

незабутня

ЛЕМКІВЩИНА

у верхів'ї ріки

ВИСЛОКИ

Красовський І. Д.
Тавпаш А. І

**ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ЛЕМКІВЩИНА»
ФУНДАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕМКІВЩИНИ У ЛЬВОВІ
БІБЛІОТЕКА ЛЕМКІВЩИНИ, 31**

Іван Красовський, Андрій Тавпаш

НЕЗАБУТНЯ ЛЕМКІВЩИНА У ВЕРХІВ'І РІКИ ВИСЛОКИ...

**НАРИСИ ПРО ЛЕМКІВСЬКІ СЕЛА
СВЯТКОВУ ВЕЛИКУ, СВЯТКОВУ МАЛУ (СВЯТКІВКУ),
СВІРЖОВУ РУСЬКУ, КОТАНЬ І КРАМПНУ**

**ЛЬВІВ
“Думка світу”
2004**

ББК ТЗ (4Ук 332.2)
УДК 94 (477.8)
К 784

Фундація Дослідження Лемківщини у Львові
Бібліотека Лемківщини, 31

Відповідальний редактор Зіновій Матчак
Наукова редакція: *Василь Кметь* — к.і.н., доцент Львівського національного університету
ім. І. Франка
Андрій Когут — магістр історії

Красовський І., Тавпаш А.
Незабуття Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки. — Львів: "Думка світу", 2004. — 164 с.

ISBN 966-8461-03-7

© Красовський І. Д., Тавпаш А. І.
© "Думка світу", 2004

ДЖЕРЕЛА ЛЮДСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ

Ще ніхто не винайшов механізму знищення людської пам'яті, особливо того місця, де у пам'яті біль...

Біль від несправедливості, біль за втраченим і навіки незворотнім. Те, що було окреслено рамками заздалегідь спланованої депортації цілого народу, яку завершила операція "Вісла", що не мало прецедентів у Європі після Другої світової війни. Знаємо лишень один факт подібного злочину, коли у мирний час збройні сили держави брутально виселяють з рідної, предковичної землі цілий народ.

Маємо доволі документальних і достовірних доказів про те, що депортація лемків та акція "Вісла" готувалися раніше. Провідники польського національно-визвольного руху переконували поляків, що "немає для нас добрих українців". А коли так — то навіщо церемонитися? Брутальне вигнання українців-лемків з території нинішньої Польщі є жорстоким актом, до якою вдалася тодішня комуністична Річ Посполита Людова проти автохтонного населення, що споконвіку заселяло західні Карпати у межиріччі Боржави з Сяном та Попраду з Дунайцем.

Здавалось би, з огляду на вищесказане, чого можна очікувати від скривджених людей, котрі взяли за книгу спогадів? Потоптано минуле, з корінням вирвано з насиджених земель цілий рід, зламано традиції, знівельовано цінності, створено не одним пройдешнім поколінням. Коли ж брати авторів цієї книги, високоповажних Івана Красовського та Андрія Тавпаша, то у них і сотень тисяч їм подібних украдено ще й дитинство і юність. І все ж книга "У верхів'ї ріки Вислоки..." писалась добром і з якоюсь особливою ностальгійною теплою, після якої прагнеться не прокльонів на адресу кривдників, а тихої молитви. У цьому — сила справжнього мистецтва і гідних текстів, коли за високими моральними принципами, за істинною гуманністю криється справжня благородна сутність, якій не потрібно озлоблення і зворохобливої агресивності. Вона сама по собі є

річчю самодостатньою, такою, що відбулася. А вже читачам самим робити висновки.

Упевнений, такі висновки будуть. Тому що ґрунтовне, добре продумане композиційно, сумлінно опрацьоване, зі скрупульозно дібраними фактами видання не може залишити байдужим. У книзі історія "загальна" наче органічно переплітається з особистісним, із тим, що пережив сам, твої рідні, друзі, знайомі, односельці. І в цьому — беззаперечна сила "У верхів'ї ріки Вислоки". Задля пам'яті, виховання молоді, для зміцнення віри та утвердження справедливості і пишуться такі книги. Якось один знайомий журналіст із невимовною гордістю простягнув мені книгу, на обкладинці якої красувалось його ім'я. Книга про рідне село. Вручаючи власне творіння, автор гордовито прорік: "Кожен з нас зобов'язаний написати історію рідного села."

Зі своїм обов'язком Іван Красовський та Андрій Тавпаш впоралися добре. Це не просто життєпис кількох лемківських сіл. То частинка кожного з нас, бо з малих річок постають більші, а ті наповнюють моря. Можна з упевненістю стверджувати, що зі з'явою у світ книги "У верхів'ї ріки Вислоки..." Море Українства сповнилося водами життєдайності і снаги. І коли б кожен із нас узявся за написання історії свого роду, села, міста і містечка, утворився б пречудовий калейдоскоп української минувшини, дійсності і загадування майбутнього. Скільки їх — тих українських сіл?! Скільки доль людських обертається у круговерті часу, несучи до собі велич, трагізм і нездоланну стійкість духу! Кожним прикладом героїзму, чесності і самовідданості ми повинні рапортувати перед прийдешніми поколіннями про те, як ми жили, про що мріяли, які ідеали плекали, що любили, а чого цуралися. Важливо, аби жодна, здавалось би, найменша деталь не пропала, не зникла, не розчинилася на довгих історичних перегонах, не канула у лету забуття перед лицем історії. Бо з найменшого оско-

лочка вибудовується грандіозна мозаїка дійсності, з малого виростає велике, ріки народжують моря, а пам'ять про одну людину, родину, рід, етнос, плем'я, цілий народ сприяє складанню цілісної картини нашого буття у минулому і сучасному. Історія про окреме маленьке село є невід'ємною складовою частинкою великої і вічної історії народу та людства загалом. З малого виростає велике! Так було і так, сподіваюсь, буде завжди, допоки цей світ.

Приємно, що автори книги не зробили спроби написати "історію під себе". На жаль, маємо доволі таких видань, де конкретна особа робить із себе центральну фігуру, довкола котрої обертається ледь не вся світова історія. Такі "фоліанти" і "фоліантики" не витримують жодної критики і є ужитковими хіба для однієї хати. Тут, повторюсь, інше. Авторі вириваються з тісних рамок своїх сіл, даючи розгорнуту панораму Краю — його минувшини, гіркою не вельми втішного сьогодення невизначеної майбутності. Ми маємо "стежки історії", і спогади різних достойників, і літописні рядки та поетичні куплети. Мене особисто зворушили світліни. Вдивляючись у краєвиди і наче сам там присутній душею та тілом. Такий край неможливо не любити, такий край не забувається. І згадалась одна доріженька, що пахла мандрівкою. Було то в місцині, дуже подібній до тієї, що зображена на світлинах із верхів'їв ріки Вислоки. Ми їхали у Нижанковичі. Обаруч півця, що губився у густому буйнотрав'ї, розлого розкинулися рахманні поля. Паляниці нив та зелені верети пасовищ то пнулися вгору, силкуючись дістати до кудлатої хмарини, що задрімала на видноколі, то збігали до низу у яруги і мочарі. Близькість Карпат вгадувалась у невисоких горах та пагорбах, що рясно вкрили усю територію. За Нижанковичами треба бути поетом або художником, бо розкішна і неповторна природа так і проситься, аби її опоетизували чи намалювали. Крокуємо удвох з одним місцевим дослідником-краєзнавцем. Оминувши кучерявий лісок, видибуємо на гребінь покатоного горба, на вершечку якого поселився лінивий віте-

рець, а вгорі аж захлинається від пісні невидимий оку жайворонка. Вітер неперервно чеше густі гриви трав, а жайвір супроводжує перелесника вічною мелодією невтомного пташиного серця. І над усім цим — щедре літнє сонце та гудіння бджіл у медовому квітнику, що п'янить та дурманить. Де ще існує рай? І рай цей — Лемківщина! Але мій супутник якийсь засмучений та невеселий. "Там, за польським кордоном, — моє село, там моя Лемківщина." Нам добре видно блискітливі цятки дахів, кучеряві сади. Та чоловік не може навідатись на батьківську землю — хтось перекрив її колючим дротом. Ми знаємо того "хтось". Але від цього болю на серці не поменшає.

Ми стояли у зажурі, дивлячись на свою рідну, але не нашу Лемківщину. Згадалась ця історія тоді, коли до рук втрапив ще рукопис цієї книги. І подумалось: певно, добродію Іван Красовський та Андрій Тавпаш, а за ними сотні, тисячі, десятки та сотні тисяч Іванів, Ганн, Андріїв, Омелянів, Василів та Марій довгою скорботною вервечкою тягнуться думками у свою Лемківщину. Їх обікрали, вили до сердець вічну тугу за малою батьківщиною, вирвавши нагло і брутально з рідного середовища.

Добре, що на світі існують книги, чудово, що ще не перевелися бажаючі їх писати, що маємо ще вдячних читачів. Книга має довге життя, вона не залежить від примх цивілізації, як, наприклад, відключення світла а чи вірус у світовій мережі-павутині. І добре, що Лемківщина, край, який живе у наших серцях, тепер отримує продовження у друкованому слові.

Святкова Велика, Святкова Мала, Свіржова Руська, Котань, Крампна... Кілька сіл Лемківщини. А решта? Скільки їх було у тій благословенній споконвіку українській стороні? Цим селам поталанило. Знайшлися небайдужі сини та онуки, зібрали тексти, не пошкодували часу, адже йдеться про речі, яким ціни просто не існує. Бо як визначити вартість води, що пробивається з-під горбка, де ти малим пастушком досхочу напивався цілющої вологи, беручи сили з рідної землі? А люди знаючі стверджують: у зрілі роки, якщо сили покидають і чуєшся не

вельми добре, насаги додасть водиця з того місця, де ти народився. Комусь простіше: узяв квитка і подався у рідне село. Як бути тим, чиє дитинство перекарасне державним кордоном? І хто мав право нищити пам'ять роду людського, вириваючи цілий етнос із пра-правічних земель? Запитань більше, аніж відповідей. Частково ми отримуємо відповіді на пекучі запитання з цієї книги.

Той, хто хоч раз у житті мав нагоду спричинитися до творення текстів книги, відає, яка то виснажлива і почасти невдячна праця. Іноді для уточнення однієї дати, прізвища, імені людини доводиться затратити дні і тижні, переривати стоси документів, листуватися з різними установами, витрачати час, нерви і кошти на збирання сторінки до сторінки, букочки до букочки, слова до слова, рядка до рядка, аж поки усе те не вилаштується симпатичними "грядками" текстів, що вбрані в ошатні палітурки. Ось чому, вітаючи народження ще однієї книги, можемо щиро поздоровити усіх причетних до її створення. І якої книги! Кожне речення, на кожній сторінці нанизані факти, інтерпретуються події, даються оцінки і робляться узагальнення. А найголовніше — триває прискіпливе творення літопису людського буття, існування лемківського етносу у далеко не завжди доброзичливому та сприятливому середовищі.

Автори книги досягнули найголовнішого — показали увесь трагізм того, що відбулося на українській Лемківщині у першій половині ХХ століття. У першій половині століття... А другій половині для лемків і не було. Усе обірвалося депортацією та акцією "Вісла". Кінець історії, повільне асимільоване вмирання етносу, розпорошеного по світах. Наче зупинився час, з авансцени буття відійшли дійові особи, усе втратило сенс, бо майбутнє під загрозою. І назад нема вороття. Там — колючий дріт і ворожість, там, у рідному краю, — чужина. Чи може рідна вітцівщина стати чужою, згіркнути її вода, на чадний дим перетворитися лікувальне повітря дитинства? Виявляється, може. Можна вибити з-під ніг сотень тисяч людей їхню основу основ, на якій тримається світ, — рідну

землю. Ось лишень кілька рядків зі спогадів, уміщених у книзі:

"Почало смеркатися, настав останній момент прощання з рідними горами, рідним селом. Корови ревіли, не хотіли виходити на дорогу; собаки гавкали, вили, скавуліли, бо хотіли залишитися, та й господарі не мали як їх брати з собою; коти м'явкали, супроводжували людей до дороги і жалібно дивилися за людьми.

Гори наче похилилися, у сумерках заходу сонця ховали свої сльози за людьми, які споконвіку жили з ними дружно і тепер їх назавжди покидали.

Так покинули ми рідну Свіржову Руську 20 червня 1945 року. Відтоді уві сні й повсякденному житті панорама рідного села не зникає з-поміж моїх очей, а туга на серці за рідними оселями, полями і горами босоногого дитинства не минає ні на мить."

Що можна додати до цих слів? Загалом, у книзі не так багато зображень порухів людської душі. Це видання ставило собі дещо іншу мету — бути максимально націленим на документи та факти. І у цьому сила та вартість дослідження. Зі світом і у світі можна говорити лишень мовою фактів. Емоції не здатні розчулити аж надто зчерствіле людство.

Чималим надбанням, що лишень посилює цінність книги, є те, що автори не обмежилися тільки "кордонами" згаданих сіл, а дали широку історичну, етнографічну і культурну картину цілого краю. Такий підхід викликає лишень вдячність у потенційних читачів, котрі шукають глибокого і мудрого слова.

Хто б ти не був, читачу, ким би не почувався на етнічних острівках великого українського моря гуцулом, лемком, подолянином, поліщуком, слобожанином — ніколи, ні на мить не треба забувати, що існує хоч і сплюндрований, знищений, принижений і розграбований, але ще живучий острів українства — Лемківщина. Там десь витікає замулена криниця незнищенності роду. Прийде час і прийдуть люди, розчищать джерело, вдарить міцним струменем життєдайна вода, аби дарувати цьому краєві Вічність.

Ігор Гургула, письменник

Вступне слово

*Рідну Лемківщину завжди
бережить у серцях своїх...*

Прекрасний край, що охоплює західні Карпати по обох боках гірського хребта від рік Боржави і Солинки із Сяном на сході до Попрагу і Дунайця на заході. Край цей складає близько десяти тисяч квадратних кілометрів. Ми називаємо його Лемківщиною. До 1944 р. лемки складали тут 95–98 відсотків корінного населення. Ці терени отримали наймення від мешканців краю "лемків" — українців, що їх так називають від уживаної ними мовної частки "лем" замість "лише", "тільки". У національній самоназві лемки подекуди зберегли давню історичну назву "русини".

Мешканці краю створили багату і самобутню культуру, яка базувалася на культурі Київської Русі, прекрасні звичаї та обряди, неповторний фольклор. Мешканці сіл упродовж багатьох століть утримувалися головним чином із рільництва, годівлі овець і худоби, частково з деревообробних робіт і ткацтва.

У центральній частині північної (так званої Галицької) Лемківщини, в районі Низького Бескиду, над рікою Вислокою серед мальовничих гір і лісів "приголубились" до підніжжя гір лемківські села, про які йдеться у цій книжці, — Святкова Велика, Святкова Мала (Святківка), Свіржова Руська, Котань і Крампна. На півночі цей клаптик гірського краю сусідує з гміною Новий Змигород, на сході — з гміною Дукля, на заході — з Горлицьким повітом, на півдні сягає Словацького

державного кордону. Адміністративно згадані села належать до Ясельського повіту Південної Польщі.

Після Другої світової війни Лемківщину спіткало незабутнє горе. З ініціативи совітського КДБ і польських комуністичних властей у 1944–1946 рр. більшість лемків була депортована з Польщі до СРСР, а решта, підпавши під акцію "Вісла", у 1947 р. — насильно вигнана на північно-західні (понімецькі) землі Польщі. Зникли з лиця землі численні лемківські мальовничі села з лемківськими церквами, сплюндровано цвинтарі. Спустошені села позаростали бур'янами, непрохідними хащами. У зруйнованих, спалених селах, де-не-де ще якийсь час самотньо стояли осиротілі, обкрадені церкви. Але й ці уцілілі жертви свавілля швидко були розібрані братами-слов'янами на будівельний матеріал, або спалені, щоб уже не могли своїми різьбленими банями, похиленими хрестами кликати небо про пімсту.

Така ж доля судилася згаданим вище селам. Село Свіржова Руська припинило своє існування, і лише природожні кам'яні хрести, більшість яких зруйнована, свідчать, що тут колись було село. Святкова Велика і Святкова Мала, Котань залишилися як невеликі польські поселення. Поступово розвивається село Крампна як осередок туристичного руху.

Ситуація, що склалася, вимагає невідкладного закарбування історії лемківських сіл як тих, що вже не існу-

ють (їх понад 70), так і тих, що ще сяк-так збереглися. Останнім часом різними авторами зібрано історію окремих сіл (Ганчова, Огредова, Босько, Мшана, Більцарева, Репедь). У "Лемківських календарях" за 1994–2004 роки подано історичні довідки про 60 неіснуючих сіл. Але зроблено далеко не все. Продовженням започаткованих досліджень є і ця книжка.

Про села Святкову Велику, Святкову Малу, Свіржову Руську, Котань і Крампну в історії Лемківщини згадки доволі скупі. Коротку інформацію подає "Шематизм греко-католицької єпархії Лемківщини" (Львів, 1936), висвітлює цикл нарисів "З історії та культури лемків", публікації на сторінках газети "Наше слово", (Варшава, 1977–1992), "Ілюстрована історія Лемківщини" Ю. Тарновича (Львів, 1936). Нещодавно вийшла з друку книжка М. Миколюка і А. Тавпаша "Святкова — незнищеність добра" (Львів, 2001).

У цій книжці авторами представлено два загальні нариси та окремі статті, присвячені кожному з указаних сіл. У додатках опубліковано важливий ілюстративний матеріал до історії лемківських сіл Ясельського повіту, зокрема статтю о. Дмитра

Ступака "Причинки до історії Святкови Великої". Перевидано статтю про рідне село Свіржову Руську педагога Івана Щерби. Опубліковано також спогади М. Драня та І. Щерби про Святкову Велику.

Приємно відзначити, що завдяки лемківським активістам п. Михайлові Кушварі (Крампна) і п. Марії Парило (Котань) ми отримали цінний рукопис "Літопис села Крампної" авторства о. Степана Шалаша, декана Дуклянського. Рукопис на 60 сторінках охоплює період від давніх часів (історичний вступ) і до 1936 року. Складається враження, що рукопис обірвано передчасно, і він мав продовжуватися принаймні до 1942 року. "Літопис" — цінне джерело церковних та історичних подій. Завдяки зусиллям упорядників, рукопис повністю надрукований у книжці. Хочемо нагадати, що автор "Літопису" о. Шалаш був заморгований 8 листопада 1943 року, як свідомий священник-українець.

Автори книжки "У верхів'ї ріки Вислоки" щиро вдячні Михайлові Кушварі (Крампна), Марії Парило (Котань), Броніславу Баволяку, Іванові Граціоню (Святкова Велика) та іншим за допомогу у написанні цієї книжки.

I

СТЕЖКАМИ ІСТОРІЇ

До початку нової ери землі теперішньої Лемківщини були покриті густими, майже суцільними лісами, і лише вузькі переходи через карпатські перевали служили шляхом для римських купців, які переправляли свій товар на північ.

У VII ст. Західні Карпати (головним чином у долинах) заселяються східнослов'янським плем'ям, що його літописці називали "білими хорватами". У давніх народів сторони світу позначалися кольорами: білий — захід, зелений — схід, червоний — південь, чорний — північ. Отже, "білі" означало "західні", а "хорвати" — можливо, умовна географічна назва від слів "гори", "горби" — горвати (хорвати). Самі ж мешканці Західних Карпат, як свідчить угорський літописець Анонім (можливо, єп. Петро), називали себе у IX ст. "русами", "русинами". Більша частина мешканців Карпат, яка звиклася з назвою "хорвати", переселилася на Балканський півострів, де й зберегла свою назву. Західні Карпати надалі заселяли русини Подніпров'я, які прибували тут для будівництва в XI ст. західної оборонної фортеці — міста Сянока. У безпечних горах поселилися також утікачі з Русі, які рятувалися від татарської навали; згодом — козацькі загоны війська Богдана Хмельницького. Таким чином, населення Західних Карпат своїм корінням походить із Великої Русі — України і тому завжди почувалося в єдності з руським (українським) народом. Русини Західних Карпат на ціле століття раніше за своїх сусідів з-над Дніпра були знайомі з основами християнства східного обряду, яке поширили тут брати-монахи з Болгарії Кирило і Мефодій.

У 992 році київський князь Володимир Святославич (Великий) приєднав русинів Західних Карпат та їхні землі до Київської Русі, з якою мешканці гір перебували у постійних дружніх зв'язках. У Західні Карпати прибули з Русі священники і дяки, які привезли з собою церковні книги, зміцнюючи ще слабкі на той час християнські громади, створили осередок переписування церковних книг у Сяноці, осередок іконописного малярства. Дяки започаткували у горах школи-"дяківки" для селянських дітей. Приналежність земель Західних Карпат до Київської Русі сприяла помітному розвитку культури, мистецтва, писемності, архітектури.

Місто Сянок із оборонної фортеці перетворилося на великий культурно-науковий центр, торговельний і релігійний осередок. Звідси походив ряд таких передових людей, як, наприклад, учений русин Григорій із Сянока.

У 1340 р. польські війська загарбали північні схили Західних Карпат (т. зв. Галицьку Лемківщину), а угорські — південні схили (Закарпаття). Повсюдно була запроваджена панщина. Відбувся упадок культури і науки посеред мешканців гір.

Аби відсунути русинів углиб Карпат, польські королі і шляхта започаткували довготривалу колонізацію Прикарпаття німецькими та польськими колоністами. Так виникли нові польсько-німецькі поселення Горлиці (від нім. Hörlitz), Рихвальд (Reich Wald), Шимбарк (Schön Berg), Заршин (Sehr schön), а також Іванич, Климківка, Люботова і ряд інших.

Нові економічні та політичні відносини вимагали нових юридичних норм. Руське право стало застарілим. Німецьке (магдеб-

ністю "Просвіти" поширилося на Лемківщині з помітним запізненням.

Лемки з Галицької Лемківщини, у тому числі емігранти зі Святкової Великої, Святківки, Свіржової Руської, Котані та Крапної, і лемки з Закарпаття на початку 90-х рр. XIX ст. становили основу українського етносу в Америці (подолян, яких звали "бойками", була ще дуже незначна кількість).

Саме лемки дали початок першому українському часопису "Свобода", що почав виходити у 1893 році в Америці. Позитивним було те, що в час появи "Свободи" існувала незначна кількість "подоляків", які емігрували з сіл національно свідомих, де діяла "Просвіта". Зі жменькою свідомих лемків і частково "подоляків" розпочато при допомозі "Свободи" народну українську працю.

Серед видатних діячів "Свободи" і Українського Народного Союзу був лемко Теодозій Талпаш, який у 1880 р. прибув до Америки з села Лабова. На конференції 28 лютого 1894 р. було засновано УНС як "запомогову" організацію. Головним президентом був вибраний Т. Талпаш. На II конвенції (30 травня 1895) він обраний заступником головного президента. Він — автор ряду публіцистичних творів, зокрема праці "Мої спомини" (1895). Володів українською, словацькою, німецькою і мадярською мовами.

На той час в Америці оформилися дві фактично українські партії, а саме: "галичани", що ділилася на українців і москвофілів, та "угорські русини", які ділилися на мадяронів, москвофілів і словакоросів. Судилося "Свободі" боротися зі своїми русинами — рідними "ворогами". Укінці "Свобода" вийшла переможницею, не зважаючи на те, що москвофільство мало велику, відчутну допомогу від Москви, російського імператора та Російської Православної Церкви.

Помітне руйнування принесла на Лемківщину Перша світова війна. До талергофського концтабору австрійці вивезли три тисячі представників лемківських селян та інтелігенції, звинувачуючи їх у співробітництві з російською армією і розвідкою. 150 осіб померли у концтаборі.

До війська були мобілізовані: зі Святкової Великої — 56 чоловік, зі Святківки — 27, зі Свіржової Руської — 28. Загинули зі згаданих сіл 14 солдатів.

Після розпаду Австро-Угорщини у листопаді 1918 р. було проголошено дві лемківські республіки. У Східній Лемківщині (Сяноччина) — Східнолемківська (Команецька) республіка, яка заявила про своє об'єднання із Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР) та у селі Фльоринка (Західна Лемківщина) проголошено створення Руської лемківської республіки, яка тяжіла до Сходу. У Святковій Великій діяла Руська Народна Рада для навколишніх сіл. Польські війська поклали край спробам лемків зберегти власну самостійність.

Величезним багатством матеріальної та духовної культури лемків були тридільні храми давньоукраїнського типу, що будувалися з дерев'яних протесів (у зруб) на горбах, огорожувалися, як правило, кам'яним муром.

Найдавніший тип лемківської церкви подібний до сучасної бойківської, що найкраще зберегла основні риси давньоукраїнського храму. Три складові частини (бабинець, нава, вітгарна частина) укладені на одній лінії — "осі" від заходу до сходу. Правдоподібно, це наслідок розвитку найдавнішої церковної дводільної будівлі з доданням захристії за традицією східного обряду.

За церковними законами, участь у літургії могли брати тільки хрещені, а інші т. зв. "оглашенні", — тільки у першій частині — притворі (бабинці), з перегородкою від центральної нави. З часом перегородка (стіна) зникає. Церква у Свіржовій Руській цю перегородку зберегла. Вежа-дзвіниця пізнішого походження. Вона не зв'язана з бабинцем, а стоїть на власній стовповій конструкції. До Першої світової війни всі церкви на Лемківщині належали до греко-католицької конфесії.

До 1926 р. спостерігалися поодинокі спроби поширення на Лемківщині православ'я, але ці спроби швидко згасли. Масового характеру набрав рух за перехід на російсь-

манчі, Мокрому, а також "Лемковина" (Білянка), "Кичера" (Лігниця) та інші.

Політичний здрив у культурному житті лемків бачимо в Україні, де проживає понад 200 тис. лемків-виселенців, у тому числі й колишні мешканці сіл Святкова Велика, Святкова Мала, Свіржова Руська, Котань, Крампна.

У 1988 р. у Львові створено обласне товариство "Лемківщина". Такі ж товариства створені згодом у Тернополі, Івано-Франківську, Києві та в багатьох інших областях України. У 2002 р. створено правління Всеукраїнського товариства "Лемківщина". Багатогранну діяльність проводить створена у 1991 році Фундація дослідження Лемківщини, силами якої у 1992 р. побудовано лемківську церкву святих Володимира і Ольги (копія церкви 1841 р. Косми і Дем'яна у с. Котань) у Шевченківському гаї у м. Льво-

ві, також створено експозицію музею історії і культури лемків, видано понад 30 лемкознавчих книжок, у т. ч. десять "Лемківських календарів"; існує кілька народних лемківських колективів, серед яких "Студенька" з Калуша, учасниками якої виступають і лемки зі Святкової, Свіржової, Котані.

З 1999 року в Україні проводяться фольклорно-етнографічні фестивалі "Лемківська ватра". У 1999 і 2000 роках фестиваль проходив у с. Гутисько Бережанського району, а у 2001 і 2003 рр. — у містечку Монастирська на Тернопільщині.

Лемки сіл Святкова Велика, Святкова Мала, Свіржова Руська, Котань, Крампна виступають вельми активними діячами на ниві лемківської культури.

*А там, за горою,
село моє рігне...*

II
СЕЛО СВЯТКОВА ВЕЛИКА

*Церква в с. Святкова Велика.
Мал. А. Мастея, 1969.*

**Список
господарств с. Святкова Велика
(станом на 1939 рік).**

1. Майхрич Іван (Ганичняк)
2. Пелеш Теодор
3. Карп'як Іван
4. Кілко Антін
5. Лип'ян Семен
6. Русин Іван (Кинак)
7. Гойда Василь (Баган)
8. Тавпаш Іван
9. Грацонь Антін (Легун)
10. Грацонь Михайло (Легунек)
11. Прочко Микола
12. Янкович Данько
13. Решетар Марія (Віденська)
14. Голда Михав
15. Решетар Стефан (Пухир)
16. Хомик Іван (Оліяр)
17. Нагловський Микола
18. Нестеряк Іван (Дзямба)
19. Баволяк Петро
20. Нагловський Мілько
21. Кобан Онуфер
22. Русин Михав (Качала)
23. Скуба Дмитро (Бігун)
24. Голда Михав
25. Лабик Олекса
26. Шевчик Павло
27. Майхрич Василь
28. Когут Іван
29. Хутира Олекса
30. Хомик Іван (Ботко)
31. Баволяк Розалія
32. Щерба Василь
33. Майхрич Семен
34. Грацонь Андрій (Ходак)
35. Касич Петро
36. Русиник Іван (Василишин)
37. Федак Іван
38. Лабик Максим
39. Голда Іван
40. Дрань Микола
41. Стара школа
42. Голда Ципріян
43. Нова школа
44. Хомик Петро
45. Байса Василь
46. Шкимба Василь
47. Хомик Семан
48. Майхрич Іван
49. Барна Андрій
50. Голда Іван (Цюрила)
51. Православна часовня
52. Майхрич Микола
53. Русин Петро
54. Янкович Іван
55. Нагловський Петро
56. Хомик Стефан
57. Кооператива
58. Правосл. приходство
59. Нестер Микола
60. Лабик Стефан
61. Онищак Павло
62. Лабик Ципріян
63. Дрань Петро
64. Вархоляк Ян *
65. Хомик Стефан
66. Вархоляк Теодор *
67. Хомик Василь
68. Дрань Микита
69. Касич Михайло
70. Грабан Пелагія
71. Греко-кат. приходство
72. Греко-кат. церква
73. Сенчак Іван
74. Барик Михав
75. Колдра Антін
76. Дрань Стефан
77. Голда Петро
78. Хомик Петро
79. Чулик Іван
80. Слота Іван
81. Колдра Дмитро
82. Сенчак Михайло
83. Куриляк Василь

84. Касич Василь
85. Пігош Ілляш
86. Пігош Іван
87. Команецький Іван
88. Янкович Розалія
89. Феш Василь
90. Баган Іван
91. Копча Теодор
92. Нагловський Стефан
93. Нагловський Іван
94. Кавуля Петро
95. Філюс Петро
96. Хомик Теодор
97. Слоньовський Михайло
98. Колдра Василь
99. Янкович Теодор
- Дог. "Наг Вислокою" (колонія)*
100. Дрань Василь
101. Пухир Михайло
102. Дрань Василь
103. Дрань Петро
104. Дрань Андрій
105. Семаненко Теодор
106. Нагловський Антін (з Полян)
- Додаток — Рівні (присілок)*
107. Хомик Михайло
108. Хомик Петро
109. Хомик Стефан
110. Капітула Андрій
111. Лабик Іван
112. Баволяк Петро
113. Хомик Василь
114. Кушвара Петро
115. Глуханич Прокіп
116. Майхрич Семен
117. Шевчик Іван
118. Баволяк Семен
119. Хомик Юстин
120. Хомик Семен
- Присілок на Сиглі*
121. Колдра Филип
122. Пігош Петро
123. Баган Василь
- Присілок Ришівки*
124. Колдра Іван
125. Колдра Андрій

126. Кілко Василь
127. Філяк Андрій
128. Скуба Михав
129. Грацонь Теодор
130. Баволяк Михайло
131. Коваль Петро
132. Кобан Іван
133. Решетар Іван
134. Хутира Ципріян
135. Когут Стефан
136. Майхрич Дмитро
137. Щерба Іван
138. Майхрич Андрій
139. Дрань Іван
140. Філяк Йосиф
141. Тхір Михайло
142. Філяк Дмитро
143. Янкович Андрій
144. Пласконь Стефан *
145. Майхрич Ілько
146. Вархоляк Микола
147. Дрань Іван
148. Хомик Лука
149. Хутира Панько
150. Кітик Іван

Серед найбільш мальовничих сіл Центральної Лемківщини провідне місце, без сумніву, займало до Другої світової війни село Святкова Велика, що у повіті Ясло (теп. Польща). Село славилося незабутніми традиціями, високим рівнем культури його мешканців. Село давнє. Як вважав дослідник історії Лемківщини Юліян Тарнович, воно існувало вже у XIV ст. Щоправда, історичні джерела тих часів не виявлені. Згідно з численними народними переказами, перші поселенці прибули сюди із Закарпаття. На користь такого твердження свідчать назви гір, полів, а також окремі прізвища румунського походження. Русини Закарпаття перебували у тісних контактах із сусідами-румунами і в побуті користувалися також румунською мовою.

* Польські родини, які прибули працівниками скляної гуті.

Село розташоване у широкій долині річки Свіржівки на віддалі близько трьох кілометрів від впадіння її в ріку Вислоку. До повітового містечка Ясла — 35 км, до Змигорода — 16. Село знаходиться на висоті 434 м над рівнем моря. З північного сходу межує з горою Колянин (707 м), з південного заходу — з горою Угерезд (706 м). Назва села походить, очевидно від слова "свято" або від імені чи прізвища одного з перших поселенців "Святка".

Перші історичні джерела про село стосуються 1510 року. Тоді воно було власністю сяноцького каштеляна Андрія Стадницького. На той час село нараховувало 19 господарств і одну родину безземельну.

Сини А. Стадницького Марко і Микола у 1554 р. поділилися маєтками свого батька. Село стало власністю синів Стадницького. Але уже в 1564 р. (дата локації села) належало до Біцького староства. Згідно з одним джерелом (правдоподібно, парафіяльною хронікою), у 1587 р. село складало "7 волоських осель" (господарств), що, можливо, є помилкою записувача. Селяни платили данину канонікам монастиря св. Флоріяна у Кракові. Згідно з парафіяльною хронікою, 1581 року тут стояла дерев'яна церква, в якій богослужіння здійснював руський священник. Цей факт підтверджує й інший випадок: у 1581 р. "учений" попович Лука Часникевич зі Святкової закупив від "неученого" поповича Симеона попівство в селі Висовій за 250 золотих польських. У XVII ст. село було парохією, до якої входило Явір'я. Громада сплачувала податок з 19 ланів. У 1620 р. почав працювати млин.

У парафіяльних актах села Граб стверджується, що властитель мисцівського ключа, до якого входила також Святкова, дідич Кохановський у березні 1633 року надав греко-католицькому духовенству у своїх добрах такі привілеї: вільну ловлю риби у потоках, безоплатний помол зерна у двірських млинах, різання дерева на дошки в панських тартаках. У 1757 р. в селі побудовано церкву св. Михаїла Архангела.

Святкова Велика була селом королівським, що надавало їй додаткові привілеї. Можна стверджувати, що село було звільнене від панщизняних повинностей. У 1765 р., як подає одне з джерел, у селі нараховувалося 26 господарств і діючий тартак.

Аналізуючи матеріали т. зв. Йосифінської метрики (поземельний кадастр), складеної в селах колишньої Австрії у 1785-87 рр. за розпорядженням цісаря Йосифа I для регулювання податків, переконаємось, що вона найбільш точно подає опис селянських господарств того часу, економічне становище селян.

Згідно з описом села Святкова Велика за 1785 рік, воно складалося близько із 90 господарств. Нижче подаємо таблицю господарств з ім'ям і прізвищем головної особи в господарстві. Порядкове число одночасно означає нумерацію господарств:

1. Филип Майхрич
2. Петро Лип'ян
3. Тимко Пейко
4. Данко Дзядик
5. Вдова Кілкяня
6. Данко Лип'ян
7. Данко Русин
8. Петро Талпаш
9. Михайло Глуханіч
10. Яцко Грацонь
11. Павло Геленчак
12. Іван Нога і Михайло Нога
13. Гриць Глуханіч
14. Іван Мойсей
15. —
16. Іван Кохан
17. Юрко Кохан
18. Фецьо Пікош
19. Данко Капітула
20. Тимко Майхрич
21. Данко Хомик і Андрій Дзяд
22. Іван Майхрич
23. Мацко Скиба
24. Гриць Базарник і Тимко Кобан
25. Косць Базарник

26. Дорота Ковалька
27. Андрій Кохан
28. Лука Гутира
29. Савка Лип
30. Юрко Майхрич
31. Кіндрат Майхрич
32. Фецко Майхрич
33. Фецко Лабик
34. Василь Пиртко
35. Іван Майхрич
36. Іван Грацонь
37. Фецко Куруц
38. Василь і Данко Грацонь
39. Стефан Грацонь
40. Семен Грацонь
41. Семен Ярощак
42. Іван Грацонь
43. Іван Русин
44. Максим Русин
45. Кузьма Юрчик
46. —
47. Антін Хомик
і Стефан Хомик
48. Гриць Хомик
49. Яцко Хомик
50. Фецьо Галда
51. Демко Галда
52. Дмитро Доростович
53. Данко Галда
54. Мацко Мойсей
55. Іван Смереканич
56. Фецко Русин
57. Афтан Гулик
58. Іван Гула
59. Михайло Сенкович
60. Панько Дрань
61. Іван Делин
62. Микола Нестерин
63. Тимко Вархол
64. Хома Вархол
65. Іван Вархол
66. Гриц Принда
67. Василь Костик
68. Адам Грацонь
69. Попівство,
о. Петро Трохановський
70. Лука Грацонь
71. Гриц Кілко

72. Фецко Русин
73. Іван Колдра
74. Прокіп Дрань
75. Петро Барик
76. Іван Найдух
77. Василь Барик
78. Роман Барик
79. Степан Грацонь
80. Дмитро Янкович
81. Іван Барна
82. Іван Дзядик
Корчма Боричка
83. Яцко Сенчак
84. Матвій Янкович
85. Кіндрат Пікош
86. Іван Кітик
87. Михайло Хомик
88. Іван Дзядик
89. Іван Баган
90. Фільварок.
91. Домінікальний будинок
92. Корчма Домінікальна
93. Микита Грацонь
94. Іван Чурило

(Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 19 (Йосифінська метрика), опис II, справа 233 (1785 р.)

Під час складання Поземельного реєстру (кадастру) 1785 р. селяни с. Святкова Велика посідали орної землі 996 моргів (морг — одиниця виміру землі. У Польщі дорівнював 0,56 га). Пшениці не вирощували. За сівозміну (три роки) збирали врожай жита 640 центнерів (кірців), ячменю і оркішу — 1536 ц. Найкраще родив овес, збір якого сягав 4,473 центнери. Овес, головним чином, використовувався як корм для коней і лише незначна частина — для їжі людей (наприклад, дуже смачний вівсяний борщ — "кіселиця"). Лук і пасовиськ нараховувалося 1392 морги, лісів — 495 моргів.

Уся селянська земля ділилася на чотири ниви, а саме:

I. Городи — ділянки біля садиб, які використовувалися як луки, грядки з яриною, грядки на квіти, сади. Частина городів нале-

жала до кращих, більш урожайних, частина до гірших, кам'янистих, менш урожайних.

II. Нива "Від Решівки". Поля ближче до садиб, повсюдно доступні. І хоч подекуди мочарні, належали до найкращого земельного масиву.

III. Нива "Колянин". Нива гориста, малодоступна, скалиста, з великою кількістю вапняку. Це найгірший земельний масив.

IV. Нива "Угередз". Нива гориста. У порівнянні з іншими нивами краща від ґрунтів ниви "Колянин", але гірша від ґрунтів ниви "Від Решівки".

Гірські умови спричинювалися до того, що орних земель у селян було обмаль, та й сама земля кам'яниста, без достатнього обробітку і мінеральних добрив, давала бідний врожай. Найкраще родив овес, ячмінь, оркш. Висаджували порівняно багато бандурок (картоплі), а також кормових буряків, фасолі, бобу. Мали багато пасовиськ і лук, утримували чимало рогатої худоби, овець. Тваринництво було головною галуззю господарювання. Додатково займалися лісорозробками, ткацтвом, обробкою вовни.

У 1830–1831 рр. село потерпіло від епідемії холери, з тієї причини селяни були звільнені від податків. 1845 року, як зазначено у парафіяльній хроніці, селяни пережили дуже сувору зиму та велику повінь. Певну допомогу селянам надала влада. 1847-го панував у селі великий голод. Врожайність була дуже низькою, селяни не мали змоги закупити корм для худоби. Худоба масово гинула, поширювалися різні хвороби.

Селяни пекли хліб з картоплі з домішкою вівсяної і ячмінної муки. У 1849 р. вдруге поширилася епідемія холери, спричинивши вимирання великої кількості людей.

Ходили чутки, що 13 червня 1857 р. на землю упаде комета, яка знищить землю. Вода океанів мала б залити Європу. Ці страхи спричинилися до пияцтва, байдужості. Євреї за безцінь викупляли селянські господарства, сміючись "у кулак" з людської глупоти.

Хоч у результаті революції 1848 р. була скасована панщина, становище селян панщизняних сіл залишалося дуже тяжким. У

80-х рр. XIX ст. розпочалася еміграція селян за океан, хоч влада до цієї події поставилася негативно, лякаючи селян, що у далеких краях їх чекають непомірні труднощі, нужда. Але економічна відсталість не зупинила масову еміграцію (див. документи на стор. 20).

Парафіяльна школа існувала в селі від 1849 року. У ній навчалося 42 дитини. Дяком-учителем був Дмитро Хованський. У 1855 р. була вже тривіальна школа, в якій навчалося 22 дитини. Учителював Пилип Процько.

Народну школу засновано у селі 1882 р. Першим учителем був Анатоль Прислопський. Чергову сувору зиму пережили селяни Святкової Великої у 1887 році. Морози сягали 35 градусів, а через два роки настала велика посуха. Нестача паші змушувала за безцінь збувати худобу. Убито багато коней. У 1899 р. пережито грізну повінь, вода знесла всі мости. Наступного року сильна буря знищила багато господарських будівель.

У 1911 р. здійснено перепис населення та проведено вибори до австрійського парламенту. Активізували свою діяльність члени і симпатички політичної партії галицьких москвофілів під керівництвом місцевого студента Василя Корби та греко-католицького священника сусідньої парафії. Вони агітували селян вписуватися у "виборчу листу" лише як "руснак" (з двома "с"), бо "руснак", мовляв, не є "твердим руским" і легко може стати українцем або поляком.

Під час виборів селяни Святкової голосували за москвофільського кандидата Куріловича, повітового суддю з Риманова. Перед Першою світовою війною у селі була відкрита москвофільська читальня імені М. Качковського.

Перша світова війна, яка почалася влітку 1914 року, принесла селянам Святкової відчутні втрати. До австрійського війська мобілізовано 56 чоловік. Загинули 4 особи: Василь Решетар, Микола Мотика, Михайло Лабик, Яків Сенчак. Воєнні події чергувалися успіхами то австрійців, то росіян. Відступаючи перед російськими військами, авст-

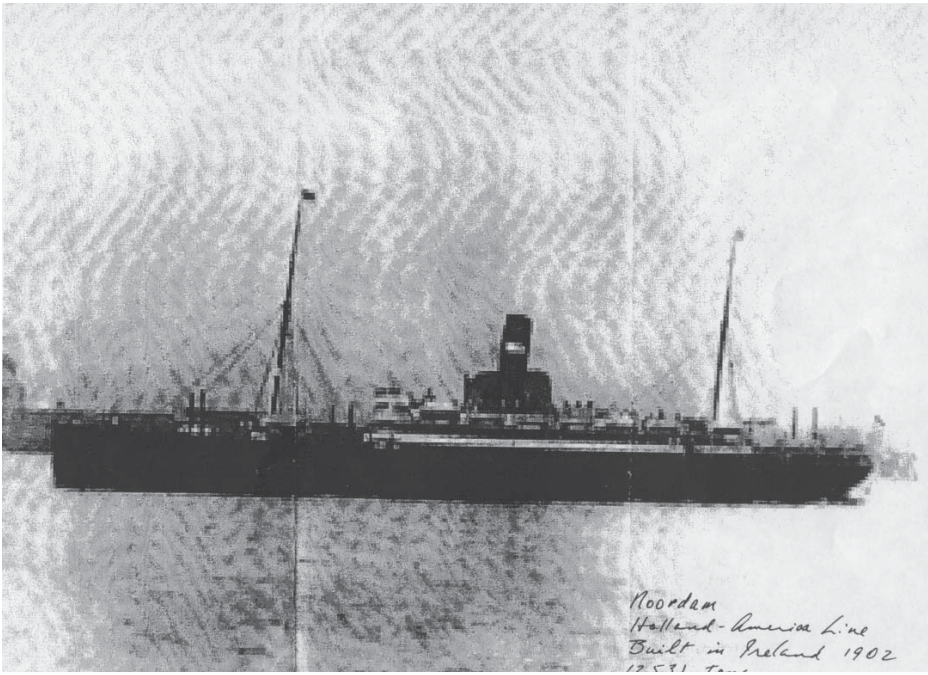
SALOON, CABIN, AN
TH

331 LIST OR MANIFEST OF ALIEN PASSENGER

Required by the regulations of the Secretary of Commerce and Labor of the United States,
Officer of any vessel having su

77-1111 23 S. S. *Noordam* sailing from *Rotterdam*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
No. on List	NAME IN FULL	Age, Yrs. Mon.	Married or Single	Calling or Occupation	Able to Read Write	Nationality (Country of which citizen or subject)	Race or People	Last Residence (Last permanent residence, Country and City or Town)	
1	<i>Juzi Chalpin</i>	<i>16</i>	<i>1</i>	<i>Student</i>		<i>Russia</i>	<i>Hebrew</i>	<i>Odessa</i>	
2	<i>Edi Chalpin</i>	<i>11</i>	<i>1</i>	<i>Student</i>					
3	<i>Max Talsan</i>	<i>20</i>	<i>1</i>	<i>laborer</i>		<i>Austria</i>	<i>Polish</i>	<i>Slovakovo</i>	
4	<i>Chino Paaz</i>	<i>26</i>	<i>1</i>	<i>Student</i>		<i>Russia</i>	<i>Hebrew</i>	<i>Lady</i>	
5	<i>Trade</i>	<i>11</i>	<i>1</i>						

Фрагмент архівних документів, що засвідчують прибуття святков'ян (Василя Талпаши, Максимильяна Юрчика та Андрія Нестора) до Америки 17 жовтня 1905 р. на кораблі Нурдам, який відплив із Роттердама. Згідно з документами, вони прямують на роботу в Пенсильванію, де вже працюють їхні односельці, у тому числі брат Андрія Юрко Нестор

рійці знищували все на своєму шляху. Згоріла половина села Святкової Великої, усі хати (крім церкви) від Святківки до школи.

По усій Лемківщині австрійські жандарми арештували передових людей, інтелігенцію, селян за їхні "симпатії до Росії" і вивозили до концтабору в Талергофі (Австрія). З Лемківщини вивезено понад три тисячі осіб. 150 заарештованих загинули в Талергофі. Зі Святкової вивезені: Андрій Колдра, Гриць Колдра, Михайло Лабик. Згодом усі повернулися до рідного села. Оскільки всі здорові мужчини, парубки пішли на війну, у селі залишилися жінки і дідуся. Втративши маєток, дах над головою, жили в пивницях, ямах, неспаленій частині села.

При відступі російської армії весною 1915 р. деякі святків'яни подалися з російськими військами на схід до Ростова-на-Дону. Зустріли там відчутні труднощі, безробіття. Трагічно загинули Дмитро Наговський та Антін Кавуля, інші повернулися у рідні гори. Перебування селян на Сході мало негативний вплив, заразивши деяких ідеями комунізму. Водночас селяни всупереч твердженням росіян, що "жодної України немає", переконалися в існуванні поневоленої України. Це значно послабило впливи русофілів, центром яких у Ясельському повіті була сусідня Тилява.

Восени 1918 р., після упадку і розпаду Австро-Угорщини, на Лемківщині почалася боротьба за самовизначення. У Східній Лемківщині 3-го листопада 1918 р. проголошено створення Східно-лемківської (Команецької) республіки, яка приєдналася до ЗУНР. У с. Фльоринка (Західна Лемківщина) проголошено створення Руської народної республіки, яка почала здійснювати заходи з приєднання до Словаччини або Росії. Згадані "республіки" проіснували недовго і були ліквідовані польським військом. У той же час у селі Святковій Великій на народному вічі проголошено створення Руської народної ради — об'єднання для кількох навколишніх сіл. Раду, що проіснувала кілька місяців, очолював священик Петро Каламунецький. Вона проводила дискусії про майбутню долю Лемківщини, пропо-

нуючи приєднання до Чехословаччини або ж до Росії. Рада була ліквідована наступом польського війська і жандармерії.

Після відступлення російських військ святків'яни приступили до відбудови спаленої австрійцями частини села. Але нестача мужчин гальмувала цю справу. Давалася взнаки нестача фінансових засобів. Все ж, завдяки зусиллям, єдності покритвджених селян, до 1925 року село було зведене з руїн.

У 1925 р. селяни заклали споживчу кооперативу "Лемко", яка стала не лише торговельним центром, але й осередком розвитку культури села (див. фото на стор. 43, 55). Збудували крамницю, яка у 1928 р. згоріла з нез'ясованих причин. Незабаром збудували мурований будинок для крамниці. Існували також дві приватні крамниці. Спільними зусиллями побудували школу, в якій успішно вчителювали Захарій Станчак, Йосиф Звірик. Мовою викладання була українська.

З ініціативи вчителів і сільських активістів тут існував драматичний гурток, який ставив 2—3 п'єси щорічно. Вибудували селяни також молочарню, кредитну кооперативу "Віра".

До греко-католицької парафії у Святковій належала Святківка і Свіржова Руська. Одним із відомих священиків був Дмитро Ступак, автор нарису "Причинки до історії лемківського села Святкова". Рік 1926 ознаменувався активізацією русофільських елементів, які закликали перейти на православ'я. Тоді зважилась на такий крок сусідня Тилява. Наступного 1927 року на православ'я перейшло майже ціле село Святкова.

У 1937 р. село нараховувало 615 мешканців православних, 26 греко-католиків і 2 родини римо-католиків. У селі жили також три єврейські родини, що утримували дві корчми: одну — при дорозі до Волівця, другу — на початку шляху до села Ростайного. У селі працювали 4 ковалі, 2 кравці. Один з господарів на краю села виробляв із насіння льону олію, змайструвавши у шпихлірі олійню. Обслуговував також навколишні села. У 1938 р. споруджено шосе від села Дошниця. Давня сільська дорога проходила поблизу ріки, котра часто її перетинала. Це створю-

Дмитро Ступак ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ЛЕМКІВСЬКОГО СЕЛА СВЯТКОВА*

I. Положення села

Село Святкова лежить в середині Лемківщини, в Краківському воєвідстві, в Ясельському повіті. Від Ясла віддалене 35 км, від найближчого містечка Змійгорода (Zmigrod) 16 км, а від бувшої чеської границі 10 км. До залізничної станції Ясло веде зі Святкової битий гостинець. Села, які оточують Святкову, слідує: Святківка (урядово: Святкова Мала), Котань, Дошниця, Явіря, Свіржова Руська, Волівець, Незнаєва і Ростайне.

Святкова положена на висоті 434 м понад поземом моря. З північно-східної сторони граничить вона з горою Колянин, висотою 707 м, зі заходу з горою Мережка — 794 м, а з південно-західної сторони з горою Угерездз — 706 м. Околиця села лісиста, здорова.

В Святковій у 1935 р. було 850 душ населення, греко-католицька Церква, греко-католицький священик, двокласова, вселюдна школа, дві кооперативи: споживча і кредитова (заложені стараннями учителя Осипа Жвірика) читальня, православна каплиця і православний священик.

Всі мешканці Святкової українці.

II. Назва й час оснування села

Про це, звідки Святкова взяла свою назву та в котрім році повстали перші оселі цього села, нічого сказати не можна, бо ані усне передання тут нічого не говорить, ані писаних документів, чи жерел, в тій справі, я не знайшов.

* Стаття публікується на основі рукопису 1930-х років. На початку 1960-х років планувалось видати її в Києві у збірнику "Лемки", але з огляду на цензуру це не вдалося. Правпис оригіналу збережено.

Оден переказ говорить, що предки святковян надтягнули з полудня, це є із закарпатської України. Інша версія каже, що предки мешканців Святкової й околиці мали надійти з півночі, це є від Змійгорода, виперті звідтам мазурами. (Цього погляду держиться о. В. Чернецький в місійній книжочці, виданій в Перемишлі у 1899 р. під назвою "Село Мисцова в Короснянському повіті").

Скільки в тих двох, противних собі, версіях правди, не знати.

Історично певне, що в сусідньому селі Скальнику (тепер вже майже цілковито спольщеному), біля Змійгорода, на місці, де тепер стоїть костьол, була вдавнині наша Церква, побудована за грошеві датки закарпатських українців. В виду цього є річю можливою, що предки мешканців Скальника й околиці, а тим самим й Святкової, надтягнули колись із Закарпаття, коли закарпатські українці вибудували своїм коштом Церкву у Скальнику. І то надтягнули аж під сам Змійгород, який у давнині — як каже М. Грушевський в "Історії України-Руси" був українською оселею. Але відтак, виперті з під Змійгорода мазурами, посунулись далше в гори.

III. Історичні відомості про Святкову

Святкова — це одно з найстарших лемківських сіл. Про нього знаходимо згадку (гл. Ю. Тарнович: "Ілюстрована історія Лемківщини", с. 71) вже за часів короля Казимира Великого, це є в XIV сторіччі.

В книжці "Опис Ясельського повіту", написаній о. Володиславом Сарною в 1908 р., говориться, що на підставі жерел, що в 1510 р. місцевості: Старий Жмгород, Се-

лиська, Кути, Брезова Воля, Свіржова, Буковина, Мисцова, Крапна, Граб і Святкова, — були власністю сянницького каштеляна Андрія Стадницького. В додатку до "Львівської газети", № 35 і 38 з 1853 р. читаємо, що сини вище згаданого Андрія Стадницького: Марко й Микола, поділились у 1554 році добрами своєю батька в цей спосіб, що з руських, вищезгаданих волоських сіл: Мисцовой, Крапної, Святкової, Грабу й Полян, побирали доходи по половині.

В р. 1581 (як доказує о. Сарна) належала Святкова до біцького староства і було в ній тоді 19 рільних (хлопських) господарств, 1 родина без риллі, 1 комірник без власної хати і 1 солтиство. (*Акти краківського єпископства заподаяють, що у 1581 р. було в Святковій 7 волоських осель*).

В парафіяльних актах села Висової (у Горличчині) є зазначене, що учений Лука Часникевич зі Святкової купив собі в 1585 р. висівське приходство за 250 золотих польських.

З вище заподаних кількох історичних звісток можемо заключати, що село Святкова існувало уже в XIV сторіччі.

В парафіяльних актах, а в слід за ними й парафіяльній хроніці сусіднього села Грабу читаємо, що властитель мисцівського ключа (до якого у 1633 р. належали села: Мисцова, Поляни, Святкова, Граб, Ожинна, Вишевадка, Радоцина, Тиханя, Жидівське й Довге), дідич Кохановський надав 24.03.1633 р. греко-католицькому духовенству (в оригіналі: *ritus graecis-uniti*) у своїх добрах деякі права й привілеї, а саме: вільний вируб дерева та випас худоби в його лісах, вільна ловля риби в потоках, мелення збіжжя у двірських млинах без оплати, різання дерева на дошки даром в його тартаках і т. д. Ці права й привілеї потвердив відтак й новий властитель вище згаданих сіл Юрій, князь Любомірський, актом (його відпис знаходиться в парафіяльних актах в Грабі) з Ряшівського замку, з дня 26.05.1746 р., зазначаючи при цьому, що крім духовенства, також й піддані йому селяне, мають право в його добрах, так як це було давніше, побирати собі безплатно з його лісів опалове й будівельне дерево та безплатно ви-

пасати свою худобу на панських пасовиськах і в лісах. Відтак цей самий Юрій, князь Любомірський ще й поширив ці права й привілеї другим актом, виданим на замку в Печу під датою 15.01.1776 р.

Коли Галичина дісталась відтак в 1772 р. під панування Австрії, то нова державна влада затвердила ці всі права й привілеї. Австрійські цісарі видали в цьому взгляді відповідні патенти. Однак, під сучасну пору, це є в хвилі писання цих стрічок, з тих прав й привілеїв, не знати з чисті вини, святковьяне не користають

З вище сказаного можемо витягнути такий висновок, що панщини, у властивому значінні цього слова, в Святковій не було ані за польських, королівських часів, ані за австрійських. В часах, про які згадують вище наведені жерела, не мали дідичі Святкової, на території цього села, орного поля, а мали лиш самі ліси й пасовиська. В виду цього не було на чім робити панщини. Впрочім Святкова управлялась в давнину волоським правом, а тим самим була вона звільнена від панщини. Також й усне передання не згадує нічого про панщину в Святковій. (*Панщина була в Мисцовой, відгаленій від Святкової 12 км, бо у згадуваній вже тут брошурці о. В. Чернецький пише, що мисцовьяне робили одного разу з колами й косами бунт против своєїого дідича Юрія Любомірського і то, мабуть, на тлі панщини. Але інші лемківські села, положені дальше від Мисцовой, а принадлежащі до цього самого дідича, панщини не робили*).

Важніші події у Святковій у XIX сторіччі
З важніших подій, які мали місце в Святковій у XIX сторіччі, слід відмітити епідемію холери, яка панувала там в 1830, 1831, 1849 і 1873 роках і забрала дуже много жертв в людях. Дальше: великий голод, який докучав людям в 1831, 1846 і 1847 роках, а в слід за голодом тиф, що десяткував населення, — но і дуже остру зиму в 1815 році, за якою слідувала велика повінь.

У звязку з появою холери проголошувано в селі різні зарадження світських і духовних властей та видавано відповідні інструк-

ції, як охоронятись від вище згаданої епідемії. Але як лиш появився голод, то австрійська, державна влада давала негайну поміч, будьто в натураліях, будьто в грошах.

У 80-х роках минушого сторіччя розпочалась зі Святкової і зі сусідніх сіл еміграція до Америки. Державні чинники відносились до цієї еміграції негативно. Староство в Яслі видало 6.01.1882 р. розпорядження до начальників громад і парафіяльних урядів, щоб вони відмовляли людей від планової еміграції до Америки та представляли їм, що Америка лежить дуже далеко, що подорож много коштує, що на океані панує небезпечна, морська недуга, що емігрантів викинуть денебудь за океаном й вони мусять там пропадати з голоду і т. п. Але народ цьому не вірив і хто лиш мав гроші на дорогу, вибирався в Америку шукати лучшої долі. Деякі із святковян, своєю ревною працею і запопадливістю, доробились великого майна в Америці, звідки обильно помагали матеріально своїй рідні в Святковій і посилали великі жертви на Церкву.

IV. Перша світова війна

У першій світовій війні, в 1914–18 роках, брало участь по австрійській стороні зі Святкової 56 осіб. В борбах на австрійсько-російським і австрійсько-італійським фронтах згинули 4 особи, а саме: Василь Решетар, Микола Мотика, Михайло Лабик і Яків Сенчак. Воєнними інвалідами вернули домів: Данько Янкович, Микола Шевчик, Петро Майхрич і Кобак Михайло. Прочі вернули з війни до Святкової живі й здорові.

В звязку з воєнними операціями понесли святковяне великі матеріальні втрати, бо австрійсько-угорські війська, уступаючи перед російською армією, палили і нищили все, що стояло їм на дорозі. Жертвою вогню, підложеного мадярами, впала половина села. Спалились всі господарські забудовання, крім церкви, від початку села, зі сторони Святківки, аж по школу. Важніших воєнних операцій на терені Святкової не було. По незначних перепалках, пішли російські війська побідоносно дальше на Мадярщину. Населення половини села Святкової зна-

йшлося, після вище згаданого вогню, в нужді і в крайно невідрадному положенні. Одні з погорільців мешкали в пивницях, а другі в неспаленій частині села.

V. Святковяне у Ростові над Доном

Коли весною 1915-го року уступали з поворотом російсько-царські війська з Карпат, тоді разом з ними удалось много святковян у Росію. З початку осіли вони в Ростові над Доном і ними занялись там різні допомогіві комітети, яких членами були галицькі інтелігенти старої дати, звані тоді загально москвофілами. Але ці комітети працювали головно на свою власну користь, так що святковяне знайшлись в великій нужді і мусіли голодувати. Вони самі розказували авторові цих сторінок, що в тих комітетах діялись великі зловживання на некористь селян. Бачучи такі "порядки", покинули святковяне Ростов над Доном (там згинуло тоді трагічно двох святковян: абсолювент медицини Дмитро Наговський і Антін Кавуля), розбрились по Україні й Росії і тяжкою працею заробляли на своє життя. Деякі з них повмирили на Україні і в Росії, а деякі сейчас, або в кілька літ по закінченні першої світової війни, вичерпані фізично і розбиті душевно, вернули до свого рідного села.

Побут частини святковян (чито як воєнно-полонених, чито як збігців з російською армією) мав цей додатній для них наслідок, що вони раз на все, позбулись цього дурману, впоюваного їм несовісними лемківськими інтелігентами-москвофілами, а саме, що лемки й росіяне, це — мовляв — "один русскій народ".

Випадає тут відмітити, що святковян: Андрія Колдру, Гриця Колдру і Михайла Лабика запроторили у 1914 р. австрійські власті в пекло Талергофу, а всі звернули з відтам здорові до Святкової.

VI. Події по розвалі Австрії

Після розвалу австрійської імперії у 1918 р. счинився в Святковій і в околиці великий рух. Народ уряджував з'їзди й віча (в Святковій 17.11.1918, в Гладішеві 27.11.1918 і т. д.) і на них ухвалював, чи утворити окрему Лемківську республіку, чи прилучитись

до Чехословаччини, чи до української держави на терені Східної Галичини. Найбільше голосів у Святковій було за тим, щоб прилічити Лемківщину до цієї останньої.

В Святковій утворено тоді "Руську народню раду", і такі ради були й в інших сусідніх селах. Деякі члени тих "рад" зносились навіть з поляками, а деякі (як от о. М. Юрчакевич зі сусіднього села Чорного) перетракували* в Празі з чехами. *(Події, які збулись безпосередньо по розпаді Австрії на терені лемківських сіл ясельського і горлицького повітів, представив точно й вичерпуючо в парафіяльній хроніці села Грабу, сучасник тих подій, парох Грабу, о. Зиновій Флюнт).*

В парафіяльних актах Святкової знаходився з тих часів цікавий документ, який наводжу дослівно:

"Староство в Яслі
л1/пр.

Ясло, дня 2.01.1919

До ксьондза Каламунецького, Голови Народної Руської Ради у Святковій Великій.

Тому що делегат Народної Руської Ради, присутній на сьогоднішньому засіданні моєї прибічної Ради, не зумів задовільнити нас поясненням, в якому стосунку залишається Руська Рада до чехо-словаків, а дійшли до нас чутки, що ксьондз Юрчакевич як уповноважений делегат стверджує ім'ям Руської Ради в Празі про приєднання руської території нашого повіту до держави Чехо-Словацької, — а тому засадничо вимагаю пояснення з того приводу і то у терміні до 3-х днів."

Слідує печатка староства в Яслі і нечиткий підпис. Чи о. Каламунецький відповів на це письмо і який був зміст його відповіді — не знати.

VII. Село під владою панської Польщі

З початком 1919 р. появились в Святковій і в околиці польські легіоністи й жандарми і зачали заводити там свої порядки. Але

святков'яне так скоро не погодились з фактом приналежності до польської держави. Доказом цього можуть служити вибори до першого, польського, законодавчого сейму. В тих виборах святков'яне, з малими виїмками, участі не брали, солідаризуючись в цьому взгляді з українцями у східній Галичині. Яке було настановлення святков'ян до поляків в перших роках існування панської Польщі свідчить також факт, що підчас перепису населення у 1921 р. заявляли святков'яне коськріпційному комісареві, що вони ще не знають, яка їх державна приналежність, взглядно, що належить до Ліги Націй.

VIII. Церква і священники

Греко-католицька Церква в Святковій побудована при кінці 18-го, або на початку 19-го сторіччя. Це дерев'яна будівля в типово-лемківському стилі, прикрашена в середині своєрідними, цікавими мальовилами. Люде зі Святкової не могли мені у 1935 р. заподати нічого певного про це (ані в парафіяльних актах не знайшов я про це ніякої нотатки), з яких фондів побудовано згадану церкву, це є, чи будували її святков'яне своїм власним коштом, чи дорогою різних збірок по інших селах, взглядно, чи за матеріальною допомогою якогось патрона. Перед першою світовою війною присилали американські святков'яне обильні грошеві датки на цю церкву і за ці датки куплено много церковного інвентаря. Також не відомо, коли і хто ерегував парафію при церкві св. Михаїла в Святковій, взглядно, хто та коли надав недвижиме майно на власність приходства, бо в цій справі, крім згаданого вже акту з 1746 р., в якому м. і. кажесь, що "грунта, надані від давна на удержання священника в Святковій, мають бути ненарушені," — не знайшов я більше ніякого документу.

До греко-католицької парафії в Святковій належали ще й два інші, сусідні села з окремими церквами: Святківка й Свіржова Руська.

В книзі о. В. Сарни "Опис Ясельського повіту" читаємо, що в 1581 р. була в Святковій Церква і священник. Чи згадана Церква

* *перетракували* (з лат.) — вели переговори, консультувалися

була першою, де вона стояла, як виглядала і як називався священик, який сповняв тоді в Святковій душпастирські обов'язки, цього не знаємо.

Можливо, що згадуваний вже тут "учений" зі Святкової, Лука Часникевич, який у 1855 р. купив собі висівське приходство і став священиком в Висовій, був сином тодішнього священика зі Святкової, бо хтож інший міг бути в тих часах (це є у XVI сторіччі) в Святковій "ученим", як не священик, зглядно, його рідня.

Як називались священики, які душпастирствовали в Святковій перед введенням метрикальних книг, цього не знаємо, бо про це не знайшов я ніяких записок. По запровадженні метрикальних книг, це є від 1776 р. були в Святковій слідуючі священики: 1) Трохановський Петро, 2) Мохнацький Олекса, 3) Вапінський Іван, 4) Юрчакевич Михайло, 5) Юрчакевич Осип, 6) Дуркот Александер, 7) Барновський Захарій, 8) Жук Михайло, 9) Каламунецький Петро, 10) Білий Степан (сотрудник попереднього), 11) Ступак Дмитро (автор цих стрічок), 12) Кабарівський Йосафат, — після якого були там ще о. о. Василяне, а по них — вже не знаю, — чи там ще був якийсь священик, чи вже не було ніякого.

Слід відмітити тут ще цю подію, що в 1927 р. за часів о. Каламунецького, майже ціле село Святкова перейшло під впливом кількох місцевих і позамісцевих агітаторів (яку то агітацію попирали також й деякі лемківські духовні й світські інтелігенти-москвофіли) на варшавсько-польське православ'є. Відтак в 1934 р. вернуло до греко-католицької Церкви 10 осіб, а всі прочі, в хвилі писання цих стрічок (це є 1935 р.) оставали дальше в православ'ю. В 1929 р. вибудували собі православної зі Святкової свою каплицю (часовню) і мешкальну домівку для свого священика.

ІХ. Школа

З перемиського "Шематизму" з 1849 р. довідуємося, що тоді була в Святковій парафіяльна школа, в якій було 42 дітей, а учив їх дякуючитель Хованський Дмитро. В 1855 р. була в Святковій вже тривіальна школа, до

якої ходило 22 дітей, а учителював Пилип Процько. Відтак побудовано за старанням о. Юрчакевича Осипа, державну школу і першим учителем у цій школі був в 1882 р. Анатоль Прислопський, відтак учителювали там: Іван Селецький, Станчак Захарій (який запровадив шкільну хроніку), Василь Туз, Степан Джуган, Розпара, Андрейко, Костанська Олена, Барна Пилип, Бронгель Фелікс, Леось Ізидор, Угринівна Марія, Жвірик Осип (дуже заслужена для Святкової людина на просвітньому і економічному полі), Жвірикова Єва і — в хвилі писання цих стрічок — Галюх Степан і Вислоцька Александра.

Викладовою мовою за австрійських, а відтак й за польських часів, була в школі в Святковій українська мова. Але в році 1934 наступила зміна, бо польська шкільна влада усунула зі школи український буквар, а впровадила буквар, зредагований сумної пам'яті на лемківському діалекті учителем з Криниць Трухановським.

Х. Економічні відносини

Більшої кількості орного поля святков'яне не мали. Загально були лишень 10-30 арові, урожайні, присадибні ділянки, на яких плекали яру, господарську культуру, а саме: садили картоплю (яка гарно родилась), капусту, цибулю, часнок, моркву, петрушку і т. п. та сіяли малу скількість ярого жита і з його муки у неділі і свята — як казали мені — приготувляли смачні пироги.

На дальших від села, пісних ділянках, сіяли вівсик і з його муки, майже кожного дня, пекли так звані "ощіпки", які заступали їм хліб. Ці ошіпки смакували лишень тоді, коли були свіжо спечені, але пісними вони їх не споживали, лишень грубо смарували їх все маслом, якого мали доволі.

Весною сіяли також оркш. Це була тверда культура, яку тяжко було розкусити зубами і мука з оркшу мала смак муки з пшениці.

Будучи в Святковій через 6 літ (1929-35 роки), управляв я й на моїй присадибній ділянці ці всі, вище згадані культури, а крім цього плекав я ще й кормові буряки: Кіршого ідеали й макути, які — на диво — родились у мене дуже великі, вагою 5-6 кг, так що район-

не господарське товариство забиравало деякі з них на виставу в Ясло. Цим бурякам приглядалися святковьяне і, вслід за мною, зачали їх управляти.

З озимого збіжжя сіяли святковьяне лишень по кілька арів жита — і то так: на полонині, на якій дико росли карловаті соснові дерева, — весняною порою, обтинали вони з цих дерев галузки (це звалось: пасічили), які лежали так на землі через літо і добре висохли. Відтак осінною порою палили їх, змішували мотичками попіл з галузок зі землею, сіяли жито і ручно приволочували його галузками з ялівця. Таке жито родилось дуже гарне, вище як звичайно, стебло було грубе й сильне, а що найважливіше: чистеньке, без ніякого буряну. Але після жита, на цьому полі, не удавалась вже ніяка культура, навіть невибагливий вівсик.

Хоч святковьяне мали дуже мало управного (орного) поля, але за це мали вони доволі пасовиськ (полонин), лук і лісів. І тому держали вони много рогатої худоби, мали доволі молока, сира й масла, і це було основою їх життя-буття.

Зимовою порою возили вони опалове дерево зі своїх лісів до Ясла і там збували його по 40 золотих за 1 саг = 4 складометри, що становило, як на ці часи, гарний прибуток. Наколи хтось не мав свого власного дерева, то купував його у місцевих лісах графа Скшинського по 8–10 золотих за готовий саг, віз його у Ясло і там продавав його за вище згадану ціну.

Хати святковьян були чисті, ясні, світлі, просторі, звичайно о двох мешкальних кімнатах, криті переважно гонтами.

Ніколи не нарікали святковьяне на свою долю. Все були вони веселі, житерадісні, жваві й рухливі. Не тільки молодь, але й старші, скакали вони легонько, немов олені, у своїх "керщях", по гірських ярах, високих верхах й розлогих полонинах.

Ось такими осталися святковьяне у моїй пам'яті!

1945 р. залишили святковьяне, зі сльозами в очах, свої улюблені гори і переселились у Радянську Україну, та розбрились по різних

місцевостях Дрогобицької, Львівської та Станіславської областей.

Кінцева заввага

Прийшовши на Лемківщину до Святкової у 1929 р., помістив я сейчас у львівській пресі довшу статтю під заголовком "Про парафіяльні й шкільні хроніки", якою хотів я заохотити священників й учителів, які жили й працювали на селі, до уважного й солідного ведення парафіяльних й шкільних хронік у їх селах, заподаючи спосіб і вказівки, як вести згадані хроніки і яка користь може бути у майбутньому з таких хронік для будучого історика не тільки Церкви, але й нашого народу взагалі.

Про що зналиб ми сьогодні про найдавніші часи на Україні (навіть вже в історичній добі), наколиб не було "Повісті временних літ"?

Не знайшовши в Святковій парафіяльній хроніці про це село, взявся я сейчас до зібрання різних матеріалів про минувшину цього села і прослідив сусідні, парафіяльні акти, документи, метрикальні книги, деякі сусідні парафіяльні й шкільні хроніки (хоч таких було мало), святківські парафіяльні акти і святківську шкільну хроніку, деякі вже печатані праці, а вкінці, прислухавшись уважно й критично до усного передання святковьян, зачав я писати парафіяльну хроніку села Святкова, почавши від першої мені відомої історичної звітки про це село у 1510 році.

Моя праця над цею хронікою тривала доволі довго, це є кілька літ, і закінчилась щойно у 1935 р., бо, крім цього, мав ще й іншу поважну працю, до якої зобов'язала мене моя духовна влада.

Яких 3–4 роки пізніше, після могого прибуття у Святкову, вибрався я піхотою на мандри по нашому дуклянському деканаті, а відтак й по сусідніх деканатах: горлицькому, грибівському, а частично й по мушинському і дійшов аж до Криниці. Підчас цих мандрів відвідав й чисельних священників і деяких учителів, та переконався, що деякі з них вели парафіяльні й шкільні хроніки і то менше-більше, по вказівкам, які я, свого часу, заподав у пресі.

Відтак, на підставі моєї святківської парафіяльної хроніки, написав я "Причинки до історії лемківського села Святкова" (далеко більші об'ємом, як ці, що тепер долучаю) і вислав їх, мабуть у 1938 р. до переглянення бувшому учителеві села Святкова, Жвірикові Осипові, з яким я разом кілька літ жив у Святковій, а який довше від мене там перебував і добре знав тамошні відносини. (*Згаданий учитель був відтак шкільним інспектором, а вкінці, за Радянської Влади, директором учительського інституту у Львові, де й далше там перебуває на емеритурі*). Переглянувши ці "Причинки", порадив він мені помістити їх у якомусь літературно-науковому журналі і вони опинились у редакції "Літературно-наукового Вісника" у Львові, звідки повідомлено мене, що будуть печатані 1939 р. Однак зайшла друга світова війна і мої "Причинки" не побачили денного світла.

Але якась людина, під псевдонімом — здається — "Ярославич" (чи не останній парох зі Святкової — Василянин?) оголосила маленькою брошуркою (назви цієї брошури уже не памятаю), доволі нескладно і без звязку, без могого відомого й позволення (не

покликуючись навіть на мою святківську хроніку) виїмки з цієї хроніки, яка, мабуть, уже затратилась, бо всі святковчане переселились у Радянську Україну, а що сталося з метрикальними книгами, актами і з моєю хронікою, цього не знаю і про це нігде не можу довідатись.

Зі всіх, переглянених мною, парафіяльних й шкільних хронік Лемківщини, найціннішою вважаю парафіяльну хроніку села Грабу (понад 500 сторінок величини шкільного зошита), яку написав парох Грабу о. Зиновій Флюнт, в якій вичерпуючо представив не лиш минувшину Грабу, але, як сучасник і наочний свідок, важніші події в ясельському і горлицькому повітах та на Лемківщині взагалі, які то події збулись там після розпаду Австрії.

Цю хроніку належало б відшукати, бо вона може бути добрим причинком до задуманого фольклорно-етнографічного збірника під заголовком "Лемки".

Примітка: рукопис статті Д. Ступака зберігається в Архіві при Фундації дослідження Лемківщини у Львові.

Роман Лубківський,
поет, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка
**ДІАЛОГ НА МІСЦІ ВІТЦІВСЬКОЇ ХАТИ
У СВЯТКОВІЙ ВЕЛИКІЙ**

Андрієві Тавпашу

"Ми — плем'я нез'ясоване? Відземки
Пракореня Бескидів і Карпат?
Чому нас доля водить напотемки?
Чом рідний край нам рад і мов не рад?

Чому, синове Лемковини, лемки,
Не маєм тут землі, лиш цвинтарі,
Складаємо калюжниць оберемки
В капличках, де молились матері?

І раз на рік збираючись у Ждині,
Ждемо того, що нас уже не жде,
Бо наші поруйновані святині
Позагопаяло листя молоде"...

"О брате мій, замислений во скорбі,
Твої думки, мов дзвони, в серце б'ють.
Ці гори, як верблюди одногорбі,
Крізь міражі минувшини бредуть.

Вони води шукають. Дорогої
Живильної, спасенної води.
Ми, брате мій, сини, а не ізгої, —
Нам завітують батьківські сади,

Аби пропали думи невеселі,
Як попіл у зеленій мураві,
Щоб споконвічні лемківські оселі
У споминах сміялись, мов живі,

А вуглики, що прискають із ватір,
Окроплювали золотим дощем;
Нехай благословить нас Божа Матір,
Котру ми Україною зовем,

Щоб ми плекали в чистім серці мрію,
Творили діло мудре і святе.
... Постав хреста на камені, Андрію,
Хай дерево крізь камінь проросте.

Возрадується вічний, первозданий
Цей день, цей світ, що каже нам: живи!
І мов святий Апостол Первозваний
Молитвою сей край благослови."

17.05.2001

Яблуня отчого дому у Святковій Великій. 2002 р.

Іван ЩЕРБА КОРОТКИЙ НАРИС ПРО ІСТОРІЮ СЕЛА СВЯТКОВА ВЕЛИКА

Лемківщина — край безмежної краси золотoverхих Бескидів, бистроводних рік і потічків, пахучих квітів і зелених трав, весело співають птахів — територія на десять тисяч квадратних кілометрів, що розкинулася від Ославиці й Сяну на сході до Попраду й Дунайця на заході. Ці землі, споконвіку заселені автохтонами лемками, були сплюндровані вщент акцією "Вісла" у 1947 р. Як наслідок зникли з карти цілі села, а деякі лише сьогодні починають потрохи відроджуватися.

Таким є і Святкова Велика у колишньому Ясельському повіті Республіки Польща. Село розкинулося вздовж річки Свіржівки із заходу до південного сходу у котловині гір Колянин, Остреша, Магура, Майдан, Марешка, Угерес та Кичера. Сусідні села — Свіржова Руська, Волівець, Святкова Мала, Котань, Дошниця та Явір'я. Звідки пішла назва села, не вдалось в'яснити, як також не встановлено дати заснування села і перших його поселенців.

Народні перекази свідчать, що першими поселенцями Святкової Великої були люди, що прибули з південних схилів Карпат. Та як би там не було, Святкова Велика є одним із найстаріших сіл, що існували в Карпатах уже в XIV столітті.

Нелегко було першим поселенцям використовувати ліси, виборювати собі у природі родючий клаптик землі, який згодом пригледівся великим землевласникам. Уже 1510 року село стало власністю А. Стадницького й адміністративно належало до Біцького староства. На той час у Святковій було вже 10 господарств, одна родина безземельна і солтиство.

Недовго село було власністю А. Стадницького. Незабаром його передали поміщикові Кохановському, згодом — князю Любомирському. Володарі надали населеному пункту певні привілеї, а також наділили селян відповідними обов'язками. Заведено

було панщину аж до 1848 р. Нелегко жилось селянам. Орних земель було обмаль. Сіяли переважно овес, ячмінь, оркш, садили картоплю, капусту.

У селі було багато пасовиськ і лук. Тому селяни держали чимало великої рогатої худоби, бо тваринництво — головна ланка їх господарства. Випасали худобу головним чином за горою у керунку до Крокового і Завезля. Виганяли телят, ялівок, бичків, овець та недійних корів на толоку на ціле літо. Для худоби спеціально побудували стоянки, куди заганяли її на ніч. Ніхто на ключ дверей стоянки не замикав і ніхто худоби не крав. Так було аж до воєнних 1940—1945 років.

Такі стоянки мали, зокрема, господарі І. Майхрич, І. Пелеш, А. Карп'як, І. Ківко, А. Русин, І. Говда, І. Тавпаш, А. Грацонь, А. Филяк і ін.

Гарною була церемонія вигону на толоку худоби після Св. Юрія на ціле літо. На подвір'ї господаря обходила худобу і обкурювала її димом свяченого зілля, кропила свяченою водою й виряджала донечку чи сина-пастуха з хлібом та маслом у торбинці. Така ж приблизно церемонія відбувалась, коли пізно восени поверталась худоба додому.

Додатково займалися селяни лісорозробками. Ускладнювало їхнє життя віддалення Святкової від міст, бо до найближчого містечка Змигорода було 18 км, а до повітового Ясла — 35 км. Та ще слід додати, що на шляху через Святкову Малу й Котань до Змигорода потрібно було два рази долати убрід доволі велику річку Вислоку. Не завжди можна було її переїхати через повені, особливо весною після танення снігів або влітку після злив, а дорога попід гору Колянин через ліс навпростець до Дошниці була стрімкою, нищеною часто дощовими водами, тож не можна було перевезти великий вантаж на фірах

такою поганою дорогою. Возили до Змигорода переважно дрова. Основною тягловою силою були воли. На коней перейшли уже після Першої світової війни.

До усіх труднощів додався ще соціальний і національний гніт селян з боку польської шляхти. Селяни втікали в ліси, створювали загани опришків, піднімалися на боротьбу проти польської шляхти. У 1649—1650 рр. під впливом національно-визвольної війни українського народу на чолі з Б. Хмельницьким на території Лемківщини розгорнувся великий селянський рух. Селяни Святкової Великої, Свіржової Руської, Перегримки та інших сіл цілими заганами йшли до опришків, активно включалися у національно-визвольну боротьбу. Але попри різні труднощі село виживало й поступово розвивалося.

Трохи легше стало жити селянам після 1772 р., коли Лемківщина опинилась під владою Австрії. Селяни мали змогу вирушати на південні схили Карпат у Словаччину, а то й Угорщину, особливо на жнива, й заробляти за свою працю пшеницю. Купували також малих бичків за доступною ціною, їх згодом випасали на великих волів і продавали на ярмарках у Змигороді, Осіку, Горлицях чи Яслі.

Тяжкими, майже трагічними для селян, виявились 1830—1873 рр. У селі чотири рази спалахувала епідемія холери, тричі після засух і сльотливих років — великий голод, а після дуже суворої зими 1845 року була повінь. Медичного обслуговування не існувало, бо й лікарів не було. Люди рятувалися народною медициною. Виживали найсильніші, але виживали.

Тяжке економічне становище примушувало селян емігрувати за океан і шукати заробітку. Та не всім підверталась добра праця, лише окремим вдавалось заробити сякий-такій гріш і повернутися, й поліпшити своє економічне становище. Святков'яни були великими трудолюбими, людьми високої моралі й християнської віри, тягнулись до освіти.

У 1757 році побудували гарну церкву св. Архангела Михаїла, яка стоїть по сьогоднішній день (перетворена на костел після 1947 р.).

1840 року у селі заснована парафіяльна школа, а першим учителем був дяк Дмитро Хованський. У 1858 р. вчителював у Святковій Олексій Гутара. Серед пізніших вчителів — Захарій Станчак, котрий почав вести шкільну хроніку.

Парохами у парафії Святкової Великої, яка об'єднувала Святкову Велику, Святкову Малу та Свіржову Руську, довгий час були: о. П. Каламунецький, о. Д. Ступак, о. П. Шуфлад, Останнім — о. В. Бародайко.

У 1927 р. Святкова Велика прийняла православ'я, і неподалік греко-католицької церкви було побудовано тимчасову православну каплицю (звану часовнею), яка так і залишилась до виселення лемків зі Святкової Великої у 1945 році. Православними парохами довгий час були о. І. Криницький, о. В. Пашкевич. Останній, о. М. Кухарук, виїхав зі святков'янами в Україну і поселився у Харківській області.

1882 року у Святковій було побудовано першу державну школу, дерев'яну, яка збереглась до 1948 р. Першим учителем у цій школі був Анатоль Прислопський. Роки йшли, змінювалися вчителі, але школа продовжувала існувати. Особливого розквіту набула школа у 1922—1933 рр., коли тут працював на посаді керівника школи Осип Звірик зі своєю дружиною Євою Звірик з дому Соболевських — вихідці із лемківського села Костарівці на Сяноччині.

Значну шкоду принесла Святковій Великій Перша світова війна. Австрійські війська, відступаючи, спалили половину села від Святкової Малої аж до школи. У зв'язку з великими труднощами, які виникли внаслідок воєнних лихоліть, люди покидали згарища своїх хат, втікали з російськими військами на схід і осідали аж у Ростові-на-Дону. Тут вони перебули роки аж до закінчення війни, були кинуті напризволяще, терпіли нужду й голод. Багато з них у пошуках праці роз'їхались по Україні й Росії й там залишились. Решта з великими труднощами, тужачи за рідним краєм Лемківщиною та своєю улюбленою Святковою, згодом повернулись у село на згарища рідних хат. Австрійці пі-

дозривали святков'ян у співпраці з російськими військами, чимало людей заарештували, а таких, як Андрій Колдра, Гриць Колдра, Михайло Лабик, кинули у концтабір в Талергофі, де ті зазнали тортур.

Після розпаду Австро-Угорської імперії по Першій світовій війні у 1918 р. під впливом революційних подій у Росії, проголошення незалежної Української Народної Республіки 22 січня 1918 року та проголошення 1 листопада 1918 року Західноукраїнської Народної Республіки на українських землях, що були під австрійсько-угорським володінням, у тім числі і на Лемківщині, розгорнувся рух за самовизначення.

Не залишилась осторонь цих важливих політичних подій і Святкова Велика. 17 листопада 1918 року у селі відбулося віче. З усіх навколишніх сіл — Грабу, Ожинної, Розтань, Котань, Дошниці, Явір'я, Бортного, Волівця — на фірах і пішки збирались люди. Створили Народну Раду та ухвалили створити Лемківську Народну Республіку. Польській владі не сподобалась така ухвала, було заарештовано кількох святков'ян і ліквідовано Народну Раду та Лемківську Народну Республіку.

Нелегкими видались перші роки після війни. Не було чим засіяти і засадити землю. Бракувало тягової сили зорати землю. Люди виживали, як могли, але поволі відбудовували село, ставили із руїн на ноги, допомагали одні одним, спільно долаючи лихоліття війни. Економічне становище селян було вкрай важким. Їхнє життя не поліпшувалось, навпаки — з кожним днем погіршувалось. Населення збільшувалось, при санаційній Польщі виїзд за океан був закритий, заробити гроша не було де.

З приходом до села уже згаданого вчителя Осипа Звірика у 1923 році справи у селі пішли трохи на краще. Завдяки його старанням розгорнулась культурно-освітня робота. Під час війни школа не працювала, і молодь підросла неписьменною. Осип Звірик разом з дружиною взяли за ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, організували для молоді заняття з навчання грамоти у вечірній час. Додатково в позанав-

чальний час працювали зі здібними учнями, підготовляючи їх до вступу до гімназії. Петро Дрань згодом був найкращим математиком (так назвав Драня його вчитель математики Тадей Росткович) у Перемишльській гімназії й закінчив її з відзнакою.

Звірики створили драматичний гурток та хор, які виступали з концертами на різних святах, зокрема на відзначенні дат народження Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, І. Котляревського та інших культурних діячів України.

Праця над формуванням національної свідомості селян йшла доволі сутужно, у протистоянні з москвофільством, яке мало глибоке коріння у Святковій.

Поряд з культурно-освітньою роботою Осип Звірик намагався полегшити й економічне становище. Організував у селі читальню, кооператив, навколо якого гуртувались люди. Через кооператив селяни могли реалізувати на місці, не виїжджаючи до міста, сільськогосподарську продукцію, зокрема яйця, масло, м'ясо. Окрім того, вони могли за отоварені гроші тут же придбати товари першої необхідності: сіль, цукор, гас, сірники тощо. Це значно полегшило життя селян. На різних зборах членів кооперативу обговорювались питання поліпшення родючості ґрунтів. Через кооператив доставляли в село міндобрива, які селяни почали застосовувати у сільському господарстві. Окрім звичних посівів вівса, ячменю, оркішу, одержували гарні врожаї озимого жита, пшениці. Збільшились посіви конюшини на віддалених від села масивах, що забезпечувало добрий додатковий корм для вигодовування волів, яких можна було продати за гарні гроші на ярмарках Змигорода, Осіка, Ясла або Горлиць.

Були спроби створити в селі свою молочарню, яка почала працювати у господаря Миколи Драня, але довго не могла втриматись і самоліквідувалась.

Промислів у Святковій не існувало, за винятком ступ на річці Свіржівці у нижньому кінці села, які були власністю В. Ковдри. На них товкли льон на олію, а також сукно на гуньки з пряжі овечої вовни. Мало село двох

ковалів: П. Касича та А. Решетара, трьох шевців: І. Філюса, Лешка Хомика та Петра Хомика, майстра-будівельника А. Фриляка.

Недовго тривала дружня співпраця О. Звірика зі святков'янами. Його діяльність не сподобалась польській владі, і 1933 року панство Звіриків переводять у глиб Польщі на Сандомирщину — "для добра школи". На їх місце призначають вчителів-поляків, яким байдужа доля святков'ян. Але плідна праця О. Звірика залишила гарний засів: сформувався актив.

Петро Дрань пішов навчатися до Перемишльської гімназії, його брат Микола став заможнім господарем. До активу О. Звірика увійшли такі поважні господарі, як: І. Філюс, М. Лабик, А. Грацонь, М. Дрань, І. Тавпаш, І. Баволяк, В. Баволяк, І. Ківко, І. Прочко, А. Майхрич і багато інших, які продовжували, не звертаючи на утиски з боку польської влади, ходити під час Різдвяних свят із колядою, співати українських пісень. Але ставити концерти і п'єси українською мовою у школі заборонялось. З 1933 до 1939 року у школі працювали польські вчителі, й навчання здійснювалось виключно польською.

Особливе місце у розвитку села займають тридцять років ХХ століття. Це були роки найкращі за всю історію, роки певного економічного піднесення. Пов'язані вони з двома подіями. Перша з них — продовження будови шосейної дороги від Колянина до Святкової Малої, яку не встигли закінчити за Австрії. Дорога пішла через Решівку до горішнього кінця Святкової до Дуяви, а потім вниз вздовж села до Святкової Малої й Вислоки у напрямку до Розстань.

Держава виділила на будівництво певні кошти, і люди мали змогу трохи заробити. По-перше, держава заплатила людям за землю, що відійшла на дорогу, а це були людські присадибні городи, а по-друге, держава платила за працю на будівництві дороги. У роботу включались цілими родинами від малого до великого, з фірами і без них. Одні копали рови, інші возили з річок каміння, розгортали його, вальцями втрамбовували, й так усе просувалось дуже

швидко. Понад 10 км дороги було побудовано за три роки (1935—1937). Завершилось будівництво дороги прокладенням дерев'яного моста через Вислоку, який з'єднав Святкову Малу з Великою.

Включалися у будівництво дороги і села Свіржова Руська та Святкова Мала шарварками. Кожному господарству було доручено відпрацювати на дорозі кілька днів. Відкриття цього шляху попід Колянин до Змигорода значно полегшило життя людей колишнього бездоріжжя.

Люди почали постійно возити дрова до Змигорода, Осіка, Жавкови, Ясла, а за придбані гроші купували товари першої необхідності, а також зароблявся гріш на сплату податків, які були високими й обтяжували людей, — 50—60 злотих на рік, плюс до того ще й страхування.

Окрім дров, тепер уже святков'яни, святківчани і свіржов'яни возили дерево — ялиці й сосни — на дошки і продавали їх на паровому тартаку перед Змигородом на Митарці.

Майже в той самий час розпочалась земельна реформа (комасація) у Святковій Великій. Молоді у селі було багато. Тож майже кожного дня відбувались весілля. Батько відпускав синові частину свого ґрунту, інший батько вінував свою дочку, відпускаючи їй частину землі, а комасація об'єднувала це в одне господарство, й таким чином Святкова за два-три роки збільшилася удвічі. За горою в Решівці вздовж ріки Решівки виросло друге село. Таке ж село виросло й у напрямку до с. Воловець на Кроковному. Розкинулись хати і на віддалених полях аж під гори Колянин та Утерес. А оскільки люди заробили трохи грошей на прокладанні дороги, то спорудження хат йшло дуже швидко. Нові будинки були значно кращі за старі. Порухувався стиль будови. Тепер уже житловий будинок був окремо від стодоли й стайні, накривали хати не тільки солом'яними кичками, але й бляхою та дахівкою.

Земельна реформа начебто мала полегшити економічне становище селян, а насправді призвела до їхнього зубожіння, бо колись досить великі господарства з 15-25 га

землі розпадались на малі по 5-3 га. Якщо колись у великих господарствах люди мали по парі коней, 15-20 голів рогатої худоби, то тепер спробагалися на одного коня та пару корів. Крім того, розкидані по полях хати створили нові проблеми для людей, їх господарства опинились тепер на бездоріжжях, віддалених від основної дороги в селі. Добратись фірною до дороги через луки і поля було складно, дітям відвідувати школу далеко, а якщо взяти до уваги снігову зиму, то добратись до школи дітям по пояс у снігу було неможливо. Та й дорослим добратись у неділю до церкви, чи до крамниці, чи до міста за товарами першої необхідності стало проблематично.

У 1938 році у Святковій Великій відбулися великі військові маневри. Усе село було зайняте піхотинцями. Люди також трохи підзаробили, бо мали змогу продавати сир, масло, яйця, молоко, які військові радо купували, а для польової кухні закуповували волів, свиней. Десь у серпні урочистими церемоніями відбулося відкриття згадуваного вже моста через Вислоку. Військовий оркестр заграє мелодію державного гімну "Jeszcze Polska nie zginęła", а командуючий маневрами виголосив промову й урочисто відкрив міст. Піддав, однак, критиці будову дороги на Розстань, назвавши її дорогою під кордон для ворога Польщі.

Люди жили мирно, задовольнялись своїми здобутками, але не довго тішилися певними поліпшенням економічного становища. Над світом нависли хмари Другої світової війни, а з нею — й усі лихоліття, які не обминули і Святкової Великої.

Уже у жовтні 1939-го у селі появились німці. Люди сподівались на поліпшення свого життя, бо дався взнаки віковий соціальний і національний гніт. На початках начебто все пішло на краще. Відкривалося навчання у школі з українською мовою навчання. На посаду керівника школи прибув відомий український письменник, фейлетоніст і прозаїк Василь Гірний, людина з університетською освітою, високої ерудиції, інтелігентності й доброти, член

ОУН, згодом — редактор підпільного вісника УПА "Лісовик".

Святков'яни відразу полюбили Василя Гірного, як колись і О. Звірика. Він узявся з великою любов'ю за педагогічну працю. У Яслі на той час у шкільному відділі працював інспектором для українських шкіл О. Звірик, колишній учитель і керівник школи у Святковій Великій, тож старався, щоб зробити для своїх колишніх учнів усе можливе, аби їх діти здобули гарну освіту. Він дозволив Василеві Гірному відкрити додатковий клас здібніших дітей після закінчення IV класу, щоб вони готувалися до вступу до української учительської семінарії, яка відкрилася в місті Криниці.

Із випускників цього класу десятеро подали заяви про вступ до семінарії, успішно витримали вступні іспити й навчалися у семінарії: Анна Щерба, Анна Пиртко, Андрій Гаталевич, Іван Гаталевич, Іван Щерба — зі Свіржової Руської; Микола Мішко, Василь Филяк, Іван Ардан — зі Святкової Малої та Юрій Нестер і Михайло Слота — зі Святкової Великої.

Василь Гірний повіз усіх потягом до Криниці, а круглого сироту Юрія Нестера зі Святкової Великої взяв до Криниці за свій власний кошт та одягнув з ніг до голови.

Василь Гірний вписав незабутню сторінку в історію національного відродження святков'ян, розвитку культури й освіти в селі. Він виступав перед селянами з лекціями про Україну, її героїчну історію, про боротьбу за незалежну Українську Державу, організував у селі вистави і концерти українською мовою, допомагав людям в усьому, з чим до нього зверталися. Через Український допомоговий комітет у Яслі організував надання допомоги біднішим людям. На базі загальноосвітньої школи відкрито було також сільськогосподарську школу (курси), яку очолив і проводив заняття із сільськогосподарських справ І. Зінченко родом з Полтавщини. Заняття проводились у вечірній час.

Після Василя Гірного з 1941-го аж до 1945 року директором і вчителем школи працював Василь Базарник родом із села

Пантна. Під час літніх канікул при школі було організовано дитячий садок. Роботу дитячих садків інспектувала Ірена Швак родом із села Тростянець Бережанського р-ну. Постійно навідувався у Святкову Велику та надавав допомогу школі і людям у різних справах колишній директор школи, а тепер інспектор українських шкіл Ясельського і Горлицького повітів Осип Звірик.

Недовго видавалось святков'янам, що життя поліпшилось. На місце колишньої шовіністичної влади прийшла німецька фашистська. Німецькі окупанти наклали на людей контингенти задачі збіжжя, масла, худоби, яєць тощо. Молодь забирали на примусові роботи до Німеччини. Але найбільше засмучувало людей вирубування столітніх буків на непроходимих місцях гори Кичери.

Якщо тридцять роки ХХ ст. можна записати в історію Святкової Великої як роки найбільшого розквіту за всю історію, то сорокові роки стали для села трагедією.

На східному фронті Німеччина терпіла поразки. Під натиском Червоної Армії німці відступали. У серпні 1944-го фронт став на Дуклянському перевалі. Десь у кінці серпня 1944 року у Святкову Велику і Свіржову Руську ввірвалась розвідка Червоної Армії на двох конях і галопом промчалась на зворотньому шляху, вогнепальною кулею запаливши хату Івана Хомика на Дуяві. Таким був перший візит большевиків до Святкової Великої у серпні 1944 року.

Німці підтягували війська з резерву ближче до фронту. І вже десь у кінці вересня — на початку жовтня виселили людей з-під фронтової лінії із сіл Поляни, Крамна, Котань, Жидівське, Тиханя, Ожинна, Граб, Розстайни, Незнайова, в тому числі зі Святкови Малої та Святкови Великої по Дуяву.

Страшно було спостерігати картину евакуації людей з-під фронту з Обочі й Ділика. Болотиста дорога від Дуяви до Свіржової Руської була завалена фірами, худобою, віццями, гусьми. Крик людей, плач дітей, бекання овець, рев худоби, іржання коней створювали картину Содому й Гоммори. З обох боків дороги на конях фельджандарме-

рія, щоб ніхто не відстав, не заховався десь за кущами і деревами, з криком "Schnell, schnell, los, los" гнала людей у незвідане в сторону Бортного й далі аж до Вроцлава.

Так святков'яни покидали недавно зведені нові будинки, залишали своє майно по хатах, урожай збіжжя, картоплі.

У Святковій розмістився штаб фронту з усіма своїми структурами і фельджандармерією, польовим судом та різними відділами. У Свіржовій і Святковій здійснювалось перегрупування військ. Привозили з фронту поранених, розміщували їх по хатах, а людей повиганяли до стаєнь. Так тривало аж до 15 січня 1945 року, коли під Кросном Червоною Армією прорвала фронт і пішла в наступ на захід. 15, 16, 17 січня німецькі війська відступали з Дуклянського перевалу. День і ніч вони, змордовані голодом і холодом, ішли через Святкову, Свіржову на Бортне, а звідти на Гладишів горами до Криниці, бо дорога з Ясла на Новий Сонч і Краків була заблокована військами Червоної Армії. Німці потрапили в оточення. Сумно і смішно було дивитися на відступаючих німців, як вони стояли або сиділи в коритах, дерев'яних скринях чи просто на дошках, прив'язаних до машин або гармат, і так сунули поволі, бо йти пішки не всі могли. Так, колись пихата, німецька армада закінчувала свій "Drang nach Osten".

Кілька днів було безвладдя по селах. Не чуто пострілів гармат та скорострільів із фронту, бо його вже не існувало; тихо ночами, аж страшно. Але вже через кілька днів у селі Святкова Велика з'явилися офіцери Червоної Армії з Крамною. Крім матюків, від них можна було почути вихваляння вождя всіх народів Йосифа Віссаріоновича Сталіна, його мудрої політики й сили та його крилаті фрази: "Наше дело правое, и победа будет за нами".

Війтом у Святковій на той час був Данько Янкович. Трохи з його ініціативи, а ще більше совітів, почали "добровільно" вербувати святков'ян до лав Червоної Армії. Таких набралось, хто не сховався, близько 10 хлопців. На щастя, усі повернулися живими додому, бо зі

Свіржової Руської загинуло аж троє: Вовк Андрій, Решетар Петро та Дзядик Петро.

Настала весна, травень. Кінець Другої світової війни. Люди поверталися з евакуації, але не встигли навіть зігріти місця у своїх хатах-розвалюхах, як на них була уже готова друга евакуація. Розпочалось так зване "добробільне" переселення. Уже в березні до с. Свіржова Руська прибула комісія з УРСР із запису людей на переселення в Україну. У квітні 1945 року та ж комісія почала працювати у Святковій Великій. Святков'яни виявили бажання переселитися у Дніпропетровську область, але начальники комісії П. Торянський та В. Севастьянов категорично відмовили їм і примусили записуватися тільки у Донецьку (тоді Сталінську) область.

Люди не поспішали записуватися, але їм сказали: якщо не виїдуть в Україну, то поляки насильно вивезуть їх на понімецькі землі на захід Польщі. Акція "Вісла" вже була запланована і передбачена. Це налякало людей. У тому, що поляки можуть так вчинити, не сумнівалися, бо вже досить натерпілись соціального і національного гніту, а їхати до рідних братів в Україну не відлякувало, бо знали, що вони їх кривдити не будуть, в чому вони пізніше й переконалися.

Комісія завершила роботу й переїхала працювати у с. Розстайни. Час сливав, наступала весна — час польових весняних робіт. Люди хвилювались, почали виходити у поле, хто мав ще коні й не був евакуйований німцями, але охоронці комісії позганяли людей з полів і не дозволяли розпочинати сільськогосподарських робіт. Аж у червні — липні подали вантажні авта і завантажували людей по кілька родин з тим багажем, що хто захопив, і відправляли на залізничну станцію до Ясла. Не виїхали з села Іван Нестеряк зі своєю дружиною Тетяною — люди похилого віку, понад 80 років. Останніх виселили у 1947 р. під час акції "Вісла" на захід Польщі.

Так трагічно закінчилась історія колись гарного й великого села Свяtkової Великої.

Минули роки. Зараз у селі лише дві родини із колишніх святков'ян — Василя Баво-

ляка та Петра Грацоня (вірніше його дружина з сином, бо Петро вже помер). Вони повернулись після акції "Вісла" з примусових робіт з Німеччини і дивом залишились не виселеними.

Пустими стали Свяtkова Велика та навколишні села. У селі появились поляки. Вони займали кращі будинки або розбирали ті, в яких ще ніхто не поселився.

Наприкінці 1945 року та в 1946-1947 рр. через Свяtkову переходили сотні УПА "Дідика", "Бродича", "Громенка" та групи ОУН "Смирного", а також інші, які ставали на захист знедолених людей від польсько-більшовицького терору, боролись за право українського народу на незалежність. Вони зупинялися у безлюдних хатах на відпочинок і переходили рейдами на захід. У листопаді 1946 року сотні розмістилися у лісах Кичери й Свіржівської Магури, де побудували землянки й перезимували. Допомогали повстанцям продуктами селяни з Бортного. Упівці познайомилися з одним поміркованим поляком у Свяtkові, який продавав на "чорному ринку" їхніх коней, а за одержані гроші вони закуповували ліки, м'ясо та інші продукти.

Останні сотні перейшли через Свяtkову Велику у серпні 1947 р. Ще в 1944-1945 рр. зв'язок ОУН — УПА з різними підпільниками здійснювався зі східної Лемківщини від провідників ОУН — УПА Миколи Філя, "Путача", Михайла Федака, "Смирного" та інших провідників до Гладішова, Крилиці, Ясла, Горлиць через посередництво автора цих рядків.

Минули роки... Сьогодні йдеш селом по асфальту, що прокладений на колись із таким трудом і любов'ю побудованому гостинцеві. На ріках залізобетонні мости, нові гарні будинки й залишки старих лемківських хиж, нова мурована школа, яку ще встигли побудувати і накрити колишні святков'яни, але не встигли закінчити. Замість колишніх 200 будинків — усього не більше 40, й скрізь польська мова. Йдеш рідною не своєю землею. Навіть через століття не відродиться лемківське село. Збереглася церква, перетворена на костел, яка є свідком того, що

жили колись тут побожні, працьовиті люди, та будинок кооперативу й читальні, навколо якого гуртувались колись святков'яни й вирішували усі наболілі проблеми.

Усе колись рідне стало тепер чужим. Позаростали осотами і кропивами місця, де колись стояли хати, і лише де-не-де стоять здичавілі яблуні, груші, черешні. Диву даєшся: століттями переживали святков'яни різні

злидні й лихоліття — голод 1847-го, холеру 1873-го, посуху 1889-го та повені у 1899 і 1934 роках, а не змогли пережити найбільш цивілізованого й одночасно найжорстокішого ХХ століття. Може колись історія виправить свої помилки, й у всій Лемківщині та й у Святковій Великій відродиться Лемківщина з її прекрасними піснями і традиціями.

Львів. 2 березня 2001 р.

Микола Дрань

ДЕЩО ПРО НАШУ ЛЕМКІВЩИНУ

/Відпис зі споминів мого тата, Драня Миколи Дмитровича, 1904 р.н., із села Святкова Велика, пов. Ясло на Лемківщині/*

"Начав я в 1912 році ходити в школу. Перший вчитель був поляк (хрестився лівою рукою), прозвали його ліваком. Потому приїхав по новім році новий учитель — Ізидор Леусь, учив нас дуже старанно, але недовго — тільки 1,5 року. У 1914 році почалась війна Австро-Угорщини з Росією. 1 серпня 1914 р. російські війська перейшли кордон, і скоро пересувались на захід. Появились у нас біженці, переважно інтелігенція — священики, учителі, як то звичайно перед фронтом. До нас у Святкову приділили іншого вчителя — біженця Івана Савчука (жив до половини листопада). При кінці листопада руські війська зближались до Карпат. 26 листопада 1914 року австрійські війська зайняли позиції на т. зв. "Вершках" і недоступнім Колянині (гора між селами Явір'ям і Святковою). У Святковій фронт протримався всього 2 дні — до 28 листопада. В тім часі половину села (нижній кінець до школи) австрійці спалили. Коло школи був через річку міст, і під ним — російська охорона, то вже школу спалити не дала. За одним розгоном руські дійшли аж до Зборови по другий бік Карпат, але що резерви за ними не поспіли, то під тиском противника цофнули до Кросна. У січні 1915 року фронт просунувся знов на Граб, Радоцину, Липну, Конечну і т. д. Через нездарність командування, фронт простояв цілу зиму аж до

5 травня 1915 р. Спроби посунути далі через глибокі сніги не дали результату. І так цілу зиму ми мусили проговорувати непрошених гостей, ще й коней. На початку обіцяли платити, але ані копійки ніхто не дав. Тільки за коня, що взяли під сідло, дали батькові 100 рублів. У нас було худоби 10 шт. і 10 овець, то зістало 5 овець, 3 корови і двоє ледве живих телят. А треба було виживати і погорілим помогти. Майже ціла Лемківщина в прифронтній зоні була знищена, але в рідних горах вижила і відбудувалась. І що тільки на нашому житті відбувалося, як собі пригадаю, то волос дуба стає, і чи то дійсно все було? Неможливо все описати.

Добре пам'ятаю Австро-Угорську монархію, можна сказати, то були золоті часи. У 1918 р. настала Річ Посполита. Ще на початку можна було миритись, та з 1936 р. почали рости в неї роги, сам собі уряд рив могилу, творив провокації, організував лагерь — Березу Каргузьку, учителів наших замінив на польських пілсудчиків-шовіністів, які навіть на перервах учнів змушували говорити польськи. Вони не розуміли того, що всяка акція породжує супротив. Такі то поляки були короткозорі, не бачили того, які чорні хмари згущаються над польським горизонтом. Потому, як вже розгримілась завірюха, звинувачували сусідів, що співпрацювали з фашистами.

*Правопис оригіналу збережено.

У 1917 році мої ровесники (і я) вже закінчували т. зв. початкову школу, занять було мало, тільки повчали доброї поведінки після навчання. Учитель — поляк — Юзеф Каліта з Городка Дембовецького (коло Ясла) говорив дуже мудро, я його слова ніколи не забуду, а казав так: "Ви маєте мудрого Учителя і Пророка — Тараса Шевченка — "... свого навчайтесь і чужого не цурайтесь". І чужого не цурайтесь — так робіть, то і вам буде добре, і люди вас будуть шанувати".

За Австрії вчили нас по-руські, а на 3 і 4 році — по-польськи і по-руськи, так було заведено, ніхто нікого не змушував. Краєві розпорядження вельсь тримовно: по-німецьки, по-польськи і по-руськи. До гімназії можна було поступити, — де була бурса, але і гроші на утримання. Учили троха краще, як тепер. Як закінчив гімназію, то вже був досить грамотний, знав мову, яку учив, що міг нею розмовляти (німецьку, французьку, латинську). А тепер багато учать, та не довчають, тільки шгампують.

Людина, що є створена вищим еством, мусить ціле життя вести боротьбу за існування. Так ненаситний має все якись претензії до слабкого, щоби на него гарувати. Кожен такий на все горло пропагує братерство, справедливість, свободу і т. д. і т. п. ... а тут нічого на горизонті не видно. Треба мати надії, що таки колись так буде, як нас не стане.

Не радісні часи переживали ми під час окупації нашої землі німцями: давай контингент за контингентом, давай яйця, молоко, давай хліб, давай м'ясо, і все давай, давай... Правда, за яйця давали цукор, якщо яйця були великі (18 шт. на 1 кг). А скільки страху було, як приближався фронт у 1944 р. — серпень місяць по 17 січня 1945 р. Дуже дорого коштував Дуклянський перевал — понад 40 тис. загиблих. Гриміло без перестанку день і ніч, бомбардування, розриви снарядів — одно пекло було на тій землі. Здавалось, що вже і кінця не буде тому, та ми вижили, тільки одна жінка загинула — я був свідком тому. Будували німаки міст на Полянах (літак, мабуть розвідник, руський

кружляв, нічого не кидав). Другого дня раненько гнали людей до роботи, раптом ні звідти, ні звідти — впали три снаряди на дорогу. Ми всі лежали в рові, а та жінка тікала з хати до пивниці, і осколок від снаряда ранив її в живіт. За дві години вона закінчила життя. Також у цей час був ранений один хлопець зі Свіржової (Гаталевич). Більш, майже за півроку, з людей ніхто не пропав. Бог нас помилував. За винятком того, що нас обжерли як вовки, ми вижили без людських жертв.

Аж навесні 1943 р., як Німеччина була розгромлена, прийшла до нас друга біда — "визволителі" запланували разом з поляками вигнати нас, лемків, з наших пра пра дідівських земель, з наших зелених Карпат. За угодою між Польським Тимчасовим урядом і урядом Радянського Союзу, нібито "добровільно" мали переселити поляків зі східної Галичини до Польщі, а лемків до України. Та в дійсності так не було. Почались страшні провокації, погрози, насильство і т. п. У лемків є таке прислів'я: "Чого є бідний — бо дурний, а чого дурний — бо бідний". Були серед лемків і такі, що раділи, другі вагались, треті розмірковували: ми не були зайдами на цій землі, а з незапам'ятних часів — автохтонами. Наші прапредки — утікачі перед монголами, турками, а ще перед уграми, котрі мігрували з-за Волги, і осіли коло ріки Дунай, а слов'ян витіснили у Сербію, а частина пішла Карпатськими пралісами. Коло річок, потоків будували свої оселі. Як казали старі діди — будували на пнях тих дерев, які зрубували для будівництва своїх хиж. Корчували ліси, управляли землею, вели самовистачальне сільське господарство і скотарство протягом багатьох століть. Коли відкрили Америку, лемки одні з перших їхали на заробітки за океан, а заробивши троха грошей на найтяжчих роботах, повертались назад, цілували свою рідну землю, піднімали свою господарку і пісню співали: "Чи знаєш ті гори, друже милий? Це наші любі зелені Карпати". Та заздрісним оком заглядали наші сусіди — поляки. Хвалили нашу природу. Під час літніх вакацій у новій школі проживало по кільканадцять гайцерок, які не

могли надихатися чистим повітрям, напиться чистою водою, на милуватись нашими краєвидами. Розказував мені один професор у 1933 році, що їздив по всій Європі, був у Чехословаччині в Карлсбаді, у Франції і других країнах, але такої прекрасної природи, як у нас, не стрічав. Через багато років і я переконався, що мав той професор рацію.

Так то колись дуже давно наші пра пра прапрадідо, щоби спастись від неволі, тікали від азіатів, а тепер інші, може їх нащадки, таки забрали нас у неволю. З чужої злої волі ми змушені були покинути любі наші Карпати, і їхати не знати куди і на що, і за що? Ми мирні трударі, що злого ми кому зробили, чим завинили перед світом? Чому мовчав цивілізований світ, коли чинилась така кривда? Ці питання не дають мені спокою, тепер, через півстоліття, а тоді творилось ось що: під загрозою насилля, після того як порубали в моїй хаті стіг, двері, вікна, розвалили піч і т. д., я останнім з селян покинув рідну Святкову, попрощався зі своєю Батьківщиною назавжди. Ще у 1939 р. мого коня (він був строевий) забрали для польського війська, то я привчив до цієї роботи корови (орав землю, возив, що було треба), отже запряг я вцілілі після фронту дві корови до воза, поклав на віз свої пожитки та дітей, і тими коровами довів 32 км до Ясла, де чекав на нас ешелон на залізничній станції. Так моя сім'я: батько і мама — 72 і 60 рр., жінка і я — 41 рр., мої сини — 15 і 10 рр., мої дочки — 13 і 1 рр. на станції в Яслі останній раз подивились в сторону наших милих гір. Це було 19-го липня 1945 р. Нас, 1/3 частину селян Святкови, загнали в ешелон — по дві сім'ї в один вагон — і 24 липня 1945 р. вирушили ми у невідомий нам світ. Старші люди плачучи шептали: "Прощай Лемківщино, прощай", а діти, які вперше бачили залізницю, дивились на все широко відкритими очима...

В Устриках ми перевантажилися в інший ешелон — вагони теж товарні. Видали нам по півлітрі соняшникової олії. Потому була стоянка на станції Глибока 6 днів, яка завалена різними трофеями, привезеними з Німеччини.

Далі більше тижня простояли ми поблизу Снятина, тут уже попускали з вагонів корови, і пасли їх на луках недалеко від станції. У часі простою запасалися травою на дальшу дорогу для коров. Треба сказати, що під час тих довгих стоянок часто виникали різні трафунки, бо жодного попередження про відправку поїзда не було — просто причіпали паровоз і поїзд їхав. Часто залишалися люди, які не знали ні номера ешелону, ні маршруту слідування — і потому шукали вітра в полі. Так зостав мій син Василь і ще сулід — Кобаник з жінкою, то від ранку догналі поїзд аж вечором, а Василя Гаталенича зі Свіржової жінка майже місяць блукала, з ним знайшла своїх.

З Чернівців ми, як рушили, то затримались аж за Збручем у Могилеві. Там картина змінилась разюче, як би другий світ, появились жebraки: "Тьютю, дай хлебушка". По цей бік кордону були жнива — всюди стоги, обороги, і там були жнива, але стогів мало, зеленої мурави взагалі не видно нігде. На пасовиську, де пасли худобу, можна було голку знайти — гола земля. Картина для нас була разюча. Їдемо далше, жінки моляться: "Боже, що то буде с нами". Другого дня була Вінниця. Стоянка. На базарі продають жито, пшеницю не кілограмами, а стаканами. Такого я в житті не бачив, навіть під час окупації. Багатьом лемкам відкрилися очі, бо багато їх рвалося "до Росії" як до раю. Один з таких мені сказав ще в Святкові: "Ти думаєш, що будеш пасти короля на моїй загороді? — не буде того!"

Їдемо далше, минули Київ, на Полтаву, там постояли один день — їдемо на Харків, потому на Зміїв. 16 серпня прибули на кінцеву станцію — Заньки Харківської області. Тут маємо призначення після шеститижневої подорожі. Моя жінка сильно поранилась — загнала собі при зіскакуванні з перону в стегно дерев'яну скалку довжиною 15 см, і потім дуже бідувала протягом двох тижнів, поки нарвало, і скалку діти витягнули, як показався кінчик. На Заньках ми сиділи ще два дні, поки по команді з Харкова нас розібрали купами з трьох колгоспів по

трьох селах: Лиман, Шолудівка і Геніївка. Нашу сім'ю, а також сім'ю Копчі Миколи з жінкою і двома дорослими синами та сестру Копчі — вдовицю Щербиху з п'ятьма дітьми шкільного віку, "купило" село Генуївка — понад 1000 дворів.

Мене приділили на квартиру вдовиці розкуркуленого — Протопопової, яка мешкала у своїй хаті з двома дорослими синами по вул. Гнилиця на краю села. Там було тісно, сільрада хотіла виселити зовсім з хати власницю будинку, але ми не погодилися на таке, і вони продовжили тулитись у маленькій кухонці. На зиму я перейшов на квартиру до вдовиці Кадашкової, яка мало одного сина дошкільного віку, а хата була двокімнатна, і була коло хати стайня для корів. Та усе-таки проживати в кімнаті площею близько 15 метрів квадратних сім'ї, що налічувала 8 чол., було нелегко. Комісія, яка приїхала з Харкова у відповідь на мою письмову скаргу в облвиконком, мій тато, який спав під самою повалою, сказав: "Щоб перейти через кімнату, я мушу обніматись з невісткою". Картина, яку побачила ця комісія, спричинилася до того, що протягом місяця терміново був звільнений будинок — особняк колишнього "куркуля", в якому проживав директор школи, і наданий моїй многолюдній сім'ї для постійного проживання. Це був дивовижний випадок за усі мої роки переселенського життя. Ще до нашого прибуття у с. Геніївку було проведено підготовку серед селян, що тут приїдуть малограмотні гірські люди з Польщі, будьте з ними дуже обережні і "не болтайте". І вони слухняно були обережні, але дуже їх цікавило, що ми привезли у тих великих скринях — невже то правда, що там сало? Коли ми прожили там півроку, по-маленьку пізнали місцевих, а вони нас, декотрі із старших селян "по секрету" радили нам: не дайте себе приспати, бо тепер вам усе дають, але пройде якийсь час, і ви вернете їм усе десятикратно. Шкода вас, бо ви ще не знаєте тої системи. Якщо можете, то тікайте звідси, поки не пізно. Тим часом прийшла весна, зацвіли вишні, запрацював хліборобський інстинкт — руки рвалися до

веснування. Біля хати був досить великий город, непоганий садок, треба братися за веснування на інакшій землі, з інакшим кліматом — ми без поняття. Почали вчити нас сусіди як "орати" лопатою, як садити картоплю і т. д. і т. д.

А в той же час тліла іскра надії якось втекти, поки не пізно, і вернутися на Лемківщину. У сусідньому селі Шолудківці було поселено досить багато лемків зі Святкови Малої, то від них я довідався, що на заході України є місто Калуш, і що вже багато лемків туди переїхало, бо там є багато порожніх хат, які залишили поляки, що виїхали до Польщі; там є фабрика, і можна знайти роботу; там природа "така як у нас" і немає колгоспів. Ця новина не давала мені спокою ні в день? ні вночі: що робити? як робити? У хаті 8 душ, в т. ч. четверо дітей і двоє перестарілих батьків. Почалося збирання у дорогу. Найперше — гроші, їх треба буде багато, а їх нема. Почав я продавати потихеньку, що міг з речей, і одночасно збирав інформацію про те, як справи у тих, що вже є у Калуші, як вони їхали, як устроїлись, як справи з житлом, роботою? І саме головне — як до них відноситься місцева влада? Тепер через багато років, як згадую той час, то "мороз іде по тілі", бо треба було великої відваги, щоб пуститися на таку важку і непевну дорогу "додому", і ми усі відважились... Однак не судилось нам вернутись до рідного дому на нашій Лемківщині, і не гадав, що Калуш не стане пересадочною станцією, а у ньому я залишуся назавжди".

На цьому, на жаль, закінчуються спомини нашого тата. Вони були писані на останньому році їх життя. І так і не побували на Батьківщині у незабутній Святковій Великій, навіть туристом, наші тато...

Надіюся, що ми, діти їхні (Василь, Марія, Володимир, Аня, Іванна), продовжимо татові спомини про наші скитання у пошуках "дороги до дому".

Найстарший син Василь,
м. Калуш, 15 лютого 2003 року

Святков'яни біля кооперативу (крамниці). 1942 р.

Шевчики зі Святкови. 30-ті роки

Святков'яни біля Ковдри. 1942 р.

Святков'яни. 30-ті роки

*Капличка
біля Нагловського Івана. 1979 р.*

*Святков'янка
Баган Марія. 2003 р.*

*Зустріч святков'ян і святківчан з Баганом Михайлом з Канади.
Львів, травень 1968 р.*

*Хати Івана Грацоня
в різдвяний час. 2001 р.*

*Свята родина
в зимовому пейзажі. 2001 р.*

Вид, де стояла хата родини Тавнашів. 1990 р.

*Частування пстругами в садибі Івана Грацяня. 17.05.2001 р.
На передньому плані: І. Красовський, А. Петришак, А. Тавпаш, Р. Лубківський*

*Діячі зі Світової федерації українських лемківських об'єднань
та Всеукраїнського товариства "Лемківщина": А. Тавпаш, Б. Баволяк,
В. Шуркало, О. Венгринович, В. Ардан, Я. Швягла, І. Щерба,
біля родинної хати Баволяків. 2000 р.*

Сім'ї Тавпашиє і Грацонів на рідній землі. 27.07.2002 р.

*Вид на села Котань, Святкову Малу, Святкову Велику, Свіржову
із села Крампної. 1996 р.*

*Я. Дуда, П. Когут, І. Чертик, В. Тавпаш, А. Сухорський,
А. Петришак, А. Тавпаш, Ю. Тавпаш, Я. Швягла*

Вид з гори Ділик на Святкову Велику. 2000 р.

*Андрійко Тавпаш у Святковій Великій. 2003 р.
Вид з гори Ділик на гору Колянин.*

*У гостях у Граціонів.
Іван Граціонь, Андрій Тавпаш, Іван Красовський, Болеслав Баволяк. 2003 р.*

*Капличка між селами Свят-
кова Велика і Ростайне.
2003 р.*

*Святий Миколай біля
колишньої хати Прочків.
2003 р.*

Сучасна газдівка Івана Граця. 2003 р.

Церква Св. Архангела Михаїла (1757 р.) у с. Святкова Велика. 2003 р.

Цвинтар у с. Святкова Велика. 2003 р.

*Сучасний вигляд
колишнього кооперативу
в с. Святкова Велика. 2003 р.*

*Придорожній хрест
біля підніжжя гори Колянин. 2003 р.*

Сучасний вигляд школи, побудованої лемками перед війною. 2003 р.

Вид с. Святкова Велика. 2003 р.

Загальний вигляд с. Святкова Велика. 2003 р.

Центральна частина с. Святкова Велика. 2003 р.

III
СЕЛО СВЯТКОВА МАЛА
(СВЯТКІВКА)

*Церква у Святковій Малій.
Мал. А. Мастя, 1969.*

Історія цього невеликого мальовничого лемківського села пов'язана з подіями сусідньої Святкової Великої та Свіржової Руської. Усі села належали до однієї парафії у Святковій Великій. Через відсутність історичних джерел не маємо змоги вказати точну дату закладення згаданих сіл. З народних переказів, записаних у парафіяльній хроніці Святкової Великої, довідуємося, що перші мешканці цих сіл — русини, яких мадяри витіснили із Закарпаття. Окремі перекази стверджують, що перші мешканці початково були витіснені мадярами аж в околиці Змигорода, звідки у XIV—XV ст. були відтіснені польсько-німецькими колоністами углиб карпатських гір. Доказом того може бути перша в цій околиці церква у с. Скальник біля Змигорода, побудована русинами із Закарпаття.

Святкова Мала раніше, ніж інші села, згадується в історичних документах. Існувала вже у 1510 р. і була власністю Стадницьких. У 1581 р. посідала сім садиб. У тому ж році там була і церква. У 1633 р. село належало коронному хорунжому Кохановському, який тоді ж надав духовенству греко-католицького обряду певні права і привілеї. Означало це, що Святкова Мала з околицею уже через 37 років після укладення Унії визнавала її рішення, хоч це мало правдоподібно. Права і привілеї греко-католицького духовенства підтвердив новий власник села Андрій Любомирський листом від 26 травня 1746 року. У листі вказується, що селяни мали обов'язок складати своїм священикам данини, згідно з церковним правом.

У 1762 р. селяни вибудували гарну типово лемківську церкву св. Архангела Михаїла. Церква була вельми вдало обладнана як зовні, так і всередині. По візитації 1775 р. записано: "Ревізія малосвятківської церкви св. Михайла Архангела, дерев'яна, нова. Ряд предметів для богослужень срібні з позолотою. Чаші дві срібні, позолочені. Три цинкові хрести, дві пари ліхтарів мосяжних, у вівтарі велика ікона

Ісуса Христа. Прекрасний іконостас... творцем якого був Фома Варфоломей... Мальована на дошці ікона Арх. Михайла з записом на звороті імені маляра: "Смирненний Яків іконописець Ліський, року 1673 місяця липня".

Найбільше уславилася церква Святкової Малої іконою Страшного Суду високомистецької вартості року 1674; відомі були й інші історичні пам'ятки, які до наших днів не збереглися.

Згідно з матеріалами Йосифінської метрики 1785—87 рр., які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, на той час село складалося з 28 садиб. Подаємо їх перелік:

1. Іван Тобяк
2. Василь Мисько
3. Кондрат Грещак
4. Панько Ситницький
5. Юрко Пухир
6. Гриць Стефанко
7. Андрій Кяч
8. Антін Френчко
9. Андрій Вархол
10. Лука Присташ
11. Петро Ситницький
12. Аренда Бровар
13. Іван Сипляк
14. Петро Френчко та Іван Френчко
15. Лешко Френчко
16. Яцко Париляк
17. Яцко Паслей
18. Антін Френчко
19. Тимко Дмитрик
20. Данко Валько
21. Павло Баволяк, Марія Мориска
22. Гриць Френчко, Марія Глиницька
23. Яцко Суда
24. Попівство, о. Теодор Фринцкевич
25. Тимко Копча
26. Антін Каляс

27. Гриць Кутрива

28. Гаврило Копча

Тоді ж селяни посідали 353 морги орної землі. За період сівозміни (три роки) збирали такий врожай:

жита — 181 центнер;
ячменю — 433 центнери;
вівса — 1647 центнерів;
пшениця не родила.

Лук і пасовиськ нараховувалося 436 моргів, лісу — 202 морги.

Земля ділилася на 5 нив:

нива I — огороди;
нива II — обшар;
нива III — діл (dział);
нива IV — примірки (pszymiarki).

За деякими джерелами, у 1891 р. в Святковій Малій було 247 лемків греко-католиків і 4 євреї.

Перша світова війна принесла багато страждань селянам. До австрійської армії було мобілізовано 27 чоловіків. Четверо з них загинули.

У липні 1927 р. майже всі мешканці села перейшли з греко-католицької віри на православ'я. Спроба переходу на пра-

листопада у сусідньому с. Тиява відбулося масове віче за перехід на російське православ'я. Згодом перейшли на нову віру й інші сусідні села. Агітатори доводили, що "лемки і росіяни — єдиний народ" і що лише з Росії може прийти визволення, а цьому сприятиме православна церква. Підсилювали цей рух діячі москвофільської орієнтації за океаном. Приводом для розриву з греко-католицькою церквою у Святковій Малій були непорозуміння селян з греко-католицьким парохом.

Перед Другою світовою війною у селі нараховувалося 62 господарства, працював паровий тартак, трудилися два ковалі (лемко і циган), швець, два кравці, діяла однокласна школа. Кількість лемків — мешканців села становила 292 особи.

У 1945 р. 250 лемків виселено на Схід. У селі залишилося 7 родин, але й їх у 1947 р. під час акції "Вісла" депортовано на західні землі Польщі. У 1956 р. лемки повернулися з західних земель. Прибула в село також циганська родина.

Церква Архангела Михаїла збереглася. Але багато ікон з неї викрадено. Уцілили фрагменти іконостасів XVII і XVIII ст., фрагменти вівтаря з розп'яттям, що його намалював Василь Федак у 1843 році. Церкву перетворено на костел римо-католицької парафії у сусідньому селі Дошниці.

Костанкевичі зі Святківки, 30-ті роки

Церква Архангела Михаїла (1762 р.)

*Капличка (кінець XIX ст.).
2003 р.*

*Придорожній хрест.
2003 р.*

Стара школа (1937 р.). 2003 р.

IV
СЕЛО
СВІРЖОВА РУСЬКА

*Церква у с. Свіржова Руська.
Мал. А. Мастей, 1969.*

Стаєнки для літнього випасу худоби на пасовиськах

На Вазі:

1. Стаєнка Хомика Пилипа
2. Стаєнка Чулика Даниїла
3. Стаєнка Баволяка Олексі
4. Стаєнка Кобана Юстина
5. Стаєнка Щерби Омеляна
6. Стаєнка Циркота Івана
7. Стаєнка Гаталевича Василя
8. Стаєнка Судика Степана

Не існує уже в другій половині ХХ ст. мальовниче лемківське село Свіржова Руська було розташоване на віддалі 35 км від м. Ясла і 18 км від містечка Змигорода. Простягалось вздовж річки Свіржівка, яка впадає у Вислоку. Оточене було горами: зі сходу — Колянином, північного сходу — Гавкою й Остерешом, від півночі — Магурою, Острим Вершком, Гливівським Верхом, Ватковою, з заходу — Майданом, із півдня — Марешка і Угересом.

Село засноване, правдоподібно, у 1574 році, але перша історична згадка про нього відноситься до 1665 року. Згідно з народними переказами, перші мешканці села були русинами з Закарпаття, витісненими звідти мадярами. На користь цієї версії свідчать назви окремих гір і полів (нив). За іншими переказами, перші мешканці села — це русини (українці) Подніпров'я, які, рятуючись від татаро-монгольських нападів, втікали у карпатські гори. У 1680 р. тут були 4 господарства з землею і одна родина безземельна. Працював сільський млин. У 1765 р. село нараховувало уже 27 ланів землі і тартак. Крім солтиса, жив тут крайник-адміністратор лемківських сіл Біцького староства.

29 липня 1770 р. тут мала місце збройна сутичка польських конфедератів Казимира Пуласького з російським військом. Близько двохсот конфедератів здійснили спробу захопити російського генерала, але росіяни відбили атаку конфедератів, завдавши їм відчутних втрат.

Під Гавкою:

9. Стаєнка Сосонька Ілі
10. Стаєнка Дзядика Василя
11. Стаєнка Чулика Даниїла
12. Стаєнка Баволяка Олексі
13. Стаєнка Щерби Омеляна
14. Стаєнка Кобана Юстина
15. Стаєнка Циркота Івана
16. Стаєнка Гаталевича Василя

Згідно з записами до Йосифінської метрики (поземельний кадастр) 1787 р., село складало 43 родини (*Центральний історичний архів України у Львові, фонд 19, опис II, справа 236*):

1. Василь Баволяк
2. Федір Гула
3. Демко Вовк *
4. Петро Вовк
5. Іван Малиняк
6. Юрко Годич
7. Стефан Дилин
8. Тимко Щерба
9. Іван Бобаль (без ґрунту)
10. Василь Зикруч
11. Семен Зикруч
12. Стефан Зикруч
13. Василь Циркот
14. Гриць Циркот, Іван Судик
15. Тимко Мицак
16. Іван Канчуга
17. Семен Стах
18. Іван Смереканич
19. Іван Стах
20. Яцко Решетар
21. Приходство
о. Тома Гаталевич
22. Гриць Ярош
23. —
24. Бартоломей Сторчеба
25. Петро Поливка
і Василь Русиняк

* У кожному випадку польські писарі записували прізвище у польському звучанні, як "Wilk" ("Вільк").

26. Федір Оліяр
27. Іван Глива
28. Іван Попович
29. Данко Вархол
30. Петро Ярош
31. Фецьо Баволяк
32. Іван Борек
33. Стефан Попович
34. Петро Попович
35. Андрій Поливка
36. Данько Вовк
37. Гриць Цап
38. Петро Вовк
39. Яцко Баб'як
40. Федір Вархол
41. Лешко Гула
42. Гриць Баб'як
43. —
44. Іван Тиньо
45. —
46. Фецько Гаталевич

Селяни Свіржової Руської посідали: орної землі — 300 моргів, лук і пасовиськ — 1012 моргів, лісів — 1167 моргів.

Земля кам'яниста, маловрожайна, глинкувата, вимагає угноєння. За своїм розташуванням земля селян складалася з п'яти нив:

I нива — "огороди і загороди" (położenie domowe);

II нива — "лаз". Від межі Святкової до ниви "помірки вище потоку". Одним боком над огородами, другим дотикається до межі Воловецької;

III нива — "ділик" (dzilik);

IV нива — "помірки вище потоку" від ниви "лаз" до межі Бортнянської;

V нива — "помірки нижче потоку" простягається від ниви "ділик" до межі села Бортне. Одним боком лежить над потоком, другим доходить до межі села Мрокова.

Давніше село було самостійною парафією. У 1797 р. приєднане до Святкової Великої. У 1845 р. село належало до Ав-

густа Стернега, який купив його у Юзефа Левицького. Згодом село набув граф Антін Митровський, а у 1880 р. — Ян Левицький. Той у 1890 р. відпродав село графині Полютулицькій.

У 1894 р. селяни побудували з дерева гарну церкву лемківського типу і назвали її ім'ям св. Івана Хрестителя.

Мабуть, у тих часах серед селян народилася легенда, за якою один хитрий сільський "фільзоф" задумав обдурити самого чорта, позичив у нього поважну суму грошей, що їх не мав наміру віддавати.

— Віддай мої гроші, — вимагав чорт.

— Гвидиш свої гроші хибаль хтоди, як ся зойдут Колянин з Марешком...

Згуртована велика група чортів, підна-тужившись, зрушила гору Марешку і почала сунути її назустріч із горою Колянин. Рятуючи ситуацію, місцевий священик зумів переконати чортів у недоцільності їх затії і гарантував посланцям пекла повернення боргу. Чорти припинили свою шкідливу роботу, а впертий раніш селянин все ж повернув борг. На місці зсуву Марешки утворився глибокий яр.

У 1907 р. село нараховувало 455 греко-католиків, шестиособову єврейську родину, яка володіла корчмою. Функціонувала однокласова школа, крамниця. На фільварку Майдан (у верхів'ях потоку) жили лісові працівники.

З 28 учасників Першої світової війни загинуло троє. Після війни селяни поправили пошкодження, спричинені воєнними діями.

У липні 1927 р. село (за винятком двох родин) перейшло на православ'я. Рух цей почався роком раніше у сусідньому селі Тиляві. У селі збудовано ще одну церкву, православну, яка не збереглася.

У 1933 р. закладено читальню "Провісти" (згодом закрита польськими властями). Діяла кооператива "Наш труд", приватна лемківська крамниця. На початок 1936 р. у селі нараховувалося 71 господарство

(див. список), 406 лемків православних, 22 греко-католики і 2 римо-католики. Існувала однокласна школа з українською мовою навчання. З числа міжвоєнних педагогів найбільше заслуг перед селянами і їх дітьми мав педагог-лемко Осип Звірик. Була у селі також корчма.

У 1945 р. усі мешканці були виселені на схід до Радянської України. Кілька людей, що повернулися з примусових робіт у Німеччині, 1947 року вигнано на західні

землі Польщі. Село припинило своє існування. Зберігся старий цвинтар з рештками кам'яних надмогильних хрестів та частина купола церкви, найстарший хрест, датований 1883 роком. Також збереглися фігури Святої Родина, Святого Миколая, три розп'яття XIX ст.

Із села походять:

педагог Петро Смереканич,
педагог Іван Щерба,
інженер Петро Гандяк.

Додаток

Іван Омелянович Щерба

МОЄ РОДИННЕ СЕЛО – СВІРЖОВА РУСЬКА

Село було розташоване в долині серед пасма гір, і тому мало теплий гірський клімат, сухі ґрунти, на яких росли найрізноманітніші дерева, чагарники й кущі, суніці, борівки і безліч різноманітних грибів.

Цей клаптик землі, подарований людям Богом, був справжнім райським куточком. Якби побував у Свіржовій колись Тарас Шевченко, то напевно написав би, що с. Свіржова Руська — неначе писанка на славній Лемківщині.

А які чудові працьовиті люди! Тут рідко хто не був фахівцем. Ковалі: Олекса Баволяк, Омелян Щерба, Гнат Судик, Василь Ковдра, Іван Русин; столяри: Василь Зікрач, Михайло Чулик, Петро Щерба; кравці: Гнат Баволяк, Дмитро Слота; колодії: Семен Смереканич, Іван Лахvak, Іван Баб'як, Михайло Гандяк і багато інших; в'язальниці, ткалі. Ніхто з них спеціальної освіти не здобував, але від себе самого мав талант. Були й свої музиканти: Іван Лахvak (скрипка), Андрій Вовк (кларнет), Іван Баб'як (бубон), Василь Вербинський (бас), Василь Баволяк (трубка). Тож не було нудотно, бо організували заботи без проблем. Хоч жили люди не так заможнo, бо гірські землі не родили пшениці на білий хліб, але на свою долю не нарікали, своєю працею, винахідливістю зводили кінці з кінцями, любили свої гори, рідну Лемківщину й були з того задоволені.

У селі діяли дві церкви — греко-католицька і православна. До 1925 року була одна церква, а потім Лемківщиною під впливом москвофільства прокотилася хвиля масового переходу людей на православ'я, і в нашому селі також більшість парафіян перейшли на православ'я, але, не зважаючи на поділ віросповідання, люди жили у злагоді й часто відвідували

одну й другу церкви, особливо ми, діти. Коли в нашому селі не було служби Божої, бо була в Святковій Великій, а у греко-католицькій церкві була служба Божа, то батьки ніколи не забороняли нам іти у греко-католицьку церкву.

Не перейшли на православ'я тільки дві родини в Свіржовій Руській: Ківко Іван та Дилин Іван. Через неділю приїздив священник греко-католицької церкви зі Святкової Великої, бо це була одна парафія, відправляв служби Божі для всіх своїх вірних.

Іван Ківко був паламарем у церкві. Свіржов'яни не брали їм за зле, що вони не перейшли на православ'я, бо були вони людьми статечними і вірними своїй Християнській церкві. Усі односельчани ставились до них з повагою і ніколи їм ні в чому не дорікали.

Зараз село зникло з карти внаслідок депортації й акції "Вісла".

Після розпаду Австро-Угорської монархії Лемківщина опинилася у складі Польщі. Живі фронтовики поверталися з війни, і життя у селі почало знову розвиватися, почала відроджуватись самотутня культура, звичаї й традиції. Особливого розвитку набуло село, коли сюди прибув молодий демобілізований з австрійської армії випускник Самбірської учительської семінарії, виходець із лемківського села Костарівців Сяноцького повіту Осип Звірик.

Під час війни навчання дітей у школі не відбувалося, а тому молодь росла неписьменною. О. Звірик любив Лемківщину та її людей понад усе. Він узявся до роботи з великим ентузіазмом. Діти шкільного віку прийшли до школи, і навчання почалося українською мовою, бо до війни відбувалося польською мовою. Вчителював у селі поляк Р. Гладишев. Із тими дітьми, які

вийшли зі шкільного віку, Звірик організував вечірні курси навчання грамоти. Крім навчання грамоти, він організував із ними концерти, вистави, читання книжок. Домігся того, що у селі з молоді ніхто не лишився неписьменним. Крім того, він окремо працював зі здібними учнями, підготовляючи їх до подальшого навчання у гімназіях або інших навчальних закладах. Один із його учнів, Петро Смереканич, був згодом першим редактором часопису "Наш лемко" у Львові, здобув вищу освіту й працював педагогом у Львові. Інший — Микола Баволяк — закінчив фахову школу у Львові, працював директором маслозаводу у Войниліві Івано-Франківської області.

Підготував О. Звірик і інших хлопців та дівчат, але не всі батьки могли дати своїх дітей на навчання до гімназій, бо не було на те коштів. Але вони стали згодом активними в організації культурного життя у селі, навіть після того, коли Осип Звірик перейшов працювати в сусіднє село Святкову Велику, а тут з 1923 аж до 1939 року знову працювали вчителями поляки Ф. Гарбацік, Я. Новак, К. Кульчицький, Ф. Янас.

Такі хлопці, як: Василь Судик, Василь Ковдра, Семен Гандяк, Василь Коваль, Іван Русин, Петро Щерба, Михайло Баволяк, Ілля Дилин, Василь Русин; дівчата: Марія Гандяк, Ганна Коваль, Марія Кобан, Юлія Дилин, Єва Дилин, Марія Баволяк, Анна Чулик, Марія Хомик організували постійно концерти, вистави, фестини. Особливо вирувало культурне життя влітку, коли під відкритим небом проводили на імпровізованих сценах фестини, а залами для вистав служили боїська (токи), обложені квітами, гілками ялин і поміщали багато людей. Вистави ставили переважно у боїську Степана Судика, а фестини відбувалися на Майдані між селами Свіржова Руська й Бортне або на площі біля школи поблизу села Святкова Велика.

З дитинства запам'ятались мені вистави "Назар Стоголя", "За двома зайцями", "Дай серцю волю — заведе в неволю" та ін.

По-іншому проводилась культурно-освітня робота у зимовий час. Вона переміщалась у теплі хати.

Від дорослого до малого залучались селяни до репетицій різдвяних вертепів. Менші діти сходились у нашій хаті, середнього віку — переважно у хаті Петра Щерби, а дорослі збирались у читальні або у Василя Ковдри.

Гарною традицією, що поєднувалась із корисною працею й культурною, були вечорниці. Збирались довгими зимовими вечорами у різдвяний піст дівчата-прялі з кужелями в одній із 10 хат нижнього кінця Свіржової Руської, кілька разів у нашій хаті за моєї пам'яті. За вечір дівчата за кужелями переспівали десятки колядок і різних пісень. Приходили до дівчат і хлопці. Тоді організували у перервах товариські забави. Закінчувались вечорниці після Йорданських свят так званими ламаниками — гостинною на честь господаря, у хаті якого проходили вечорниці.

Дівчата наварили, напекли, всього приносили, а хлопці постарались про чай і каву, й забава відбувалась із вечора до ранку. Пісням, танцям, веселощам не було меж. Якби мати тоді магнітофон, можна було б записати все на плівку, а так, думалось, що завжди так буде, а сталося так, що фактично з депортацією людей із їх рідних місць у 1945-47 рр. пропало майже все.

Нові сторінки культурно-освітньої роботи і відродження національної свідомості людей почалися в селі, як не дивно, з розпадом Польщі 1939-го, у так званому Генеральному Губернаторстві.

До села на посаду керівника школи прибув колишній учень Осипа Звірика, випускник-відмінник Перемишльської гімназії родом із села Святкова Велика Петро Дрань, член ОУН. Для нього після двадцятирічного панування санаційної Польщі на ниві освіти й культури була цілина. Як колись його вчитель, він узявся з великим ентузіазмом до праці. Буквально через пару днів організував у селі з молоді драма-

тичний і спортивний гуртки, курінь молоді, заснував ОУН, до якої належали Василь Судик, Михайло Гандяк, Омелян Щерба, до юнацтва — Андрій Гаталевич, Петро Гандяк, Іван Щерба, Анна Щерба, Василь Щерба, Анна Пиртко.

У селі організовано спортивні змагання. Зі здібнішими дітьми П. Дрань працював після основних занять у школі, готував їх до вступу до гімназії у Ярославі. До таких учнів належали автор цих рядків Іван Щерба, мій товариш Іван Гаталевич, Андрій Гаталевич, які згодом навчалися в українській учительській семінарії у Криниці, а пізніше здобули вищу освіту. Вже 1940 року за рахунок заколядованих грошей у Святковій і Свіржовій було закуплено багато українських книжок для села, і люди мали змогу читати твори Тараса Шевченка, Івана Франка. Лесі Українки, Івана Котляревського, Євгена Гребінки, Леоніда Глібова та ін.

Національна свідомість молоді зростала. Вечорами у школі проводилися репетиції хору, підготовка до постановки п'єс, читання свіжих газет "Краківські вісті".

У всій багатогранный культурно-освітній роботі у Свіржовій Руській молодому П. Драню допомагав відомий український письменник, фейлетоніст, автор знаменитої повісті "Розгублені сили" Василь Гірний, член ОУН, активний учасник національно-визвольних змагань, згодом редактор повстанського часопису "Лісовик", що дописував під псевдонімом Федь Триндик. В. Гірний у 1939-1941 рр. працював на посаді директора школи у сусідньому селі, уже згадуваній раніше Святковій Великій. Він постійно навідувався до П. Драня. Пригадую їх дискусію про Євгена Коновальця, його ідеї, найближчі завдання роботи з молоддю у селах Святкова Велика, Святкова Мала та Свіржова Руська у справі національно-патріотичного виховання.

У липні 1941 р. П. Дрань за завданням ОУН був відряджений у східні області України, де у 1944 р. загинув у Дніпропет-

ровській області від рук більшовиків. Новим учителем у селі став Омелян Цюк із с. Пантна, але вже такої роботи, як при П. Драню, не було. Багато молоді забрано німцями-окупантами на примусові роботи до Німеччини, і вже такого ентузіазму серед молоді не відчувалось, бо й молоді осталося мало.

Продовжували активну роботу підлітки, особливо влітку, коли ми, семінаристи (а було нас 8), прибували на літні вакації додому. Я організував постановки п'єс влітку та колядок взимку. Зароблені гроші ми передавали в Український допомоговий комітет у Яслі на студентський фонд, а також на придбання книжок для сільської бібліотеки "Просвіти". Час ішов, на східному фронті становище Німеччини гіршало, почався відступ німецьких військ на захід. Утиски німецької влади все зростали. У селі ставало менше худоби, бо потрібно було здавати велику рогату худобу на контингент. Людей заставляли вивозити дерево з гір, почалися облави, вивіз молоді на примусові роботи до Німеччини. У лісах організувалися відділи самооборони та УПА. У серпні фронт зупинився на Дуклянському перевалі. У дуже скрутному становищі опинилися у вересні 1944 р. прифронтові села: Крампна, Котань, Граб, Ожинна, Ростайне, Святкова Мала, Святкова Велика по Дуяву були евакуйовані на захід. У Святковій Великій розмістився штаб фронту з усіма своїми структурами: фельджандармерією, польовим судом, штабами полків та інших підрозділів. Із фронту доносились звуки гармат і скорострільів, а у Свіржовій Руській, нашому селі, здійснювалось перетасування військ. З фронту привозили до села поранених, а на їх місце привозили все нові підкріплення для фронту. У селі ревіли машини, склади завалені амуніцією. Людей заставляли вивантажувати скриньки з амуніцією або навантажувати знову на машини. Під час такої роботи внаслідок вибуху загинуло три чоловіки: Агій Нагловський, Дмитро Ковдра і полонений з Червоної Армії (прізвища не пам'-

ятаю), а Юрій Дзядик залишився без правої руки. Німці повиганяли людей з хат до стаєнь і комор, а самі позаймали хати. У нашій хаті жили офіцери: майор, два капітани й унтер-офіцери. Мали мапи, радіоприймачі, телефони. Людей заганяли до ремонту доріг і будови мостів. Нас виселили з хати. У боїсках, стайнях стояли коні, німці годували їх пашею і збіжжям, що люди заготували собі на зиму. До відступу 15 січня 1945 р. виїли усе, що тільки можна було. Прифронтові села залишилися руйною, наше — напівруїною. Дороги були вщент розбиті, люди ледве дочекалися весни, бо і останньої корови (коней німці забрали) не було чим догодувати. Запаси збіжжя й картоплі також закінчувалися, бо німці не щадили нікого і нічого.

16, 17, 18 січня 1945 р. день і ніч йшли через наше село на Бортне-Гладишів-Криницю полки німецьких військ із покинутого Дуклянського перевалу. Змучені, зарослі, часто у прив'язаному до машини кориті або якійсь скрині чи санках, інші знедолені ледве пересували ноги. Не було вже тої пихи, що була у 1939 р., коли вони вперше появились в нашому селі, прибувши на територію Польщі з Бардйова з Чехословаччини.

Кілька днів по відступі німців у селі настала мертва тиша, безвладдя, аж страшно було. Ніякої влади! Аж по кількох днях появились совіти — капітан із трьома охоронцями у незвичних для нас шапках вушанках, ватних штанах та куртках, кирзових чоботях. Зразу скликали збори у солтиса Михайла Гаталевича. Людей зібралось так багато, що в хату не вміщались. Усім хотілося побачити перших совітів. Перше, що у них можна було почути, крім "матюків", то вихваляння великого вождя усіх народів світу, улюбленого Йосифа Віссаріоновича Сталіна, про перемогу на усіх фронтах, а далі йшла хвальба совітського раю на землі. Потім почалося "добровільне" вербування у Червону Армію, і хто не зник з очей на той час, то попав "добровільно" на фронт. Із фронту

не повернулися Петро Решетар, Андрій Вовк, Петро Дзядик.

Люди з нетерпінням чекали закінчення війни та настання кращих часів. Недовго раділи відходів фронту на захід. Уже в березні 1945 р. в село прибула переселенча комісія з СРСР у складі трьох чоловік та 10 охоронців червонопогонників. Знову почалося все, як першої зустрічі з совітами, — із загального зібрання селян у школі, вихваляння СРСР і райського життя в ньому. Одночасно запропоновано було людям добровільно переселитися в УРСР, в Донецьку (тоді Сталінську) область. Підкреслено було категорично, що якщо люди добровільно не переселяться в Україну, то поляки примусово переселять їх на західні понімецькі землі Польщі. Отже, ще йшла війна, не було ще польської держави, на фронтах ревіли гармати, а доля українського населення у майбутній Польщі була вже вирішена. Акція "Вісла" була вже передбачена.

Перший день люди слухали, але на другий день ніхто не з'явився до переселенчої комісії й не спішив записуватися на виїзд. По хатах йшли суперечки. Чоловік хотів записатися, а жінка сказала, що хіба її зв'яжуть і насильно виселять. Було й навпаки.

На третій день знову збори, знову агітація. Люди вже трохи посміливішали і стали ставити ряд запитань: "Ми тут маємо хату, землю, а там що будемо мати?!" Відповідь на всі питання була одна: "Всьо дадим. Государство СССР вам все даст": безплатне навчання, лікування, працю і т. д. Не всі у це повірили, але в тому, що поляки можуть вигнати людей із їх прадідівських рідних етнічних земель, майже ніхто з людей не сумнівався, і це їх найбільше лякало, бо вікове соціальне й національне пригнічення добре далось всім ознаки. А їхати до своїх рідних братів-українців не представляло ніякого побоювання, бо у братерському ставленні українців вони не сумнівалися і, як потім виявилось, не помилялися.

Час ішов, але люди не поспішали записуватися на виїзд. Деякі почали виходити в поле орати, але охоронці комісії зганяли людей з полів і не давали дозволу розпочинати весняні роботи. Крім того, комісія заарештувала Даниїла Гоца, кинула його у півницю Федора Янковича на два дні за те, що він полемізував із комісією, ставив багато запитань, явно висловлював свої сумніви. Світа він трохи побачив, перебуваючи кілька років до війни у США. Був він найбагатшим господарем у с. Котань, куди він не зміг повернутися, бо господарство було зруйноване, тому тимчасово з евакуації зупинився у нас, бо мав за дружину сестру батька Пелагію.

Минали дні за днями. Настав травень, місяць закінчення війни. Переселенча комісія закінчила перепис людей, а люди не виїжджали. Ніхто транспорту людям не давав, коли почнеться переселення ніхто не чув і не знав. Люди знову почали потроху братися за весняні роботи, але і цим разом їх позганяли охоронці комісії з полів. Люди нервували. На полях робити не давали і не переселяли. Запаси харчів у всіх кінчалися. Над людьми нависав страх голоду.

Нарешті настало 20 червня 1945 р., день остаточної трагедії й прощання людей зі своїми рідними землями, напевно, назавжди. Подали до с. Святкова Велика автомашини "студебекери" й почали зганяти до них людей, а були вже у Святковій насильно вигнані люди з Ожинної, Грабу, Ростайни. Отже, пакувалися на машини свіржов'яни, святков'яни й інші по 5-6 родин. Хто що захопив, з тим сів на машину і поїхав до Ясла на залізничну станцію.

Хлопці й дівчата залишилися гнати корів до Ясла. Почало смеркатися, настав останній момент прощання з рідними горами, рідним селом. Корови ревіли, не хотіли виходити на дорогу; собаки гавкали, вили, скавуліли, бо хотіли залишатися, та й господарі не мали як їх брати з собою;

коти м'явкали, супроводжували людей до дороги і жалібно дивилися за людьми.

Гори наче похилилися, у сумерках заходу сонця ховали свої сльози за людьми, які споконвіку жили з ними дружно і тепер їх назавжди покидали.

Так покинули ми рідну Свіржову Руську 20 червня 1945 р. Відтоді уві сні й повсякденному житті панорама рідного села не зникає з моїх очей, а туга на серці за рідними оселями, полями і горами босяного дитинства не минає ні на мить. Кожного разу нас тягне не до Польщі, а додому, на могили мами, дідусів, бабусь. І стоїш по шию в осотах, кропивах і тернях на місці рідної хати й думаєш: "Які щасливі ті люди, що народилися на рідній землі й мають змогу не покидати її аж до гробу, не зазнають туги за рідною землею, Батьківщиною свого дитинства."

Можливо, історія виправить свою помилку навіть через століття і Лемківщина дочекається своїх людей, залунає весела лемківська пісня "В горах Карпатах, там би я жив".

Не було кому захищати Лемківщину та її працьовитих лемків. Єдиною такою силою була УПА. У 1946 та 1947 р. сотні УПА перебували зиму у лісах Свіржівської Магури. Зупинялися також у безлюдних хатах сіл Святкова Мала, Святкова Велика та Свіржова Руська сотні УПА під час рейдів на Захід. Зимою 1947 року у Свіржові Руській загинула в нерівному бою з польськими каральними органами славна полтавчанка, референт пропаганди УПА Марія Кіткішко "Степова". Лемківщина дала в ряди УПА понад 300 найкращих юнаків, з яких були створені сотні УПА найхоробріші, найбоєздатніші. Про них та їх провідників Василя-Мартина Мізерного "Рена", Степана Стебельського "Хріна", Романа Козерницького "Біра", Марію Кіткішко "Степову" та інших ще складатимуть книжки-легенди, якими пиштимуться нові й нові покоління лемків.

Йосип Звірик **ДЕ БУЛА СВІРЖОВА**

*Шумлять сосни в Коляніні,
Смутиться Мережка,
Терном в цілій Лемківщині
Заростають стежки.*

*Юж не співат коло овець
Бача при сосніні,
Лем жалібно сой ядловець
Гучит при дернині.*

*Де сой ліси шелестіли,
Голосить соснина,
А де сади красні цвіли,
Котиться дернина.*

*Глухо, сумтно, як в пустині,
Ні співу, ні слова.
Дикі гебрі на місцині,
Де була Свіржова.*

Тут було колись село Свіржова. 60-ті роки.

Михайло Смереканич **НА МОГИЛІ БАБУСИ**

*Кругом ліс, а серед лісу
Поодинокі камінні хрести
І горбочки, порослі кущами й травою,
Що з роками у землю вросли.*

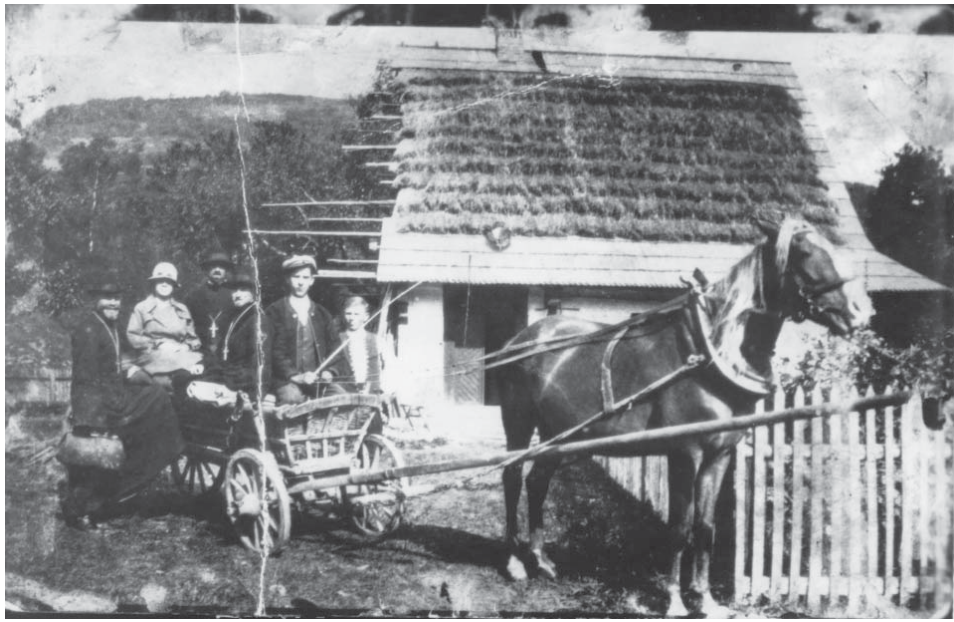
*І барвінок росте на могилах забутих,
І цвіте своїм кольором неба.
Серед вічності різних могил
Віднайти лиш одну мені треба.*

*Вона, як і інші, без знаків,
А на місці хрестів — півстолітні дерева,
Що самі проросли в свіжовкопаній гріб.
А з живими на схід покотилася лава сталава.*

*Ви, бабуню, пішли в інший світ
У той день, що для всіх став останнім,
І залишились Ви на теренах своїх,
І співають гля Вас солов'ї на світанні.*

*Я сьогодні стою тут, на Вашій землі,
Через роки ішов я до Вас, як по чистую воду.
Хоч ніколи не бачились ми,
Та я є нащадок і Вашого роду.*

19.07.2002р.

Свіржов'янин Смереканич везе пароха Швайку, 1937 р.

Хлопці-свіржов'яни. 1941 р.

Зліва направо стоять: Андрій Кобан, Іван Щерба, Михайло Чулик, Андрій Скуба, Іван Хомик, Іван Зікрач, Баволяк. Сидять: Петро Дзядик, Іван Смереканич, Дмитро Слота, Іван Гаталевич, Ілько Смереканич, Дмитро Ксеніч

Родина Чуликів. 1942 р.

*Дівчата зі Свіржової, учасниці художньої самодіяльності. 1942 р.
Зліва направо: Зіркач (Чулик) Анна, Чулик (Смереканич) Анна, Гаталевич
Марія, Баволяк Розалія, Баволяк Марія*

Великдень у Свіржовій Руській. 1945 р.

*Родина Глови із с. Миани та Ківко зі Свіржової Руської
на весіллі Івана та Марії. 1957 р.*

Цвинтар

Свідки знищеного с. Свіржова Руська (на цвинтарі)

*Михайло
та Анна Ківко
(з роду
Смереканичів).
60-ті роки*

*Краяни біля Лемківської церкви.
Львові. 2002 р.*

*Святий Миколай, де була садиба
Гаталевичів, біля трьох
найдавніших модрин*

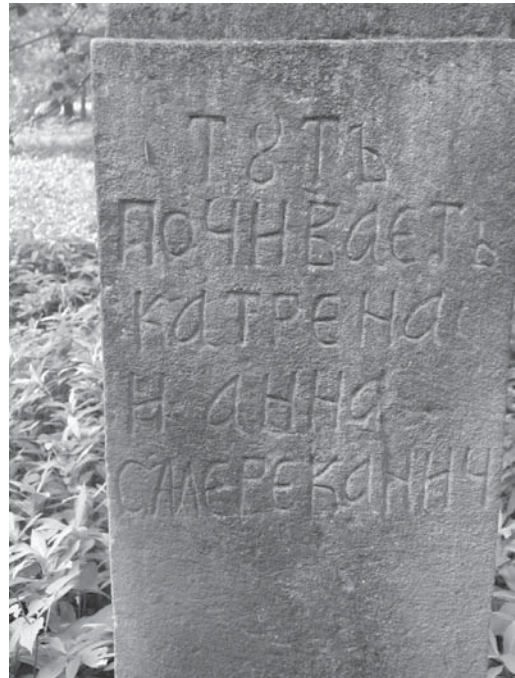
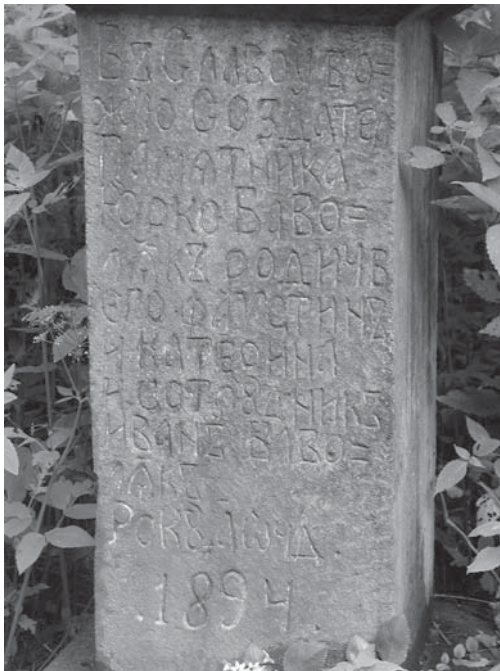
*Свята родина.
Скульптура, виконана
Іваном Шатинським у 1938 р.*

Святе місце, де стояла церква св. Івана Хрестителя у Свіржовій. 2003 р.

Цвинтар

Написи на надгробках цвинтаря с. Свіржова

*Придорожня фігура Святих
у с. Свіржова. 2003 р.*

*Великий хрест.
Фундатор Іван Ковдра. 1883 р.*

Сучасний “вказівник” села Свіржова Руська

V
СЕЛО КОТАНЬ

**Список господарств с. Котань
(станом на 1944 рік згідно зі схемою-картою села)**

1. Феш Іван	33. Фуджак Василь
2. Русиняк Василь	34. Фуджак Антон
3. Феш Іван, Сiniда Іван	35. Смериканич Володимир
4. Русиняк Іван	36. Сiniця Василь
5. Тимків Дмитро	37. Касич Ікач
6. Куленич Дмитро	38. Сидорик Іван
7. Бованко Степан	39. Нагловський Василь
8. Падило Іван	40. Хамула Іван
9. Феш Розалія	41. Хамула Іван
10. Феш Федір	42. Фринцко Григорій
11. Сiniця Степан	43. Маричка
12. Баволяк Василь	44. Русиняк
13. Баган Михайло	45. Русиняк Михайло
14. Баволяк Петро	46. Сокіл Іван
15. Даниляк Іван	47. Гаталевич Дмитро
16. Даниляк Степан	48. Курилко
17. Сидорик Василь	49. Хомик Спиридон
18. Касич Анастасія, Бованко Василь	50. Пухир Михайло
19. Нагловський Василь	51. Касич Федір
20. Феш Василь	52. Русиняк Іван
21. Феш Василь	53. Пухир Дмитро
22. Гаталевич Василь	54. Пухир Іван
23. Савчак Федір	55. Фучко
24. Гаталевич Розалія, Парило Степан	56. Гоц Степан
25. Русиняк Семен	57. Феш Михайло
26. Гоц Даниїл	58. Нестеряк Антон
27. Фуджак Михайло	59. Феш Іван
28. Смериканич Антон	60. Сенчакович Марія
29. Школа	61. Сокіл Федір
30. Фуджак Микола	62. Касич Микола
31. Маркович Іван	63. Шиманський Василь
32. Сiniця Андрій	

Мапу-план села виготовив Мирослав Гаталевич, батько якого був уроженцем с. Котань.

Матеріали збирала і узагальнила Марія Парило на основі спогадів односельців Федора Даниляка, Івана Сенчаковського, Анастасії Гоц, Михайла Даниляка, Анастасії Хамули.

Просимо у котанчан вибачення за можливі неточності.

По дорозі з Крапної до Святкової Великої захоплює своєю мальовничістю село Котань. Простягається вздовж правого берега ріки Вислоки від с. Крапна, а від середини пролягає позовж безіменного потічка. Розтягнене майже на 6 км.

Походження назви села остаточно не з'ясовано. Можливо, назва ця походить від назви тварини — "кота" або ж від прізвища одного з перших його мешканців — Кота. Також відсутні історичні джерела про заснування села і ранню його історію. Перша історична згадка про с. Котань відноситься до 1581 року. У документі говориться, що село належить до "королівщини", посідає 5 ланів орної ріллі й один лан — солтисів.

Згідно з записами у Йосифінській метриці, село станом на 1785–87 рр. складалося з 30 господарств. Хоч у документах названо 31 номер садиб, одна з них (під номером 6) стояла пустою, і за нею не був зареєстрований жоден власник. Подаємо таблицю господарств села станом на 1785 рік:

1. Іван Ярина
2. Яцко Бабчак
3. Дмитро Даниляк
4. Яцко Маркович
5. Василь Даниляк
6. —
7. Іван Даниляк
8. Гриць Пеш
9. Іван Пеш
10. Гриць Парило
11. Василь Фуджак і Михайло Фуджак
12. Іван Баницький
13. Данько Крохта
14. Василь Синиця
15. Іван Синиця
16. Михайло Касич (молодший)
17. Михайло Касич (старший)
18. Стефан Святко

19. Іван Покладко
20. Гаврило Обух
21. Гаврило Теш
22. Яцко Русиняк
23. Яцко Фринцко
24. Савка Баволяк, Ницко Баволяк
25. Яцко Баволяк
26. Яцко Покладко
27. Стефан Баволяк, Федір Гринда
28. Михайло Маркович,
29. Іван Данило, Лешко Баволяк
30. Ілько Баволяк
31. Гриць Сокіл.

Усієї землі на той час селяни с. Котань посідали 1235 моргів. У тому числі: орної землі — 418 моргів (за сівозміну (три роки) збирали приблизно такий врожай: жита — 335 центнерів, ячменю — 805, вівса — 1729 центнерів);

лук і пасовицьк — 525 моргів;
лісу — 129 моргів.

Уся земля ділилася на чотири "ниви":

I. Городи — присадибні ділянки, на яких вирощували ярину, фруктові дерева, використовували як луки.

II. Бзинник (Bzinnik)

III. Вільщини (Olszyny) — нива низької якості, надавалася хіба для вирощування вівса.

IV. Омалтова долина — до ниви входить орна земля, пасовицько, частково заросле корчами. Нива рівнинна, доступна, значно краща від другої та третьої нив*.

19 травня 1763 р. князь Юрій Любомирський своїм декретом переказав для побудови греко-католицької церкви ріллю "Павликівка". Не відомо, чи було тоді збудовано церкву і яка її доля. У селі стоїть церква 1841 року святих Кузьми і Дем'яна.

Церква ця — чудова пам'ятка культової архітектури. Окрасою церкви є висока вежа-дзвіниця і дві менші бані, що завершуються залізними хрестами високої мис-

* За матеріалами Йосифінської метрики села Котань: Центральний державний історичний архів України у Львові, фонд 19, опис II, справа 224.

тецької вартості. У церкві зберігалися численні давні ікони, частина з яких безповоротно пропала, частина зберігається у музеї в Ланцуті. Серед ікон — "Бичування Христа" (1737), а також "Пантократор" (1689). Давня ікона "Рождество Христа" (рік написання невідомий) — пам'ятка трагічної смерті Якова Баволяка з його портретом у нижньому кутку.

Після депортації лемків церква функціонує як римо-католицький костел.

У кінці XIX ст. тут проживало 316 мешканців, із них 300 греко-католики і 16 римо-католиків (поляків). У другій половині 30-х рр. XX ст. частина мешканців села перейшла на православ'я.

Під час Другої світової війни згоріла половина села. Частина лемків була депортована в Україну, частина у 1947 р. депортована на західні землі Польщі до Зеленогурського воєводства. Після виселення лемків село стало польським. У 50-х рр. тут створено ПГР (полький сільськогосподарський кооператив). У 70-х рр. у рільничому господарстві працювало близько 600 в'язнів створеної тут тюрми. В'язні, в основному, використовували ділянки поля.

4-класна школа була ліквідована, а дітей відвозять до школи у Крапшній.

Копію місцевої церкви у 1992 році побудовано у Музеї народної архітектури та побуту (Шевченківський гай у Львові). Новозбудована церква носить ім'я святих Володимира і Ольги. Присвячена 1000-літтю (992 р.) з'єднання земель теперішньої Лемківщини з Київською Руссю.

Лемківська хата. 2003 р.

Вид на Котань. 2003 р.

Вид на Котань. 2003 р.

*Придорожній хрест.
с. Котань. 2003 р.*

*Церква Косми і Демяна (1891 р.).
с. Котань. 2003 р.*

VI
СЕЛО КРАМΠΗΝΑ

Крампна* — одне з найстаріших сіл в околиці верхів'я Вислоки. У написі над церковними дверима вказано, що 1507 року тут стояла церква, яка, звісно, не збереглася, і невідомо, чи це була перша церква, чи, може, друга. Так чи інакше, село це дуже давнє і у 1510 р. стало власністю сьноцького каштеляна Андрія Стадницького. Після смерті А. Стадницького його сини Марко і Микола у 1554 р. поділили між собою добра свого батька. У 1581 р. у Крампній було 11 садиб (дворищ).

Засновником села, за польськими джерелами, був, правдоподібно, Микола Стадницький, який помер бл. 1510 р. Згадка про існування тут у 1507 р. церкви може бути доказом, що село виникло у другій половині XV ст.

Згідно з народними переказами, перші пришельці збудували свої садиби поблизу пізнішого села Жидівського. Але згодом з причини частих збійницьких нападів і сильних вітрів, перенеслися нижче, туди, де стоїть церква. Назва "Крампна" походить, імовірно, від слова "крам". Село було розташоване уздовж торговельного шляху на Бардіїв, і купці часто розкладали тут свої крами. Поодинокі польські дослідники виводять назву села від незрозумілого слова "kręru".

У 1650 р. була велика повінь від ріки Вислоки. Вода забрала хати, поля засипано піском і намулом. Було знищено 4 лани ріллі і п'ятий лан, попівський.

Згідно з матеріалами Йосифінської метрики 1787 р.,** на той час у селі Крампна значилося 56 номерів (господарств), а саме:

1. Тимко
2. Яцко Кушвара
3. Лешко Кушвара (Кучвара)
4. Данко
5. Григорій
6. Василь

* Оскільки багато відомостей про с. Крампна подано у "Літопису", нарис скорочено.

** Центральний історичний архів України у м. Львові. Село Крампна, фонд 19, опис II, справа 18.

7. Антон
8. Дмитро
9. Петро Поповчак
10. Павло Галечко
11. Стефан
12. Іван Когут
13. Михайло Когут
14. Микола
15. Тимко Платко
16. Федір Платко
17. Іван Кобеляк
18. Теодор Стащак
19. Василь Кривчицький
20. Гриць Лигус
21. Іван Зозуля
22. Іван Бованко
23. Гриць Чаклош
24. Василь Гудак
25. Лешко
26. Іван Прочко
27. Юрко Прочко
28. Тимко Пухир
30. Михайло Пухир
31. Павло Галечко
32. Матвій Мишківський
33. Лука Шквір
34. Лешко Шквір
35. Семен Том'як
36. Федір Сипляк
37. Василь Сипляк
38. Семен, Василь
39. Теодор
40. Гриць Кобиляк
41. Михайло Кобиляк
42. Фецьо
43. Данко Гащик
44. Тимко Гащик
45. Данко Цімко
46. Стефан
47. Тимко
48. Павло Дичко
49. Гриць Дичко
50. Андрій Марко
51. Михайло Малиновський
52. Гриць Бендаш
53. Михайло Філь
54. Іван Марчак
55. Гнат Палайда
56. Гриць Мирдиш.

Можливо, серед перерахованих господарів міг знаходитися поляк чи єврей.

У 1880 р. в Крампній нараховувалося близько 500 мешканців греко-католиків. У 1907 р., як подають польські джерела, кількість мешканців сягала 678 осіб.

До другої половини ХІХ ст. найважливішим осередком каменяряства на Лемківщині було село Крампна. Виготовляли там побутові предмети, а також нагробні пам'ятники, придорожні хрести і каплички. Пізніше каменяряство прославилось у селі Бортне з сусідніми селами Перегонина, Бодаки, Пстружне, Вапенне, Фольош.

Друга половина ХІХ ст. вписалася до історії села спалахами голоду, епідемій різних хвороб. У 1849 р. панувала епідемія холери, спричинена переходом російських військ на Угорщину для придушення там спалаху революції. Епідемія повторилася у 1873 році. Померло тоді 92 особи, в т. ч. у Котані 32 селян. У результаті епідемії дифтерії померла 21 дитина. У 1853–55 рр. панував голод, який забрав у могилу 32 людей.

Перед Першою світовою війною до часу спалення майже усього села Крампна була ніби містечком. Частина будинків уже тоді користувалася каналізацією. На місці теперішньої школи існував великий паровий тартак. Школа збудована частково на його фундаменті. Один з євреїв, Бергер, посадав корчму на місці будинку старого "осередку здоров'я".

Найдавніші відомості, що стосуються існування школи в Крампній, сягають 1835 р., коли побудовано нову парафіяльну школу на лівому боці дороги до Полян. У школі навчалися як лемківські, так і польські та єврейські діти. Згідно зі шкільною хронікою, у 1870 р. вчителем був місцевий дяк. У 1884 р. мовою викладання була українська. Тоді до школи ходило 70–90 дітей. Під час Першої світової війни будинок школи, подібно до інших, був спалений мадярами.

У 1920 р. в громадському будинку відкрито народну школу з польською мовою

викладання. Запроваджені також лекції української мови. У 1933 р. з ініціативи вїйта громади Крампна Івана Решетаря розпочато будову нової школи з трьома класними кімнатами і помешканнями для вчителів (трьох). Завершено будівництво у 1936 р. Навчалася понад 90 дітей. Поруч із польською мовою, навчання велося і лемківською говіркою.

У міжвоєнному часі в Крампній відзначилася "Просвіта", головним чином серед молоді, що спричинило закриття "Просвіти" польськими властями. Політика колонізації національних меншостей спричинилася до поважних колонізаційних тенденцій серед лемків, які асимілювалися в польському оточенні. Дозволено у школі лише обмежену кількість лекцій "języka łemkowskiego". Вчителями були, в основному, поляки.

По вступленні до Крампної німецького війська сюди прибула делегація українська, яка заклала основи праці на українській національній платформі. До місцевих урядів і шкіл впроваджено українську мову. Постерунок поліції обсаджено 12 українськими функціонерами під управлінням німецького коменданта. Виникли і посилили свою діяльність польські та лемківсько-совітські підпільні осередки. Це значно погіршило лемківсько-польські відносини. Мали місце вбивства української інтелігенції, зокрема греко-католицьких священиків. 8 листопада 1943 р. був убитий греко-католицький церковний діяч, дуклянський декан о. Степан Шалаш.

Після війни відремонтовано будинок школи, частково знищений, і переведено навчання на польську мову. У липні 1946 р. будинок школи і будинок постерунку були спалені.

У той час лемки пережили болючу трагедію. 1945 року частину лемків с. Крампна було депортовано на схід, а решту 1947-го у результаті акції "Вісла" було вигнано на західні землі Польщі. Село стало польським.

Від депортації врятувалися лише чотири мішані родини і греко-католицький священник о. Іван Височанський. Відправляв у церкві Богослуження римо-католицького обряду для переселених з Гути Крампської поляків. Після 1956 року, коли повернулися кілька лемківських родин, священник домігся у властей дозволу і на греко-католицькі відправи. Помер у 1982 році.

1957 року перемиський римо-католицький єпископат доручив ксьондзу Альфредові Мастейові обслуговувати Крампну і Котань. У 1962 р. закрито церкву в Крампній, а з 1968 р. перемиський біскуп Ігнаці Токарчук встановив у Крампній римо-католицьку парохію, хоч церква далі була закрита і вимагала ремонту. Церква

була відремонтована у 1972 р. і призначена для римо-католицьких Богослужінь.

З Крампної вийшли:

1. Іван Константинович. Нар. 26.12.1821 в родині о. Михайла і Юліани з Гойнацьких, пом. 26.09.1889 у Відні. Автор праці "Описание икон по церквах русских в столичном граде Львове (1858)".

2. Ілля Чулик (1930–2002) — математик, доцент Львівського університету ім. Івана Франка.

3. Анатоль Кобеляк, редактор, публіцист і видавець у Варшаві.

4. Анна Гула (дівоче прізвище Сімко, нар. 16.І.1937) — живе у Києві, працює журналістом в Центральному управлінні журналістів.

**ЛІТОПИСЬ ПАРОХІЇ КРАМПНА
ДУКЛЯНСЬКОГО ДЕКАНАТУ
1942**

**Автор — о. Степан Шалаш,
декан, убитий польськими бандами 18.XI.1943**

Віг Редакції

Публікована "Літопись" написана греко-католицьким священиком, дуклянським деканом о. Степаном Шалашем, який був замучений польським підпільним угрупованням 8 листопада 1943 р. За іншою версією, він був убитий у 1945 р. в селі Завадка Руманівська.

"Літопись" описує історію села Крампна. У ньому подано події політичного, економічного та релігійного життя крізь призму греко-католицького духовенства. Укладачем "Літописі" о. Степаном Шалашем, окрім опису сучасних йому подій, зібрано також багато історичних відомостей про минувшину села. Судячи з назви, історія Крампної мала бути доведена до 1942 р. На жаль, восени 1936 р. записи обриваються. Чи була дописана "Літопись" до кінця і чи збереглася десь його заключна частина, нам невідомо.

Завдяки п. Михайлові Кушварі (с. Крампна) і п. Марії Парило (с. Котань) стало можливим опублікувати "Літопись парохії Крампна Дуклянського деканату" в цій книжці. Користуючись нагодою, хочемо сердечно їм подякувати.

При підготовці матеріалу до публікації ми мали можливість користуватися копією. З огляду на це важко зробити археографічний аналіз документу. З цієї ж причини нам не вдалося відчитати текст у деяких місцях, вони позначалися наступним чином: [...]. Правопис оригіналу збережено. Ми переконані, що публікація парохіяльного літопису є важливим кроком до збільшення наших знань про минувшину Лемківщини.

Редакція, автори

* * *

В актах парохіяльних нема жадних записок, з котрих можна би заключити, коли повстало село Крампна, коли креована парохія, звідки походить назва "Крампна" і взагалі що дотичить давньої минувшини парохії. Від старих людей також годі дещо довідатись.

Над дверми входовими церковними знаходиться таблиця з польською написю з котрої слідує, що вже в р. 1507 була в

Крампній церков поставлена. Чи то була перша церков в тім селі невідомо. Напись та звучить:

"W Imię Pańskie Amen.

Cerkiew Kremaska Dekanatu Dukielskiego po pierwszej cerkwi która lat 275 stała rozburzeniu (була розрушена — автор) terazniejsza za IW. Imci x. Maхumiliana, R. K. O. Biskupa Chełmskiego et. c. Nominata y Gen. Administratora

Biskupstwa Przemyskiego Sanockiego et. c. Opała Derman. Dubien: y S^o Krzyża Orderu Św. Stanisława Kawalera pozwoleniem przy dopomożeniu łaskawym I. O. Xcia Imci Karola Radziwiłła W. Wilen. Kolatora staraniem Imci x Michała Turkowskiego parocha y gromady miejsca pod Urzędem dekan. Przewiel. Imci x. Teodora z Paława Paławskiego Dziekana Dukielskiego Par. w Jabłonicy Roku Pańskiego jest wystawiona 1782."

Зі слів "cerkwi która lat 275 stała rozburzeniu" можна заключити що церков побудована в р. 1507 була взагалі перша церков в Крампній, хотій оселя могла бути заложена далеко скоріше. Старі люди оповідають, що в перших початках село Крамна було розтягнене в сторону Жидівського, але позаяк гори були покриті густими лісами в котрих крилися розбищацькі банди і часто оселі (підавалися їх нападам — автор) пізніше поселенці вицофалися на північ утворили оселі більше скупчені для ліпшої оборони і такий вид має нинішнє село Крамна.

Другим актом, який подає деякі відомости про парохію Крампу є копія акту з р. 1683 з дня 6 червня, котрий властителька Змигорода і коляторка (?) Христина Стоковска зі взгляду на полученєся з церквою католицькою отців духовних в селах до Змигорода належачих позволяє їм (отже і парохови в Крампній) побирати з кожної рілі по копії вівса в снопах або по корцеві вівса сипалого, звільняє їх від тягарів, позволяє їм посідати і уживати ґрунта належачі до парохії, позволяє горівку палити, пиво варити.

З сего акту слідує, що парохія Крамна і інші сусідні парохії в р. 1683 вже були соединені з церквою католицькою наколи єпископ перемиський Інокентій Винницький доперва в р. 1690 приступив до унії.

Метрикальні книги зачав проводити парох о. Михаїл Турковський від р. 1761—1775 в одній книзі для померших, уроджених і вінчаних без приписаних рубрик, а від р. 1784 сут книги мет-

рикальні для уроджених, померлих і вінчаних з приписаними рубриками.

До р. 1799 Котань становила самостійну парохію. Посліднім самостійним парохом в Котані був о. Іван Ярина. В 1799 р. Котань зістала прилучена до Крампу яко дочерна. Невідомо де перенісся о. Іван Ярина бо в Котані не був до кінця життя. Єще днесь є сліди на огороді в Котані, де стояла плебанія.

Повідаю, які були священники в Крампній перед о. Михайлом Турковським. В вище згаданім відписі акту з р. 1683 є згадка про пароха в Крампній однак не по назвиску лише "ojciec duchowy Krempecki". Від часу як зачато проводити метрики душпастирами в Крампній були:

о. Михаїло Турковський парох
1761 + 8.I.1801

о. Лука Вензінович парох
1801 + 5.I.1823

о. Іван Сітинський парох
Мисцової завідували парохією
о. Андрій Гвоздович костел Тихані
1823—1826

о. Михаїл Константинович пар.
1827 + 14.IX.1875

о. Емиліян Чирнявський пар.
1869 + 18.VII. 1896

о. Мирон Чирнявський пар.
1896—1897 нагло помер

о. Филімон Кисілевський пар.
1898—1899

о. Петро Каламунецький зав.
1899—1900

о. Йосиф Пелехович пар. 1900—1910
о. Стефан Гайда пар. 1910—1928

Дня 29.VI.1833 відбулася візитація канонічна через Преосв. Єпа Снігурського.

В р. 1849 була холера на котру померло в Крампній 27 людей в Котані 9 людей.

В р. 1853—55 був голод померло в Крампній 22 людей в Котані 10 людей.

В р. 1862—1863 панувала епідемія апдіпа, на котру померло в Крампній 21 дітей.

В р. 1873 панувала другий раз холера від котрої померло в Крампній 33 людей,

ськім деканаті виарештовано всіх священиків крім священиків-українців. Першого арештовано о. Александра Сілецького пароха у Дошниці і посаджено в тюрмі в Яслі. Пізніше других священиків.

Дня 6 вересня 1914 р. арештовано місцевого завідателя парохії о. Гайду. В неділю коло год. 9 рано, коли задзвонено на Утреню і люди почали сходитися до церкви, впало 8 жандармів на плебанію взялися доконання арештування. Двох жандармів проводило ревізію в помешканню а прочі вні помешкання. Відтак відставлено его на постерунок жандармерії, а потім до Староства в Яслі, а Староство віддало его судови в цілі затримання в арешти.

Того самого дня арештовано о. Мариана Мишковського пароха в Ростайнім і его жену. З о. Марианом сидів о. Гайда в одній келії через 2 тижні. З Крампної арештовано селян Стефана Поповчака і Алексія Федика а кілька днів пізніше Гриця Кобеляка і Гриця Кушвару. Сих двох послідних випущено і евакуйовано до табору біженців в Стирії, а прочих арештованих вивезено до Ясла до табору інтернованих в Талергофі. О. Гайда був 1 марта 1915 р. випущений з Талергофу і конфінований в Туррал, в місцевости в Стирії де позіставав до мая 1917 р. — до розв'язання табору інтернованих через правительство австрійське. Жена о. Гайди з дітьми по заняттю Крампної через війська російські виїхала до Согорова коло Сянока, звідтам з відворотом військ російських з Галичини виїхала до Росії і перебувала з іншими біженцями в Ахтарці Харківської губернії. До Крампної вернула з початком липня 1918 р.

Війська австрійські відступаючи під напором військ російських населення евакували наразі до Жидівського, худобу всю забрали, а село спалили. Зістала спалена ціла горішня часть Крампної почавши від лісничівки і кілька хат в нижнім кінці села. Будинки парохіяльні утрималися, але зістали частково ушкоджені. В Котані

зістала спалена ціла нижня часть села по церков і 2 або 3 хати вище церкви.

Коли австрійсько-німецькі війська перервали російський фронт під Горлицями і війська російські вже не відступали регулярно але попросту утікали щоби їм не відтято відвороту. Значна часть населення з Крампної і Котани як також з інших сіл з цілими родинами і урятованими движимостями цофалися разом з військом самі не знаючи де і пощо. Мужчини у віці військовим утікали щоби їх не забрано до війська, інші утікали, боячись потягнення до відповідальности за зносини з військами неприятельськими. А всі утікали в тім переконанню, що за 2-3 дня вернуть назад, бо не вірили щоби війська російські раз на все опустили Галичину, а впрочім ніхто не припускав що війна так довго потриває. Ті котрі зістали на місци лучше зробили бо і хати бодай провізоричні побудували, інвентар господарський поволі набули і ґрунта газди в части обсівали і справляли. Натомість ті що рушилися з місця силою обставин мусли іти щораз дальше і дальше аж опинилися одні на Україні, — другі на Сибірю, інші над морем Каспійським. Жаль було дивитися на них, коли вертали в р. 1918 назад особливо ті що дійшли до Росії з цілою родиною оставляючи хату пустокою, або згарища. Доріжня ішла не з кождим днем але і з кождою годиною вгору, особливо інвентар живий, збіжжя і одежа були дорогі. Реемігранти повиносили багато рублів паперових котрих однако ніхто не хотів брати. Збіжжя взагалі не можна було купити на торзі, лише потаємно і треба було платити паскарські ціни. На нещастя в р. 1918 недописала бульба бо мороз знищив оден 22 червня, другий 29 червня. На відбудову діставали потерпівші з Експозитури будівельної асигнанти на дерево з двірських лісів. Деякі стинали дерева на своїм поли або і на чужім. Крампна відбудувалася досить скоро і легко, бо мала багато свого дерева-ліса і тартак в місци.

Будинку шкільного в Крампній не було. До війни наука відбувалася в старій плебанії, котра однак підчас війни зістала знищена. Громада купила перед війною старий дім з парцелею і мала приступити до будови нової школи. Дім зістав спалений підчас війни а на тій парцелі побудувала громада новий громадський дім і віддала його тимчасово на школу.

В Котани шкільний будинок зістав спалений а на його місце побудовано новий при допомозі Експозитури будівельної. Посада учительська зістала обсаджена доперва в листопаді 1927 р.

В р. 1925 відбулися в тутешній парохії місії для народу. Проповідали сусідні священники. Участь вірних в місіях була численна. З Котани приходили мало. Місії закінчилися обходом з Місійним Хрестом. В останній день місій відбувся соборчик.

В р. 1926 відбулася канонічна візитація деканату дуклянського переведена через Впр. о. Володимира Венгриновича пароха Тарнови, яко епархіального візитатора. Дня 24 липня прибув о. Візитатор до тутешньої парохії в супроводі декана дуклянського Впр. о. Володимира Ключки. Перше відвідав о. Візитатор церков в Котани, де відправив молебн, поблагословив нарід Н. Н. Тайнами і коротко промовив до народу. Потім посітив церков в Крампній і ту відправив о. парох Вечерню. Дня 25 липня в неділю о. Візитатор відправив співану Службу Божу на котрій приступило до св. Причастія коло 100 вірних. Перша візитація канонічна, записана в книгах метрикальних відбулася іще 29.VI.1833 р. через Преосв. Іоана Снігурського, а потім аж 2.VI.1908 через Преосв. Константина Чеховича. Дня 24 мая 1921 р. Преосв. Йосафат прибули на соборчик деканальний в Дошниці і ту підписали книги метрикальні, які кожний священник мав з собою привозити, однак се не була візитація канонічна в стислім значіно. Преосв. Йосафат беручи участь в соборчиках деканальних різних деканатів хотіли увійти в контакт з духовенст-

вом і заохотити його до ревности в душпастирській праці.

На початок 1928 р. припадає найсумнійша подія в історії тутешньої парохії, іменно перехід части парохіян з дочерної Котани на православіє. Початок зробила парохія Тилява, котра відлучилася від католицизму в грудні 1926 р. За єї приміром пішла парохія Чорне, Радоцина, Святкова, котрі перейшли цілі на православіє, а кромі того в деяких парохіях досить прилучилося до схизми так що рух православний обняв майже цілий деканат дуклянський за виїмком кількох парафій, в котрих впрочім іде сильна агітація за православієм або іншими сектами релігійними, або агітація сельробівська, котра як відомо ворожо відноситься до всякої релігії. Такий стан триває в хвили писання сих сторінок т. є. в маю 1928 р.

Причини православія суть переважно характеру політичного. Лемки виховані в дусі староруської партії, котра, яко головну точку своєї програми ставить національну культурну єдність малоруського і великоруського народа. Вслід за тим партія староруська яко така приклонно відносилася до схизми особливо від часу повстання в тій партії т. зв. "нового курсу" на кілька літ перед вибухом всесвітньої війни. Очевидно годі всіх належних до цієї партії посуджувати о схизматицькі симпатії, противно многі особливо серед духовенства були щирими і ревними католиками. Люде образовані уміли відрізнити політику від релігії, але у простого лемківського народа, темного було помішане понятій. Лемки уходили за твердих русинів в противенстві до українців, а твердий русин в їх поясненню значило тільки що православний. Вправді офіційно заявляти себе гр. католиками, але духа католицького не мали, в унії не були утвержені, в духу почували себе православними, привязуючи впрочім більшу вагу до самої назви "православний" як до змісту. То не дивно що при найменшій агітації легко відпадали від церкви католицької. Вже пе-

ред війною часть парохіян в Грабі перейшла на православіє внаслідок агітації, котра наблизилася до цілей політичних. В тім часі власти духовні для усунення замішання і непорозумінь зарядили пропускання слова "православний" на великім вході підчас Служби Божої. Нарід прийняв се зарядження спокійно. Доперва коли розпалася Австрія, а Польща еше не розтягнула своєї власти на Лемківщину устроювано віча, на котрих нежкими іншими ставлено домаганя привернення слова "православних". Деякі священники уступили, деякі ні. З того повстав хаос. Нарід роздумував так: ті що співають "православних" то тверді русини, а ті, що ні — то українці. І так приходило до конфліктів межі священниками і парохіянами. Таку ситуацію використав віддам староруської партії "Голоса народа" яко органом своїм і під покривкою акції економічної закладання Кооператив розвинув акцію в користь православія. З початком грудня 1926 р. відбулося лемківське віче в Тиляві, на котре прибув посол Серебрянников і православний єпископ з Америки Адам Филипівский. Вкортці по тім вічу ціла парохія Тилява за виїмком кількох родин перейшла на православіє. На жаль деякі інтелігенти з партії староруської жиючи серед народа і маючи на него вплив замість нарід освідомити що не треба мішати релігії з політикою свідомо утверджували нарід в блудних поняттях і допровадили нарід до моральної руїни. Початок був зроблений, дальша справа пішла легко. "Голоса народа" газета економічна не маюча однак з економією нічого спільного розсилала безплатно десятками еґземплярів по всіх селах Лемківщини переповнено статтями демагогічними і дописами повними брехні підбурював нарід против духовенства і власти духовної підриваючи їх авторитет в народі. Де лише повстав найменший конфлікт межі парохом і парохіянами схизма була готова. Де не було конфлікту парохіяни викликували його, шукали зацепки проковували. Так було і в Котані.

Коли в липни 1927 р. парохія Свяtkова перейшла на православіє розійшлася поголоска, що і Котань переходить. Але не було претексту. Треба було его знайти. Належить запримітити, що майже ціла Котань споріднена зі Свяtkовою, Свірквою і звідтам ішла сильна арітація. Було до предвидження що так буде з цілою силою припущений, розходилося о то якби его відмерти. О. парох від першої хвилі розпорядження о пропущенню слова "православних" застосувався до сего. Однак коли під тим зглядом запанував хаос, і деякі священники на свою руку привернули то слово, деякі за тихою згодою компетентних чинників, а в Мисцовой о. канонік позволив на се о. парохови. О. парох отримавши від парохіян письмуну просьбу о привернення сего слова і письмуну заяву що почувають себе гр. католиками, пояснивши їм не проповіддю значення слова "православний" в Богослуженню і яко назву віроісповідання і пояснивши різницю — зачав співати "всіх вас православних", думаючи, що в той спосіб відбере агітаторам аргументи до агітації. Але помилився, бо ту не розходилося о слово "православних" лише о схизму. Претекст скоро знайшовся. Власне в тім році покривано плебанію гонтами. Котаняне вже звезли були гонти і зложили на подвірю парохіяльним. Одного дня заїхали 4 фіри на подвіря парохіяльне і Василь Наровський і Ваньо Гоц заявили іменем громади Котань, що свої гонти заберуть, бо їм діється кривда, бо они платять конкуренцію так само як Крамна а мають Богослуження лише що третю неділю. На запитання чому доперва тепер догадалися о кривді, заявили що тепер прийшов на то час. Гонтів їм не видано але сказали, що если мають яку претенсію до Крамної можуть зійтися обі Ради громадські і погодитися. За 2 тижні зібралися обі Ради громадські і Василь Наровський іменем Ради громадської Котанської заявив, що домагаються, щоби мали Богослуження що другу неділю. Рада громадська Крамної годилася на

Крампнянам що Служба Божа буде в Котани, бо там має бути батюшка. І поїхав до Котани. Котаняне не сподівалися поглуїли. Василь Наровський сміявся кажучи "егомосць будуть правити Службу Божу з церквіниками". За хвилиною надїхав батюшка, пустився до церкви, але видаючи що церков зачинена, пішов до Барана і там правив Службу Божу. На перший виступ батюшки в Котані запрошені були православні зі сусідніх і Котаньчанам дуже було не в смак, що мусіли правити в хаті. Церков натомість була битком набита, бо і з Котанян не всі перейшли на православіє і з Крампної дуже багато прийшло.

На Богоявленіє Господне і Водосвятіє в Котані відбулося у своєму часі, при участі гр. кат. — Донька Наровського набрала води по освяченю через о. пароха але отець казав єї вилити. До церкви на Богоявленіє православні не пробували ввійти бо була поліція, котра була би їх не пустила. Около год. 10 рано приїхав батюшка і освятив православним воду, а потім ходив по хатах православних зі свяченою водою. На другий день о. парох мав в Котані Службу Божу а потім відвідав гр. католиків, покропив їх хати йорданською водою і заохочував до витривалості в вірі католицькій.

При помочи підробленого ключа православні впроваджували батюшку до церкви, і в цілі хрещення дітей. Щоби сему перешкодити о. парох дав зробити штаби желізні, купив колодку і дня 14 лютого поїхав в асистенції поліціанта до Котани замкнути церков на новий замок. Замок прибирав Мих. Валько з Крампної. Заледви успів прибити замок до других дверей проводячих безпосередньо до церкви. А ту надійшло кільканадцятьох православних, зайняли місце під дзвіницею не хотіли уступатися кажучи: "замкніть і нас". Ввиду того о. парох лишив перші двері незамкнені і відїхав. Поліціант заховувався цілком пасивно. Того самого дня за короткий час по відїзді о. пароха православні замок новоприбитий розбили, отворили

церков при помочи підробленого ключа і впровадили батюшку до церкви з похороном дитини — донька Гоца. О. парох зробив донесення до Староства, прокуратурії і міністерства віроісповідань. Тимчасом православні безкарно ходили до церкви, впроваджували батюшку і сміялися, що їм нічого не сталося.

Доперва за кілька неділь міністерство звернулося до Староства з порученєм справу розслідити і евентуально спрямувати на судову дорогу. Тоді Староство "візвало" о. пароха щоби прибив новий замок. О. парох купив замок, прибив до перших дверей ведучих під дзвіницю, замок від других дверей випав, дав переробити, так що православним підроблений ключ на нічо не придасться. Але замок при перших дверях таки порушували, напихали гвоздів, куль, нарешті відбили дошку, влізли під дзвіницю, замок отворили, серце від дзвона украли. Перед Великоднем заповідали, що на Великдень католики в церкві не будуть. Однак у Великодну Пятницю і на Великдень Богослуження відбулося правильно в своїм часі в спокою. Вночі з суботи на Великдень приїхав староста, комісар поліції і около 20 поліціантів щоби не допустити до евентуальних авантур і тоді опечатано церкви в Свіржові і Святкові Малій. В понеділок світлий правив батюшка Службу Божу на цминтарі в Котани.

Справа о розбитя замку ведеся в суді в Змигороді. Прп. Кураторія не добачувала в тім гвалту публичного і віддала справу в Змигороді яко "przestępstwo złośliwego uszkodzenia cudzej własności". До розбитя замку було би не прийшло єсли би Староство було з самого початку ясно і енергічно заборонило вдираняся православних до церкви. Староство знало що дієся і довший час мовчало. Доперва правдоподобно алярмуюча стаття в "Illustrowanym Kurjeri Codziennim m. n. "Zagony prawosławia dochodzą pod Kraków" яка появилася десь перед Воскресінням Хр. споводувала енергічне виступленя старости.

В маю 1928 є такий стан православія в Котани, що 15 родин цілих є католицьких а кілька родин в часті, прочі православні.

Дня 19 цвітня померла Марія Касич вдова по Теодорі (Калашка), котра помимо намов, помимо того що ціла родина перейшла на православіє остала вірна церкві католицькій, сповідалася перед своїм катол. священником, виразила перед смертю желанє щоби хоронив ю уніятский священник. Син єї Дмитро Феш котрий сам православний сповнив волю своєї матері.

Православні зманили всі школи до церкви не ходять. Коли правиться в Котани Служба Божа сидять в хатах, волочать ся по селі, а коли вірні з церкви виходять свищуть на них. Католикам докучають, прозивають "ляхами", пакости роблять. Андрієві Лапунови налили нафти до студні, відгрожують ся що збіже на поли кіньми столочать католикам.

В Крампній в користь православія розпочав Петро Поповчак (Тобаків) знаний авантюрик і процесович, заповідав що паску в Крампній 1928 р. буде святити батюшка, збирав підписи і посіщав кільканадцять приклонників, але видячи, що єсть сильна опозиція проти православія — притих.

В справі розбиття замку в церкві в Котани відбулася розправа на котрій запав вирок: Данько Гоц і Василь Наровський дістали по 14 днів арешту, Федор Сидорик, Іван Касич, Лука Касич, Гриць Фринцко, Іван Феш по 10 днів арешту. Всі внесли рекурс. Тим часом сойм ухвалив амністію для проступків з мотивів політичних і релігійних і всім кара зістала дарована зглядно справа уморена.

Православні в Котани видячи, що православіє нічого їм не дало, що не дістануть церкви, як їм запевняли агітатори і батюшки будьто для заспокоєня своєї совісті, будьто в цілі пошкодження о. парохови голосять що о. парох винен що перейшли на православіє, бо не хотів усунути церковників. Однак в дійсности на усуненню церковників залежало 2-3 господа-

рям котрі мали до них якусь личну уразу. Ствердив се при свідках Теодор Сидорик, заким єще перейшов на православіє: "Прошу єгомосця, є лише кількох таких що роблять біду, хотят усуненя церковників, але як они хотять, то що ми зробимо?!" Впрочім люде обзнакомлені з відносинами на Лемківщині знають де є жерело схизми і духовенства гр. католицького до єї поширення не винують.

В падолисті 1928 р. о. Стефан Ґайда по інституції на пароха Скварява в половині цього місяця передав урядування і агісиди парохії о. Михайлові Ваньковичеви яко завідателеви парохії. За час завідування парохією о. Ваньковичем помимо усильних його старань, щоб збаламучених схизмою привести до опамятання нікого з них не удалося повернути, бо був то ще той час щойно по сильній агітації за схизмою, коли вони ще вірили фальшивим обіцянкам.

В січні 1929 р. в Крампній основано кооперативу "Згода" з обм. пор. котра в кілька місяців пізніше вписалася в члени "Руського Ревізійного Союзу" у Львові. В лютім 1929 р. запанували дуже сильні морози, яких найстарші люди не запам'ятали, бо морози доходили до — 38 цельзія. Через довгу зиму і морози і в садах багатовочевих дерев повимерзало — настав великий брак паші так що за 1 д. соломиплачено 15 зл. а за сіно 1 д. від 25 зл. — до 30 зл. В травні ц. р. о. Ванькович яко парох Горожанин малої дек. Комарнинського передав урядування о. Пантелеймонові Салукові яко завідателеви парохії. В тім часі приїхав до Крампної інж. Станіслав Зембаль зі своїми помічниками, щоб перепроваджувати поміри комасаційні на грунтах Крампських. Крампське поле пошматоване на велику кількість парцель так що один господар не міг всього управити не то що раціонально господарити. Схизматицька агітація слабне — нових адгерентів (прихильників) не здобуває собі. Парохіяне котрі остали вірними при св. церкві держалися кріпко, а навіть пока-

цілий день, щоб вислухати місійних проповідей і приступити до Найсв. Тайн. Дня 29.XII.1931 богато Крамплян під проводом місцевого священика вибралося з процесією до Полян, щоб там приступити до Найсв. Тайн та взяти участь в величавім маніфестаційнім поході при несенню місійного хреста в сторону села Полян зараженого в цілості майже схизмою. Рівнож богато Крамплян і дооколишних сіл прибуло до Полян на закінчення св. місії чи яко зволила ласкаво приїхати Їх Преосвященство Кир Йосафат. Щоб висповідатись та привитати Владика та вислухати архієрейської проповіді, якої зміст і наука лишаються в пам'яті тутешніх парохіян та причинитись чимало до скріплення у св. вірі та приваєся до Кат. Церкви.

В дні 9 грудня 1931 р. відбувся II загальний перепис населення в Польщі. Всі тутешні парохіяне вписані зістали, що вони мову мають лемківську зглядно їх języк є ruskolęmkowski з виїмком кількох осіб, що заявили, що їх рідна мова є українська. Як голосили конскрипційним комісарем на дооколичні села був тутешній начальник громади Іван Решетар. Конскрипційним комісарем були в Крампній: 1. Станіслав Зембаль, комасаційний інженер і 2. Станіслав Скотніцький лісничий лісів в Крампній гр. Потоцької, в Гуті Крампській: Євгенія Калітувна, а в Котані Станіслава Вропанка обі учительки.

Крампська молодіж заохочена через давання аматорських вистав з власного почину віднеслася письменно до матірнього товариства "Просвіта" у Львові в справі заложення читальні і надіслання статутів. У відповідь на руки Івана Дичка Товариство "Просвіта" прислало статути wraz з інструкціями як поступати при заложенню читальні. Письмо підписане 30-ома з молодіжи wraz зі статутами вислано до воєвідства в Кракові в справі заложення читальні. В міжчасі приїхав делегат філії Просвіти в Сяноці. Зарядив основуючі збори загальні, поучив людей про користи

культури, які дає Просвіта, успокоїв всіх тих ворогів читальні головно з старших громадян які підбурювані ворогами українства називали Просвіту — "Просліпою". Переконавшись, що читальня "Просвіти" не є таким страшним, як вони собі представляли, по якимсь часі перестали нарікати, а навіть декотрі з них самі заявили охоту вступити в члени читальні. В квітні 1932 р. założено на загальних зборах читальню "Просвіти" в Крампній — вибрано з самої молодіжи виділ, якого головою став вибраний Гриць Сардира. Читальня наразі не має дому власного, ніхто з громадян не хоче винайняти кімнати для читальні страха ради — тож читальники потрохи читаючи книжки прислані їм з філії Просвіти в Сяноці, а для того що не мають де зійтись покищо дають забави з танцями з яких приходять для читальні досить красні доходи. В той спосіб повстала перша читальня Просвіти в повіті Ясельськім.

Кооператива "Згода" в Крампній поволі, але послідовно щораз більше зближається до цілковитої ліквідації. Дійшло до того, що не мають skleparя, бо не мають товарів за що купити — тільки вечорами один з членів управи дещо продає головно тютюн і папіроси — впрочім цілими днями є кооператива замкнена. Читальники очікують до тої хвилі коли скінчиться агонія кооперативи, щоб założити нову кооперативу, а попри ню молочарню та вписати єї в члени Р. С. У. К. у Львові. Висувається на часі актуальна справа, а іменно зараз по скінченню комасації справа заложення молочарні. Однак покищо для тутешніх парохіян заняті проектом комасації ґрунтів з якою не всі задоволені, між котрим є і приходство. В половині жовтня приїхав з Окружного Уряду Земского з Кракова п. Павліковський в цілі ревізії — помірів і перепровадження контролю Комасаційних праць — і незадоволені зголосились з проханням щоб дещо поправити на їх користь з проекту, однак ніхто нічого з того не скористав бо потішено людей тих, що незабаром

приїде комісія перед якою незадоволені мають право складати своє жадання і внести протести.

Показалося що на 70 господарств є около 20 незадоволених — великий процент є незадоволених, котрі хотіли б опрацювання нового проекту, помимо того, що то потягне за собою більші комасаційні кошта.

В день празника Косми і Дамяна і патронів тутешньої церкви відбувся в дні 14 падолиста соборчик всеч. духовенства дуклянського деканату під проводом Впр. о. декана Стефана Шалаша, пароха з Мисцової.

В селі актуальною темою для розмов є комасація — всі очікують того з яким вислідом закінчиться. В половині січня 1933 р. оголошено що 24 січня приїде Комісія з Повітового Земського Уряду, зложена з інж. Ваніца і Зембала, яка і дійсно приїхала. На тих зборах проти проекту заявилось 15 учасників. Між ними приходство і двір. З початком прийшло рішення з Повітового Земського Уряду з дня 3-го лютого, в яким затверджено проект на нові наділи і тим самим не узгляджено нікому з незадоволених його домагань з тим, що проти того рішення можна внести в речинці 14-ох днів рекурс до Комісії Земського Уряду в Кракові.

При кінці лютого наступила ліцитація будинку і товарів кооперативи "Згода" у Крампній, котра відбулася при участі коморника з Змигорода. Ліцитацію спонукали Дмитро Бованко і Рирель купець зі Змигорода а до них приєднався ще Іван Чаклош старший. Будинок на ліцитації купили Н. Сардера за 120 \$ який незадовго відпродано з зиском 165 зл. Жидовянам на школу. Товар на двох ліцитаціях розкупили люди, а прочі торг. книги забрав з собою коморник в цілі стягання дальших належностей з довжників кооперативи і з членів котрі підписали декларації з порукою п'ятикратною.

По ліцитації кооперат. повстала велика знеохота та огірчення, щоб заложити

нову кооперативу а вслід за тим і евентуальну молочарню.

Рекурс проти вирішення Земського Повітового Уряду з дня 3.П. б. р. внесло лиш 8 учасників комасації а то: 1. Приходство, 2. Василь Поповчак — старший, 3. Кушвара Стефан, 4. Юрчик Антін, 5. Фринцко Розалія, 6. Стефан Свірцко, 7. Анна Шквір і Стефан Когут яким і визначено речинець розправи у Комісії Окружного Земського Уряду на день 30.П.1933 р. в Кракові. Всі рекуренти поїхали на вище згаданий день до Кракова, але там не полагодили позитивно нікому відклик противно Комісія Земського Окружного Уряду в Кракові в цілости затвердила проект нових наділів. Всі майже рекуренти ждуть на письмненне вирішення Комісії Окр. Земського Уряду, яке до уряду гром. в Крампній до цієї пори ще не надійшло. Супроти того, що остаточне поладження вище згаданої справи проволікається, нема порядку і згідливости при весняних рільних роботах, бо коли була постанова громади, щоб по скінченню комасації зн. цього року сіяти лише третю, а не четверту чи п'яту, то de facto декотрі громадяни цього не придержуються. Ті що дістали добрі наділи на них вже минулої осені і цієї весни вже орали і позасівали, хоч ще не є правними властителами, а ті що не годяться не рухають і взагалі не орють на нових наділах лиш на старих, хоча зі старих немало рекуренти стратили, бо будучі властители вже влізли на грунт. Через те витворилася в селі вороженча, гніви, нарікання, а навіть в будучині може прийти до евентуальних шукань правди в суді.

Рівнож в громаді Котань іде сильна агітація за комасацією хоча вона там не конечно потрібна для загалу громадян. Один з господарів на громаді, а то: Федор Сидорик котрий перейшов в 1927 р. на схизму, опонував дуже проти скомасування ґрунтів в Котані словами: як потрібно вам було православ'ї, так тепер забагається комасації вам, шукаєте собі непотріб-

ляються до того, щоби такі внести свої скарги до Найвищого Трибуналу в Варшаві не оглядаючись на це, що це багато грошей буде коштувати та й нема великої надії на виграну справу. Перед кількома днями приїхав з Кракова до Крапної п. Маріян Щерські помічник інж. Зембаля, щоби позабивати евентуально потрібні камені граничні, та вказати границі нових наділів для тих, що їх добре не знають. При тій спосібности має він припоручення з Земського Уряду зібрати підписи в сіл учасників комасації на це, що кождому з них є добре знані границі нових наділів. Він рівнож запевнює, що коло 20 травня б. р. приїде комісар інж. Ваніц з повітового Земського Уряду в цілі формального віддання наділів скомасованим новим власникам.

Дня 15 травня 1933 р. перепровадив візитацію науки релігії Всеч. о. декан Стефан Шалаш, парох Мисцовой в тутешній школі і школі Котанській.

Вночі з 27 на 28 травня невисліджені злодії вкрали пару коней, паця і упряж в домі тутешніх господарів. Конокрадство вже дуже давно було, а тепер знова починається воно. Вправді переконалася поліція, що полями і пасовиськами конокради утікали з своєю добичею понад Котань, Святкову і через Свіржову Руську однак дальший слід загинув і до цієї пори поки що конокрадів не зловлено.

Дня 2 червня 1933 р. закінчилася комасація ґрунтів в тутешній громаді через це, що інж. Ваніц Комісар повітового Земського Уряду в Кракові на зборах учасників і Рада учасників проголосив, що з днем 2 червня б. р. кождий з учасників стане правним властителем наданого йому наділу. Покривджені новими наділами згідно ті, що рекурсували проти перепровадженого проекту до Окружного Уряду Земського в Кракові. Крім приходства нічого не зискавши внесли через адвоката в Дуклі дра Налисника рекурс проти рішення Комісії Окружн. Земского Уряду в Кракові до Найвищого Трибуналу

в Варшаві а недавно всі зложили приписану таксу щоби справу Трибунал розглянув та надав остаточне рішення.

Тутешня кооператива "Згода" цілкомвиту збанкрутувала через лиху та невмілу господарку, так що на ліцитації продав коморник єї товар та і сам будинок, котру купила за 1300 зл. Анастазія Сардира. В тім відкупила від неї цей будинок громада Жидівске, в цілі поставлення з того будинку школи в Жидівським. Забрано незабаром той будинок і перевезено його до Жидівського. По розібранні і перевезенні кооп. будинку нема читальні Просвіти не мають такої змоги як перед тим давати театральні вистави, чи забави з танцями бо нема вже того льокалю, котрий читальня на ціль вище згадану винаймала. Супроти того життя просвітнянське на деякий час тепер не іде таким темпом як перед тим. Виділ читальні має намір або купити готовий дім або виставити з нового матеріалу читальняний дім, тільки на перешкоді до зреалізування того стоїть брак площі. Числити на те, що може громада подарує або десь куплять. Найкраще було б викупити ту парцелю на якій стояв давніше кооперативний дім однак це буде дуже тяжкою річю для того, що спільники, які мають цю площу жадають за це 100 \$.

Недавно в Котані рівнож декотрі з молодіжи як з катол., так і православної хотіли рівнож в себе в Котані заложити читальню "Просвіти" і вже збрали відповідну кількість підписів на подання, однак через поради та свого рода грозьби чинники яким чогось не на руку они відрадили обіцяють навіть свою поміч грошеву, якщо заложать іншу читальню общества Качковського або польско-руську.

З огляду на таку добру раду молодіж Котанська страха ради відступила від наміреного діла, щоби заложити читальню Просвіти, а не хочачи навіть користати з всякої матеріальної допомоги зрезигнувала з усього, так що там нема і здається не буде так скоро жодної читальні.

гато старань до того доложив також начальник громади Ів. Решетар. Людей зразу гонено до роботи а відтак плачено їм збіжем і грішми і по довгій праці скінчено будову. Дня 20 травня с. р. відбулося посвячення цієї стрільниці. Зіхалось багато гостей з Змигорода з Ясла — був навіть заступник Ясельського староства, і дооколичні учители. По посвяченню були почесні стріли — відтак стрілецькі заводи — що покінчилися забавою до рана.

До села приходить велика скількість до 40 примірників т. зв. Криницький "Лемко". Газета та переповнена лайками на все, що українське а головню проти укр. духовенства виступає. Молодіж тутешня її не читає відсилає але це нічого не помагає бо приходять дальше. Старші знова на це задивляються пасивно, бо еще живуть духом старорусским.

Дня 11 червня надійшла понад Котань велика буря з громами. Грім убив Івана Феша гр. католика в його власній хаті. Хата згоріла — уратувалася лише корова і кінь, що були тоді на пасовиську. Осиротив 4-ро малолітніх дітей і жінку.

Заходом читальняників відбувалися кілька разів на вільному воздузі танкові забави — а дня 24.VI. ц. р. дав аматорський гурток при чит. "Просвіта" песу Тобілевича п. з. "Безталанна". Ось що пише про Крамшну часопис "Наш Лемко". В згаданім часописі з дня 15 липня 1934 р. ч. 14 є допись під заголовком "Пробуджена Крамшна на добрій дорозі". Дня 24.VI. ц. р. аматорський гурток при чит. "Просвіта" в Крамшній, пов. Ясло, відіграв песу Тобілевича п. з. "Безталанна". Вистава вийшла гарно. Учасників вистави чарували в першій мірі українські народні пісні, відспівані згаданім аматорським гуртком з нагоди представлення. Це перший раз виступила Крамшна на сцені в прекрасних різноколірних укр. національних строях, хоч представлення згаданій гурток уряджував до тепер вже більше. Придивляючись згаданій виставі линулось думкою до Львова, Києва, Полтави і ін-

ших українських місцевостей. Відчувалось, що лемків і українців зі східної Галичини вяже одна і та сама національна нитка та що одні і другі — це одна вітка великого українського народу.

Над підготованням згаданій вистави потрудилась п. Е. Салукова жена бувшого священика в Крамшній, як також і теперішній священик з Крамшної, загально там шанований і люблений о. Анатоль Кліш. Йому помагали: його брат Волод. Кліш, Дичко Іван та много інших ідейних одиниць з Крамшної. Честь вам Крамшняне! Працуйте так дальше. Випадає тут згадати, що на 18 лемківських сел, в пов. Ясло лиш в одній Крамшній чит. "Просвіта" є діяльна, бо в двох інших лемк. селах Ясельщини, де основано чит. Просвіти, а саме: в Грабі і в Свіржовій Руській, влада не згодилася на діяльність згаданих читалень. При кінчу зазначу, що Крамшняне повинні чимскорше постаратись про свою власну читальняну хату, тим більше, що серед тамошніх обставин виставлення такої хати — це зовсім не трудна річ — Лемко.

При кінці шкільного року відбулася в школі в Крамшній і Котані — переведена візитація науки релігії через Впр. о. Візитатора Івана Качмаря і Впр. о. дек. Стефана Шалаша.

Дня 15 і 16 липня падали дощі дуже сильні. Ті дощі попередила двомісячна посуха. На пасовиськах і на луках трава не оказувала найменшого життя. Виглядало [...] так як в осені по сінокосах і перед зимою. Дперва пізнійше зачали переходити дощі, але вже було запізно, бо пр. жита бракло на полі і скінчилися нагальними дощами в днях 15 і 16 липня. Води по потоках зібрали сильно а вода на Вислоці виступила з берегів і вилялася на поле так, напр. коло приходства була на самій дорозі. Вода наробила досить шкоди от пр. Маринякови забрала його наділ — котрий дістав при комасації шкоду обчислено на 900 зл. Коло нововибудованій стрільниці вода перервала беріг і обляла сю доокола — і понад метер води було в середині.

Було торжественне відкриття попереджене Богослуженням в місцевій церкві яке відправив в обряді латинським. Всеч. о. проф. Дуткевич з Ясла перебуваючий тут на літніску. На це торжество прибуло досить гостей із Змигорода, Ясла з п. Старостою Маршанім на чолі. Табор був в Крапній через один місяць. В часі таборювання запрошувано наших людей на так зв. "огніска" — однак крім кількох мало хто ходив. Літо ц. р. було досить зимне а за те часті були бурі з грозами. Одного разу зірвалася сильна буря з грозами і грім ударив в хату Лешка Чаклоша де чотири особи поразив однак на щастя був в таборі лікар і завдяки йому вирятовано нещасних від каліцтва або навіть і смерті. Передовсім сина Лешка Василя — котрого грім дуже поразив. В цьому році були теж градові тучі — наслідком одної пів Котані потерпіло сильну шкоду. Жита, вівса і бандури були знищені майже зовсім.

При дочерній церкві в Котані скінчилася комасація. Помимо великих старань і просьб приходство зістало дуже покривджене. Приділено ґрунт від дощицької границі віддалене від Крапної понад 6 км а від Котанської церкви 1 ½ км. Про такий приділ поля постаралися місцеві схизматики — впровадивши Апостольського Адміністратора Лемківщини в блуд. А було воно так:

Пишучий ті рядки протестуючи тут на місци до "Komisji [...]" без успіху проти такого приділення ерекціональних ґрунтів віднісся письменно до Апостольської Адміністрації в Риманові-Здрою. Там пороблено відповідні заходи і прийшло повідомлення, що Котаньчани заміряють вернути зі схизми на унію — і що будуть старатися о наділення їх самостійною парохією — тому такий ґрунт і в такому положенню приділено ерекціональний ґрунт. Очевидно, був то підступ — а радше користь кількох схизматиків а навіть і одного уніата, щоби так сталося. Самі православні себто схизматики сміялися з цього — що в такий блуд впровадили наші духовні власти.

Взагалі комасація в Котані пішла лихо — чого свідком є більшість незадоволених. Протестують але чи з цього що буде годі нині сказати — бачитимемо пізнійше одним словом сказавши комасація не веде до доброго — але до більшої незгоди заздрости та гніву. Чого доказом є нинішня Котань де одні других зневажають — камені граничні викидають — та підпалюють шопи як підпалено шопу солтиса Теодора Бахтяна.

В серпні ц. р. сталася сумна подія в Котані — котра дуже поділлала на Котаньчан. А іменно померла молода жінка Анна Пухир жінка Івана при породі нагло. По двох днях відбулася "секція тлінних останків" і доказано що причиною та несподіваної смерті була "баба", не покликана до того. Та сама баба вже мала такі справки дістала вже вісім місяців вязниці в завішеню і так не помогло єї нічого — і та справа теж опинилася в суді за що певно буде мусіла відсидіти в "Івановій хаті". Відчувся брак іспитованої акушерки.

В Крапній ц. р. будується великі бараки доходом місцевого Комісаріату Граничної сторожі п. Ст. Драґана. Дерево на будову більшу частину жертвували місцеві дооколичні селяни.

Рівнож в тому році будується тут школа трокласова будову провадить бувший начальник громади І. Решетар.

З Крапної до Котані будеся гостинець т. зв. "шосе". Роботу роблять за шарварок і по части за гроші. В цьому році обгороджено цминтар. Цминтар еще посвячено а стараються це зробити на цегорічний кермаш.

Справа за побиття хлопця в Котані за це що ходив до православного батюшки до сповіди скінчилася тим що пишучий от цю літопись зістав засуджений на 20 зл. гривни і кошта. Відтак справа опинилася в Яслі в Окружному Суді, де покривджений цофнув свою скаргу, але обвинений мусів кошта 120 злт. заплатити. Та "схизматик" дальше на своїм ставляє, бо свого сина до сповіди не посилає.

Петрицький зістав перенесений а на його місце прийшов новий Юзеф Філіпек.

Дня 12 березня 1936 помер в Риманові-Здрою Апостольський Адміністратор Лемківщини о. др. Василь Масцюх.

Вістка про смерть бл. п. о. дра В. Масцюха надійшла до Крампної через радіо і ц. самого дня 12.ІІІ. подано в "Новому часі" на зарядження Ясельського старости виїхали з Крампної дня 15 березня як в день похорону — делегація. В склад котрої вийшли Василь Демянович — солтис громади, Василь Кобеляк місцевий дяк і Алексій Чаклош радний гміни. Як делегат деканату поїхав на похорон о. Анатоль Кліш, місцевий завідатель.

Похорон зачався о год 2-ій п. полудні. Були присутні Їх Преосвященство Кир Йосафат Коциловський. Епп. Ординарій Перемиський провадив похорон. Були рівнож присутні і брали участь в похоронах два латинські Єпископи, а саме Преосвящ. Барда з Перемишля і Преосвящ. Лісовський з Тарнова. Священиків було около 30 і кількох обряду латинського.

Були представлені адміністраційні власти а саме староста Сяницький, Кроснянський і Ясельський. Представники поліції, пограничної сторожі і пр. Були теж лемківські богослови з Кракова зі своїм о. ректором.

По відправленню панахиди через Преосв. Кир Йосафата винесено домовину з палати на подвір'я і тут прощав покійного Адміністратора Впр. о. Кан. Ядловський, а від світських промовив п. Хіяк — голова Рускої Селянської Організації у Львові. Відтак похорон рушив з місця до найближшої церкви в Дошні. Домовину спочатку несли священики а відтак пожарна сторожа. По дорозі співали хори — розумієся "руські" а саме зі Сянока і з Вороблянка. Народа около кілька соток.

По прибуттю до Дошна, внесено домовину з тлінними останками бл. п. о. Адміністратора до Церкви. По відслуженню похоронного Богослуження через Владик

обр. латинського, Преосвящ. Кир Йосафат відслужив панахиду і поляв тіло благоливою — потому домовину замкнено а місцевий парох о. Володимир Вахнянин виголосив проповідь, в котрій назвав пок. о. Адміністратора мучеником на становищі Адміністратора для лемків.

По проповіді, Владики вийшли враз зі духовенством з Церкви і від Церкви виїхали з Дошна до своїх сторін. В церкві домовину з тлінними останками запечатано через лікаря-фізика і ноcheю військовим товарним автом відвезено до Нової Веси — місця уродження пок. о дра. Василя Масцюха, де дня 15 березня відбувся похорон.

В Риманові-Здрою в палаті Потоцького було скромне прийняття для Всеч. духовенства і прибувших гостей а для делегацій лемків і фірманів подано вечеру в одному пансіонаті.

Тимчасову управу Апостольської Адміністрації повірено через Нунція з Варшави о. Канцерові Іванові Полапському — парохіві з Вороблянки.

По смерті Апостольського Адміністратора лишається питання, "що далі буде", чи буде гірше, чи краще хто буде наслідником чи взагалі Адміністрація буде чи буде звичена. То все покаже найближча будучина.

Що до парохіян Крампної — вістку про смерть Адміністратора — то треба зазначити, що не дуже то подіلالо на них — прийняли цілком обоятно. Коли одного а іменно Петра Поповчака затятого русского патріота запитано чому не поїхав на похорон, бо має дуже добрі коні — відповів — а що ж, я як умру то він хиба приїде на мій похорон. За те Крампський керовник Комісаріату погр. сторожі п. Драган дуже жалував, що не поїхав на похорон до Риманова. Чужі більше привязані як свої. Так воно між людьми ведєся.

Цего року в Крампній завважено, що селяни зачали запроваджувати коло своїх домів сади. Богато в тім помогло Ясельське товариство рільниче, котре на довгі

*У гостях у Михайла Кушвари (стоїть).
Сидять зліва направо: Іван Красовський, Анатолій Кобеляк,
Федір Гоч, Марія і Андрій Тавнаші. 2003 р.*

Хата лемківського культурного діяча Григорія Бованка. 2003 р.

⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘

⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘

⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘

⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘⌘

**НАРОДНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ
ЯСЕЛЬСЬКОГО ПОВІТУ**

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА

Культура — це сукупність матеріальних і духовних надбань, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної та духовної діяльності. Усі матеріальні цінності, створені людиною, складають матеріальну культуру суспільства. На кожному етапі історичного розвитку матеріальна культура відображає рівень і характер продуктивних сил суспільства. Села Святкова Велика, Святкова Мала (Святківка), Свіржова Руська, Котань і Крамна розташовані поруч, залежні одне від другого у щоденному житті, побуті, а тому культурні традиції в цих селах майже не різняться між собою.

У цілому матеріальну культуру лемків складають:

I. Рільниче господарство, традиційні рільничі знаряддя, засоби пересування;

II. Ловецтво, риболовля, бджільництво;

III. Народні промисли (вівчарство, обробка вовни, волокон, виробництво олії, обробка дерева і каменю, виріб дьогтю і промислової мазі;

IV. Сільське будівництво;

V. *Традиційний ояг (жіночий, чоловічий).*

I. Рільниче господарство

Рільництво

Рільництво на Лемківщині, зокрема в селах повіту Ясло, не має такої давньої історії, як у інших східних слов'ян. У Західних Карпатах відсутні сліди вживання рала — давнього знаряддя обробітку землі слов'янами. Або використання рала виявилось зовсім не вигідним знаряддям для обробітку кам'янистого гірського ґрунту і тут не знайшло застосування, або ж землеробство як основна галузь селянського господарства розвинулось у Західних Карпатах порівняно пізніше, коли вже у східних слов'ян повсюдно увійшов у по-

бут плуг. Умови Західних Карпат сприяли розвиткові тваринництва, поруч із яким існував обробіток ручним способом невеликих присадибних ділянок землі.

Для гірських ґрунтів характерні надмірна кислотність, бідність, недоступність для обробітку. Ґрунти не надаються для вирощування зернових культур, крім вівса, ячменю та дуже малої кількості жита. Вирощували ще оркiш (зерно, подібне до ячменю, але без луски), висаджували картоплю (бандурки, компери), ріпу (карплі), горох, біб, фасолію.

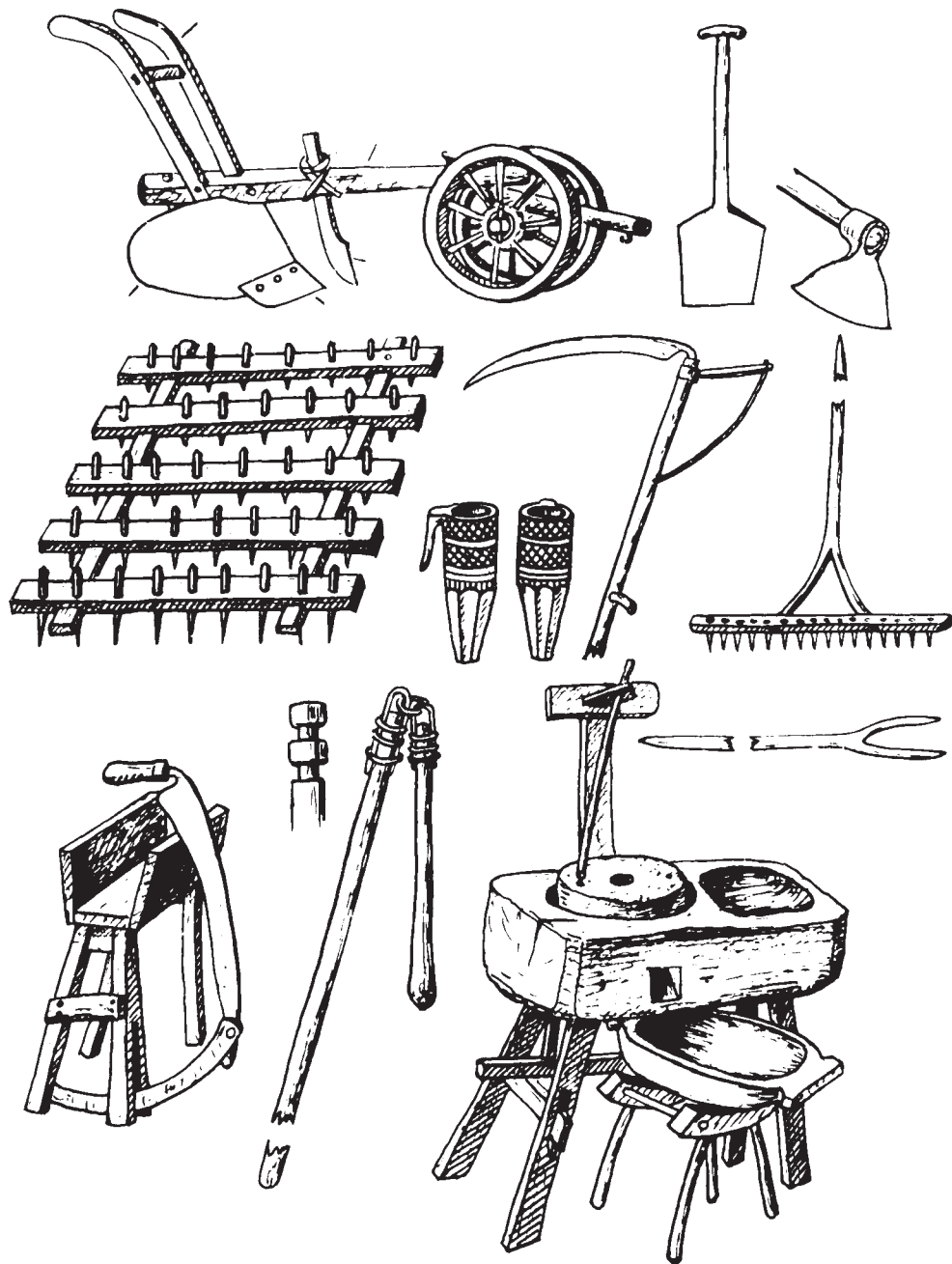
Безземелля і малоземелля спричинилися до необхідності викорчовування лісів і чагарників. До Другої світової війни збереглася давня вогняно-виробна система землеробства, поєднана з випалюванням ділянок, порослих корчами, деревами. Після спалення корчів попiл розкидали по всій ділянці, що її називали "випалениськом", "пасікою" або "новизною". Землю скопували мотиками, очищали від решти коренів і каменів.

Засівали ділянку вівсом, іноді ярим житом, або засаджували картоплею. Через два роки ділянку залишали під пасовисько, а ще через 4-5 років повторювали випалювання. У селах Ясельського і Короснянського повітів на випалениських сiяли особливий сорт гречки (татарки), що надавалася лише на муку, з якої випікали смачний хліб. Після татарки сiяли овес, а потім закидали ділянку на кілька років для повторного випалювання.

Тяжке економічне становище змушувало селян подаватися на жнива в Угорщину, а також сприяло масовій еміграції селян за океан.

Традиційні рільничі знаряддя

Традиційним знаряддям обробітку землі був дерев'яний плуг з прямим гряділем, переставною полицею. Дерев'яні плуги з колішню збереглися в селах Ясельщини ще на зламі XIX і XX ст. Плуг складався з чотирьох головних частин: полоза (стрім), дошки (полиця), чепіг та гряділя. Усі частини з твердого дерева (дуб, граб, ясен).

Знаряддя для обробки ґрунту

Нерідко чепіги та гряділі були змайстровані з одного куска, з використанням для чепіг (ручок) природного розгалуження. З допомогою гряділя плуг з'єднувався з дерев'яною колішною (колічка). Поруч із дерев'яним плугом уже на початку XIX ст. на Лемківщині зустрічався більш удосконалений плуг, у якому головні робочі частини — леміш і чересло — замінювали залізними. Наприклад, у 1807 р. мешканці с. Устя Руське подали до уряду в Яслі скаргу на панське економію, які насильно відібрали у селян Теодора Маскуничева, Василя Бодакова та Петра Бодакова плужні заліза при оранці випалениська.

Поряд з тягловими лемки використовували у XIX-XX ст. і ручні знаряддя обробітку землі. Це лопатоподібна мотика з масивним обухом для глибокого копання і розбивання грудок. Не менш давнім знаряддям була лопата (заступ) із твердого дерева, а у XVIII-XIX ст. — з залізним окуттям (насадом) ковальської роботи.

При обробці землі велику роль відігравала борона для розпушування ріллі та виривання бур'янів (скородіння) і закривання насіння посіву (волочіння). Найдавнішим знаряддям, що виконувало функцію борони, був зрізаний і обчищений від листя гіллястий терен, що його притискали прив'язаним каменем і волочили по ріллі. У першій половині XIX ст. вживалася брускова борона з дерев'яними зубами. У другій половині XIX ст. дерев'яні зуби замінено залізними. Для розпушування землі на присадибній ділянці, вигортання з ґрунту каміння і коріння бур'янів вживалися залізні граблі ковальської роботи з дерев'яною ручкою.

Найдавнішим знаряддям збирання колоскових був серп, який сягає початків землеробства. У XVIII-XIX ст. мешканці сіл Ясельського повіту вживали беззубий серп ковальської роботи (зберігається у Музеї лемківської культури в с. Зиндранова).

Досконалішим від серпа і продуктивнішим знаряддям збирання врожаю була коса. У XVIII — першій половині XIX ст.

селяни Ясельського повіту використовували коси ковальської роботи. Така коса зберігається в лемківському музеї-садибі с. Зиндранова. Товщина давньої коси — 0,7 см, вага — 980 г (фабричної — близько 350 г). Така коса значно коротша від фабричної. Клепали косу на поверхні рівної, квадратної залізної бабці (східні і центральні повіти Лемківщини) або ж на вузькій загостреній бабці (сх. Лемківщина).

Для заграбування соломи і підбирання колосків використовувалися дерев'яні граблі.

Найпростішим і найпопулярнішим знаряддям обмолоту був ціп (ціпи), що складався з держака (ціпильні) та бича (бияка). На кінцях ціпильні і бияка нарізували каблучок — подвійне або потрійне заглиблення, на яке накладали дві вигнуті з ялівця дуговидні капиці і перев'язували на глибинах ремінцем. У петлі (вуха) капиць просували ремінець і зв'язували.

Очищали намолочене зерно з допомогою ручної віялки-шувлі. У закритому приміщенні набране зерно відкидали у протилежний кут. Чисте зерно долітало до кута, а легка полова осідала по дорозі. На вітрі сипали зерно з половою тут же. Чисте зерно падало біля ніг, а половику вітер відносив далі.

У міжвоєнні роки зріс рівень рільництва. Було вдосконалено знаряддя праці, почалося використання мінеральних добрив, з'явилися кінні косарки, механічні млинки для чищення зерна. Як тяглова сила до II світової війни використовувалися також воли і корови.

Зерно переробляли самостійно за допомогою таких саморобних інструментів, як ступа для товчення зерна на кашу і жорна для перемолю.

Засоби пересування

У кожному лемківському господарстві обов'язково були засоби пересування — віз, а на зиму — сани. Вози були двоякого призначення: тяжкий (лісовий) — для перевезення дерева з лісу і легкий — для

польових робіт та інших виїздів. За принципом технічного складу різниця між ними лише та, що у важкого воза сильніші робочі деталі, зокрема осі. Віз складається з передньої і задньої теліги, кожна на двох колесах. Передня ще має дишель, сніци, обертень. Колесо складається з голови, до якої впускається 8-12 сприх із 6-ма баграми. До важкого воза запрягали волів або коней, до легкого — коней.

Зимомо їздять до лісу важкими саньми. До легкої роботи та виїзду використовують легкі заперисті санки.

Лісові сані складаються з саниць, шести страмів, двох насадів, одного обертня, дишля. Заперисті санки мають теж одну пару саниць, чотири страми, дві листви, передній щиток, боки, дно, задній щиток, дишель (збоку — на одного коня, посередині — на пару коней). Задній щиток часто гарно вирізьблений рослинним орнаментом.

II. Мисливство, рибальство, бджільництво

Мисливство

У лісах Лемківщини, зокрема в лісах Ясельського, Горлицького повітів, жили такі дикі тварини, як серни, зайці, дики, олені, лиси, рідше зустрічався ведмідь і вовк. Також водилося птаство.

У давніші часи лемки мали право ловити звірину, але четвертину здобутого змушені були віддавати власникові лісів. Люди копали в лісі вовчі ями, маскували їх зеленню, заганяли там вовків і вбивали. Оленів та іншу дичину заганяли у дерев'яні колиби. Малих тварин (зайців, лисів, куниць) ловили до дерев'яних скриньок-пасток, що замикали свої дверці, як тільки тварина вступила туди за поживою.

Замовляли у ковалів також залізні пастки, якими ловили лисів і куниць. Це два залізні обручі з пружиною, до яких прикріплена приманка. Якщо тварина до-

торкнеться до приманки, з "язичка" зіскакує пружина, обручі силою тиснення закриваються і ловлять тварину.

Рибальство

У річках Лемківщини Сянї з Ославою й Солинкою, а також у Висліку з Табою і Яселкою, Вислоці, Білій, Камениці, Ропі, Попрадї і Дунайці, жили різні риби: дуньки (кусениці), маруни (мерени, меренки), яльці, окуні, червуги, карасі, щуки (щупаки), коропи, пструги (форель) та інші. У всіх гірських річках живе пструг, у намулистых — раки. Сітками або руками вміли ловити найзвиннішу рибу.

Сіті плели зі скручених конопляних ниток, обтяжували їх валком, щоб спадали на дно. Як правило, двоє рибалок проводять сіть по річці, а потім, з рибою, затягають до берега.

Існували різної форми сіті і способи ловлення риб.

Черпаки — чотиригранна сітка, прикріплена до двох схрещених палиць з довгою жердкою. Ловили рибу з берега. Різновидністю цієї форми є бігунець. Ним ловлять рибу в найшвидших ріках.

Стойова марата. Цією сіткою ловили, стоячи у воді. Два дерев'яні держакі утворюють вилку у формі "X". До довшніх вилок причіпляли сітку, що вгорі звужувалася. Кінець сітки творив гніздо (кіш), що його придержував рибалка ногами та регулював сітку.

Лозовий кіш (плетений з лози). До нього заманювали рибу хлібом. Кіш може бути також сітковий. На зв'язані обручі — пруті з ліщини — туго натягують сітку. Кладуть на дно ріки з прив'язаним каменем. Риба запливає гирлом, але назад не може виплисти.

Ловили рибу також на вудку (переважно діти), ґрунтівку або вудицю. Ґрунтівка — міцна, з подвійним гачком вудка без поплавка. Кусок олова утримує її на місці. Для приманки вживали хрущів, польових коників, черв'яків. Вудиця — шнур довжиною до 20 м, на який на віддалі 1-2 м почеплені гачки з приманкою.

Закладали на ніч поперек ріки, кінці шнура прив'язували на обох берегах.

Цікаві, але заборонені способи ловити рибу на отруту.

Бджільництво

У лісах, на пасіках закладали борти — дерев'яні пні, у яких бджоли складали мед. Були в лісах дикі бджоли (чорні, працюючі, але дуже кусали), що жили в дуплах старих дерев. Лемко викурював їх з дупла, прорізував отвір у пні і забирав пілястури меду. З воску виливали свічки для церкви.

Годівля бджіл слабо розвинена. Деякі господарі мали окремі пасіки або ж вулики біля хати, що їх здебільшого малювали.

III. Народні промисли

Вівчарство, обробка вовни

Продуктивність сільського господарства в умовах Карпат була порівняно дуже низькою і не забезпечувала матеріальних потреб населення. Наявність великої кількості пасовиськ сприяла розвитку вівчарства, використанню таких продуктів вівчарства, як вовна, овечі сири, а також зародженню і розвитку дрібного промислу обробки вовни.

Розвиток вівчарства залежав від природних умов. Через посуху на початку XIX ст. мала місце масова загибель овець. У кінці 20-х рр. XX ст. почав підніматись рівень тваринництва, зокрема вівчарства. Зросло поголів'я в Ясельському повіті. У 1827 р. тут нараховувалося 12 тис. овець, а у 1846 — понад 44 тис. Під кінець XIX ст. багатші селяни мали по 30 овець, інші — по кілька. Пасли овець на полянах і на "полонинах". Деякі господарі об'єднувалися для спільного випасу овець.

Вівці ночували в кошарах з будкою ("колибою"), для пастуха. З овечого молока виробляли цінний і смачний сир бундз і "бриндзю", використовуючи телячий "кляг" — вміст засушеного шлуночка теляти, яке ще не вживало їжі, крім материнського молока.

Переробляючи овечу вовну, селяни сповна забезпечували себе сукном власного виробу. Овець стригли, вовну розтягали (скубли) пальцями, окремо білу і чорну, начісували на спеціальні щіти, прями і ткали. Вовняну тканину додатково обробляли в ступах (фолюшах) — своєрідних сільських фабриках. Головним елементом дерев'яного механізму ступи було водяне колесо з валом і "перами", корито, видовбане в колоді, два клепачі. Тканину складали "книжкою" у кориті. З котла по жолобку подавалася гаряча вода, що постійно змочувала тканину. Пера на валі зачіпали і підіймали клепачі (дерев'яні молоти), які падали на тканину. Східчато-зубчата форма дна клепача сприяла перевертанню тканини. За 18–20 годин тканина збивалася в сукно, з якого шили сердаки, гуні, чуги, холошні. З вовняних ниток ткали рукавиці, скручували наволочки до керпців.

Обробка волокна льону і конопель

Значного поширення досягла на Лемківщині обробка волокна льону і конопель та ткання полотна. Домашнє полотно з околиць Ясла, Коросна, Риманова, Горлиць було відоме вже в XVI ст. Селяни забезпечували полотном власні потреби, а лишки продавали в сусідніх містечках, а також вивозили на ярмарки у Відні, Будапешті.

Дозрілий льон вибирали з корінцями, зв'язували у сніпки, просушували, обмолочували і розстеляли на 3-5 тижнів для росіння. Що стосується конопель, то у липні вибирали стеблини з квітом, а в кінці серпня — з насінням, що їх обмолочували. Зв'язані у сніпки стебла кілька тижнів вимочували у стоячій воді (мочарах), потім висувували.

Для відділення бадилля від волокна використовували саморобні дерев'яні ножищеподібні прилади, звані "мядлиця" і "терлиця". М'ядлиця мала в основі один наскрізний проріз — рівець, у який входила нижня частина виступу (вістря) ручки. На м'ядлиці товкли коно-

Загорода для овець з будкою пастуха

плю. Терлиця — подібний прилад, але з двома прорізами в основі. На ній товкли (ламали) льон, а також завершували товчення коноплі.

Волокно, призначене для пряжі на полотно, прочісували на щітях (дошка з кількома десятками довгих голок у центральній частині). З гіршого волокна скручували шнури (мотузи) на саморобному станку з "возиком".

З веретена нитка намотувалася на мотовило. 24 нитки зв'язували петелькою у пасмо. 20 пасем складали "лікоть" пряжі, а вісім ліктів — одну штуку пряжі.

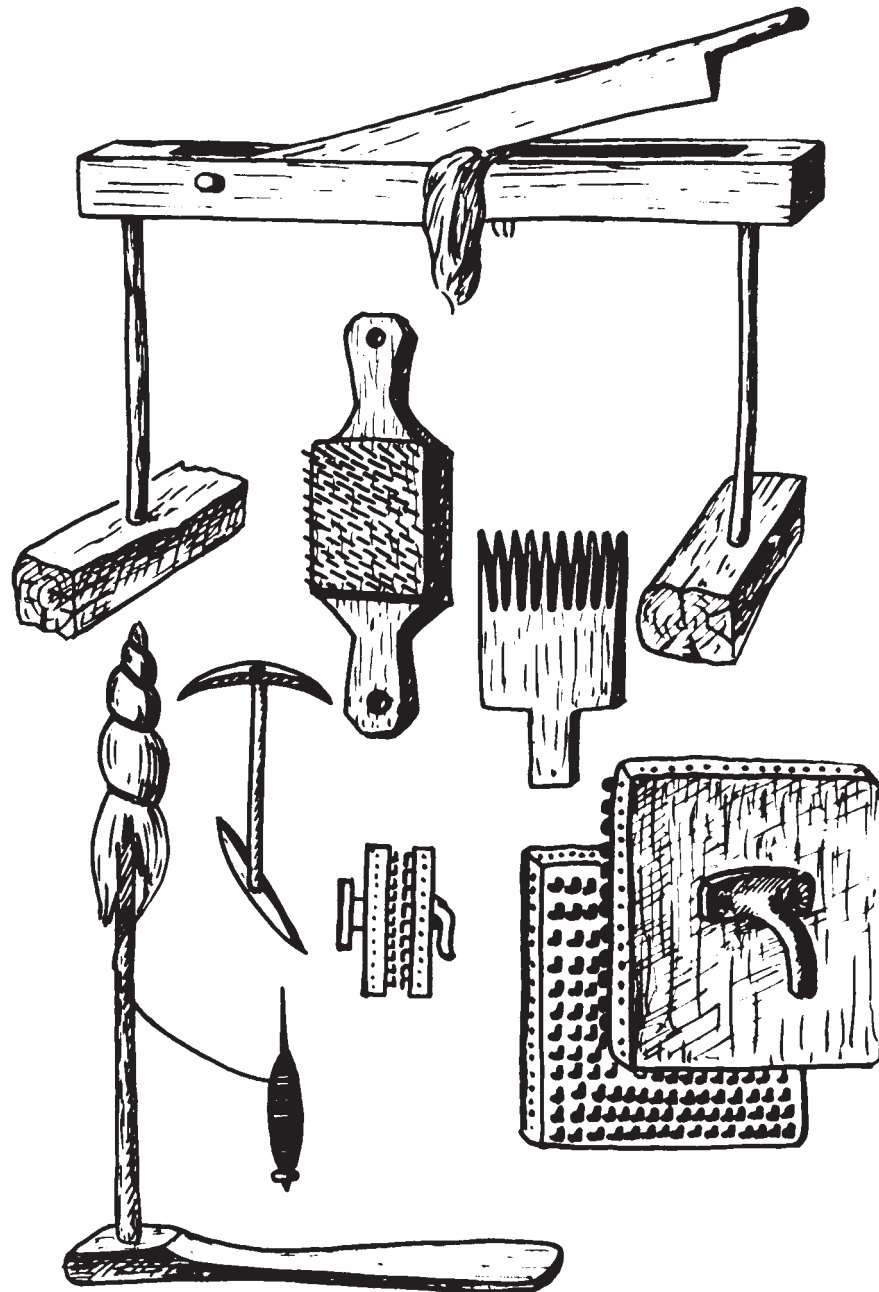
Ткачі намотували нитки на цівки — трубки, що їх вкладали до човника. Основу підготовляли на снувалах. З грубих конопляних ниток виготовляли "зрібне" полотно на міхи і буденний одяг. З кращого сорту конопляних ниток ткали "коніпне" полотно на штани, сорочки. З тонких льняних ниток виготовляли найкращий сорт полотна — "лянне" — на святкову білизну і одяг.

Найвищою якістю славилися вироби ткачів з околиць Святкової Великої і Малої, Крампної, Полян. У с. Ізби ткали декоративне, т. зв. "чиноване" полотно на святкові жіночі плахти (загортки).

Виробництво олії

Поруч з обробкою волокна льону і конопель характерним народним промислом була переробка зерна льону і конопель, пов'язана з виробництвом олії. У с. Святкова Велика діяла оліярня, що обслуговувала не лише Святкову, але й навколишні села.

Процес виробництва олії починався з просушування сім'я, його обмелювання в млинку (очищали луску), змочування окропом і просмажування на кам'яній плиті. Тоді готову масу зсипали до мішка з домашнього полотна, закладали в лещата механізму для витискання олії. На Лемківщині використовували три типи механізмів:

Знаряддя для обробки вовни і волокна льону та конопель

1. Найбільш популярний і найдавніший, що сягає XVIII ст., складався з двох грубих колод, вкопаних одним кінцем у землю на віддалі 1,5 м одна від однієї. Угорі з'єднані поперечкою, на виступах якої шнурами прив'язані були важкі дерев'яні довбні, звані таранами. Унизу до 20 см над землею стовпи були з'єднані нерухомою колодою з видовбаною ямкою на мішок із грубою дерев'яною затичкою. Вище, у видовбаних у стовпах отворах — рівцях вставлена рухома колода — "яглиця". В отвори стовпів над яглицею таранами вбивалися дерев'яні клини, що тиснули на яглицю і затичку. Таким чином з заготовленої маси витискалася олія і спливала в посудину під колодою. У мішку залишалися відходи, звані "макухою", що використовувалися на корм худобі.

2. Другий тип дерев'яного механізму був подібний до першого, але замість таранів і клинів використовувався важіль-

ний прес. Тиск на яглицю передавався з допомогою важеля-підойми. Поширений був у другій половині XIX ст.

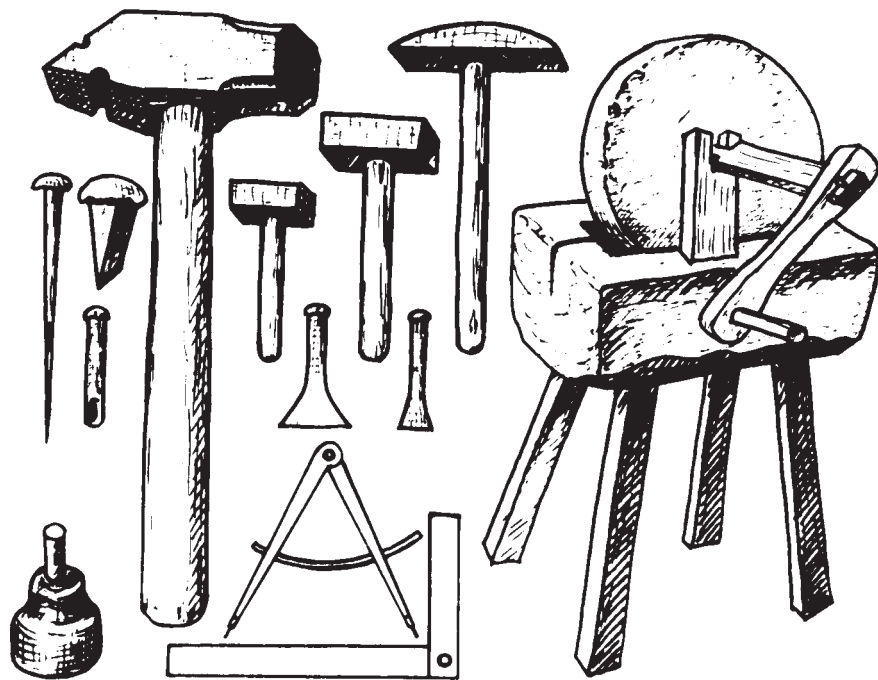
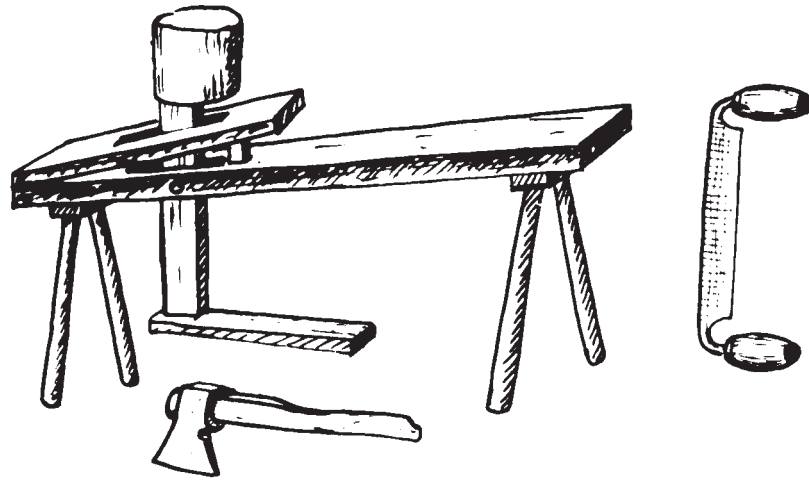
3. Третій тип механізму належав до найвідоміших. З'явився на початку XX ст. Принцип дії механізму подібний до попередніх, але тиск на яглицю передавався способом закручування шруби. Механізм звали гвинтовим.

Обробка каменю

Відносно велика кількість пісковика сприяла розвитку кам'янообробного промислу, осередком якого у XIX ст. було село Бортне Горлицького повіту. Найкращий пісковик, грубозернистий, твердий (т. зв. "синій камінь"), надавався до виробництва млинських і жорняних каменів. Білий пісковик, дрібнозернистий і м'якший, надавався на будівельний матеріал, виготовлення нагробних пам'ятників, плит на містки. Обробляли камінь з допомогою різних знарядь: залізних щипців (шпіців), клинів, молотів і молотків, доліт.

Каменярі в с. Бортне

Знаряддя для обробки дерева і каменю

З Бортного цей промисел поширився до інших сусідніх сіл, як от: Бодаки, Вапенне, Фолюш, а також в окремих селах Ясельського повіту (Крампна, Святкова). А тут цей промисел був розвинений значно меншою мірою, ніж у сусідніх селах Горлицького повіту.

Обробка дерева

Мешканці сіл, розташованих серед лісів (Дальова, Мещанець, Суравиця, Поляни, а також сіл Ясельського повіту) займалися найпростішим деревним промислом — зрізуванням і доставкою дерева до промислових тартаків. Тартак працював у селі Святкова Велика.

У кожному селі проживали майстри обробки смерекових і ялицевих колод на будівельний матеріал (балки — "бельки", протісся, платви, трагарі, одвірки, крокви). Вони тесали лати, виготовляли рами, різали дошки. З ялиці і смереки виготовляли предмети домашнього побуту: бочілки, коновки, цєбрики, маснички, дійнички, коритця (нецки). Із твердих порід дерева виготовляли частини воза, зокрема колеса, осі, дерев'яні частини плуга, борін, саней. Із м'яких порід дерева — ложки, лижники, сопілки. Дерево вибирали здорове, без сучків, густосліпне. Робочим інструментом служили саморобний верстат, кобилиця — стілець з бовваном (головачем) на підпірці, також топір, молоток, пила, долота.

Дерев'яні предмети виробляли селяни Ліщин і Прислопа, Новиці. Крім гонтів виробляли веретена, валики до тіста, дитячі забавки. У с. Кункова майстрували сопілки, скриньки, калаталки.

У Святковій плели вельми гарні кошики з корінців ялівцю, у Вороблику біля Риманова виплітали з лози коші на вози — півкішки. Село Перегримка Ясельського повіту славилося виробництвом березових мітел. У селах Білянка та Лосє Горлицького повіту продукували дьоготь і технічну мазь.

До Першої світової війни селяни збували свої вироби за кордон та продавали на ярмарках в Яслі, Ряшеві, Кракові.

IV. Сільське будівництво

Забудова села і садиби

Лемківські села розташовані в гірських долинах уздовж річок та потоків. Це села з т. зв. лісово-лановою системою, де вся земля розподілялася на смуги (лани), що тягнулися впоперек долини. Садиби знаходилися в центрі земель по обох сторонах річки. Таким "ланцюговим" типом лемківських сіл були Святкова Велика, Святкова Мала, Свіржова Руська, Котань, Крампна. Зустрічалися тісно забудовані села з площею посередині (напр. Устя Руське). Невелика кількість сіл — багатовуличні у просторих долинах з непланованим розташуванням вулиць і провулків (Верхомля, Жегестів, Фльоринка, Поляни). В одновуличних селах хати будувалися рівнобіжно з дорогою, головним фасадом до дороги, чим забезпечувався кращий доїзд до боїща.

За традицією народного будівництва на Лемківщині виступають дві основні форми селянських забудовань на садибі: довгі хати (довгі хижі) у східній і центральній частині, кількабудинкові садиби у західній. Однією з найдавніших форм житла була дводільна хата (хата + сіни). В околицях Горлиць і Ясла до середини ХХ ст. зустрічалися перехідні форми житлових споруд з поділом: хата з коморою + сіни. Вхід до хати і комори був із сіней. Сіни також виконували функцію боїща.

Походження довгої хижі пов'язане з соціальним становищем селян, розвитком рільництва і годівлі худоби та овець у природних умовах. Вузька смуга врожайної долини не давала змоги розташувати потрібного кількабудинкового комплексу забудовань із просторим подвір'ям. З іншого боку, спільні стіни між окремими приміщеннями, єднання під одним дахом житла і господарської частини споруди сприяло їх кращому утепленню, було ощаднішим. Тому до дводільної хати поступово прибудовувалися приміщення. Сіни-боїще поділено на властиві сіни і комору, поруч поміщено стайню, а боїще

добудовувалося в кінці споруди. Так виник однорядний тип хати (хата + сіни + комора + стайня + боїще), що зберігся у закарпатських лемків (лемаків). У північній частині Лемківщини в кінці XVIII ст. житлова частина була розділена на власне хату і меншу комору з входом із сіней або ж додаткову житлову хатину. Стайня теж ділилася на стайню і комору. Так створився дворядний характер споруди (хата з хатиною + сіни + стайня з коморою + боїще + шопа). Нерідко господарських приміщень було більше і хата досягала 30 м довжини. Житлова частина, як правило, планувалася з південної сторони, а заїзд — із північної.

Характерною особливістю довгих хат у селах Ясельського повіту було випускання воріт боїща приблизно на 1 м перед фронтоном хати з вузьким переходом.

Поруч з хатою окремо будували шпихлір (сипанець) на зерно та пивницю на картоплю й інші продукти, як-от: молоко, городина.

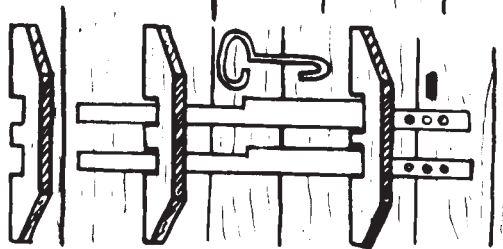
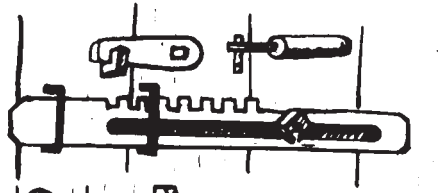
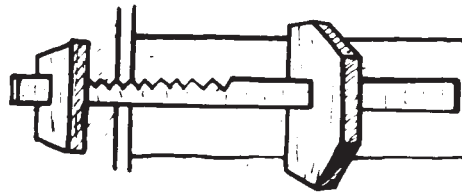
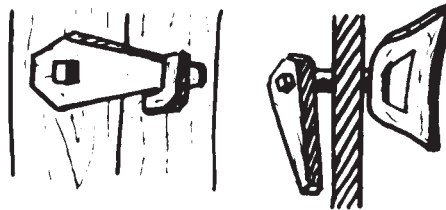
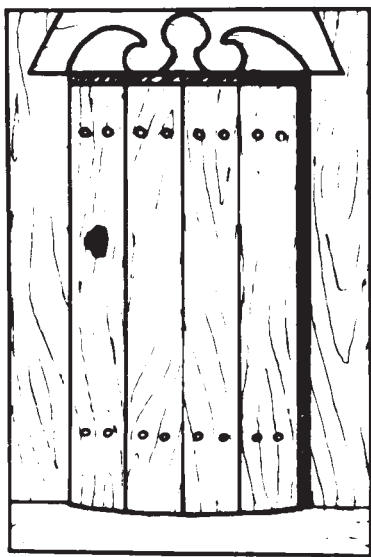
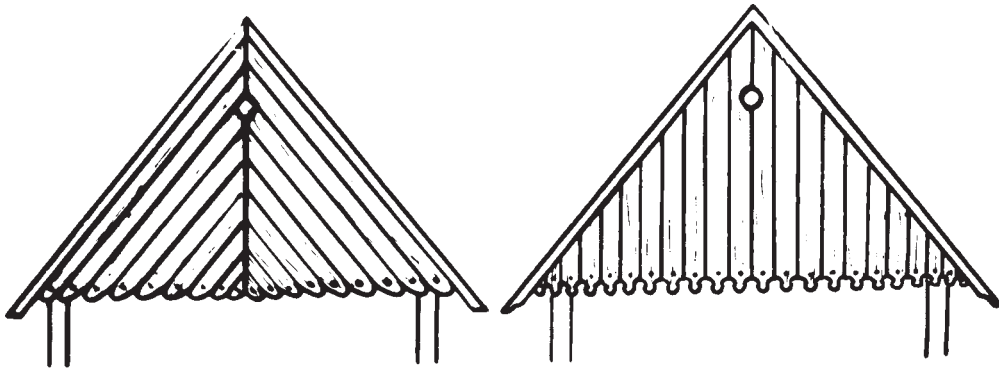
Будівельним матеріалом було дерево — ялиця, смерека. Найкраще надався матеріал з дерева, яке росло в гущавині на північному схилі гори. Таке дерево було твердим і густослінім. Зрізали і обчищали дерево зимою. Вибране під хату місце старанно очищали від кущів і трави, здійснювали різні обряди (освячення, обкурювання зіллям та інше), які мали забезпечити гаразд і достаток. На чотирьох кутах і посередині боків хати клали камені валуни (до XIX — поч. XX ст.), пізніше робили підмурівок із каменю.

Дві довгі (на довжину хати — 18—20 м) і дві коротші (на ширину хати — 7—8 м) колоди обтісували з чотирьох боків на підвалини (спідки). Протравивши їх нафтою-сирівцем (ропою), ставили на каменях чи підмурівку з'єднували на кутах замками-зарубами. Для вінців зрубу у XVIII-XIX ст. колоду розколювали поздовжньо топорами на два рівні півкругляки; круглий бік додатково стісували на балки, звані "протісся".

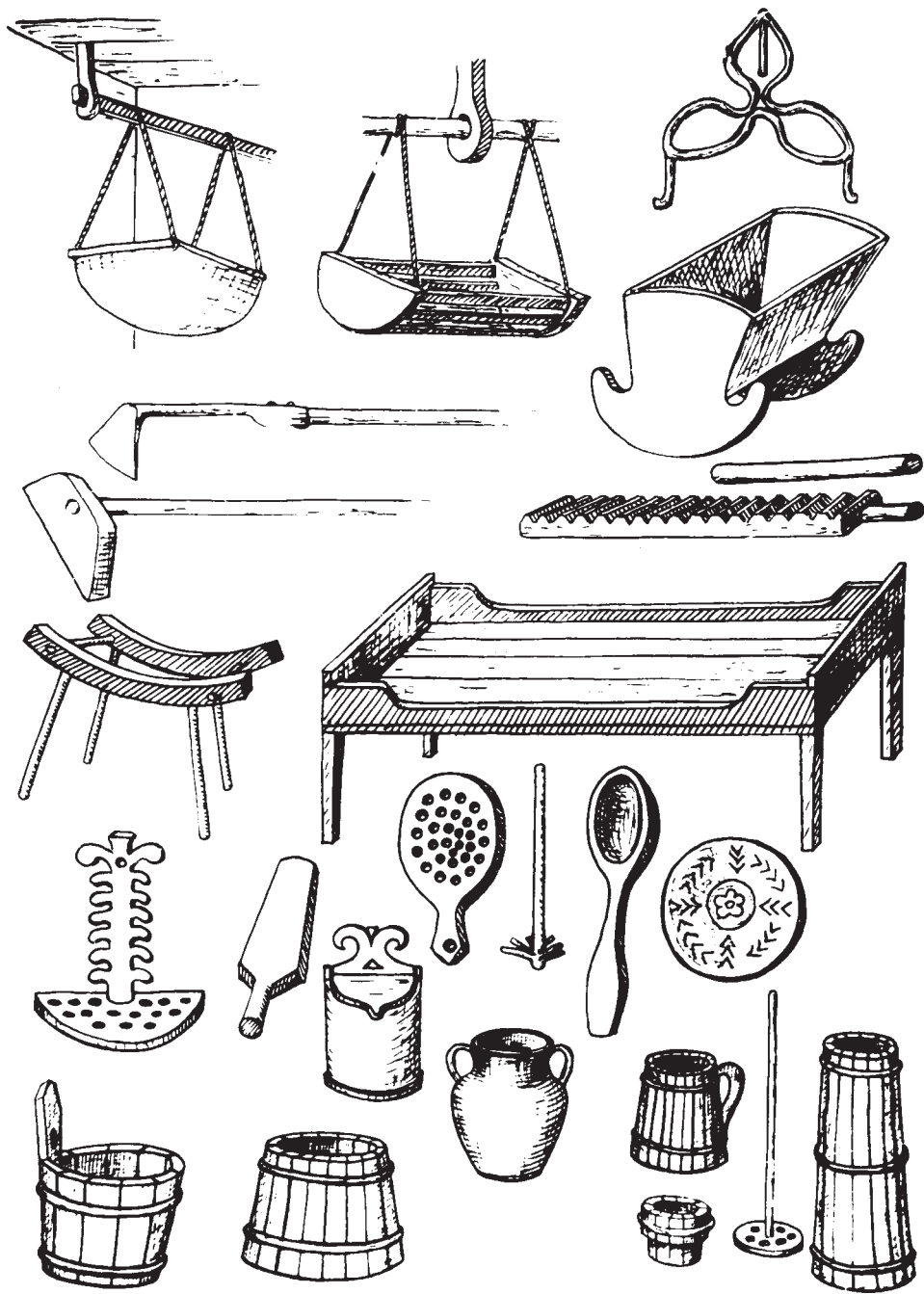
До кінця XIX ст. вінці зрубу на кутах з'єднували простими замками ("на облап") з виступами (торцями) кінців балок на 10-30 см. З кінця XIX ст. увійшов спосіб в'язання кутів "на риб'ячий хвіст" без виступів. Залежно від ширини протісся, під дах клали 5-9 вінців щоб довести висоту стін до 2,5-3 метрів. Кінці другого або третього вінця від верху та балок перекриття внутрішніх стін випускалися назовні довжиною 1-1,5 м. Вони служили опорою для піддашся. Виступ носив назву "околинок" (Зах. Лемківщина) або "крогулець". Наполовину коротші виступи нижчих балок називаються "півоколинок" чи "півкрогулець". Обидва виступи відповідно оброблялися і творили декоративний елемент архітектури. На околинах клали балку (острішник) для стінки загати і підтримки капи даху.

В останній вінець зрубу вставляли сволоки (трагарі). Над житловою частиною три сволоки підтримували стелю з широким добре припасованим дощок. На середньому сволоці вирізували хрест, рік побудови. На верхній вінець зрубу у заглиблення впускали балки-платви, які закріплювали крокви, що угорі з'єднувалися; до кроков прибивалися лати, до яких прив'язували солом'яні сніпки — "кички". Найдавніша форма дахів — чотирихилі. На початку XX ст. ця форма поступилася двоххилим дахам.

Головним атрибутом житла лемків була піч. Найдавніші печі споруджувалися з битої глини. Основа у формі чотирикутної брили. Унизу від долівки залишали пустий простір (закритий) з отвором. Зимою тут перебували кури або жили кролики. На основу клали колоду із сухої смереки, трохи коротшу від основи. Її обмащували грубою верствою глини, добре перемішаною з половиною; спереду колоду залишали відкритою. Як глина висохла, колоду запалювали, і вона тліла кілька днів. Як палили, дим з печі виходив на хату і стелився попід стелею. Тому верхня частина хати була постійно чорною від сажі. Дим вихо-

Будівельні елементи та замки сільських хат

Предмети хатнього побуту XIX–XX ст.

див через отвір у стелі (візниця, вижниця) на горище, а також через додатковий отвір над дверима (лютня) до сіней.

Особливе призначення мав виступ перед отвором печі — припечок. У той час, як у всіх східних слов'ян, зокрема українців, відкрите вогнище в хаті зникло вже у першій половині XIX ст., у лемків воно збереглося до середини XX ст. На припічку розпалювали вогнище (ватру) і в чавунних банях варили їжу. Збоку в піч була вмонтована груба дерев'яна лава — "запечок". До кінця XIX ст. в Ясельському повіті більше ніж половина хат були курні. Попід стінами лави (дощані), напроти печі — дерев'яне ліжко. Стелили солому, накриваючи її плахтою із грубого домашнього полотна. У протилежному від ліжка куті ставили дерев'яний стіл. Характерним давнім елементом курної хати були "гряди" — полиці з двох кругляків, вставлених кінцями у зруб нижче від стелі вздовж торцевої або протилежної стіни. На грядках сушили поліна, тримали дерев'яний посуд, димили цибулю і часник.

На лаві побіч, на припічку складали важкий посуд — чавунні баняки, глиняний посуд зберігався на полицях або у миснику — шафці з полицями. На верхній полиці складали горнятка, мисочки, дерев'яну вариху — велику ложку для замішування, колотівки, сільничку. Нижче — миски, глиняні баняки. Поруч висів саморобний лижник із дерев'яними ложками, дерев'яна цідилка ("дзюравка"). На протилежній від входу стіні висіло не більше ніж дві почорнілі від сажі ікони. Весною стіни очищували від сажі, замазували білою глинкою або забілювали вапном.

Найдавнішим і найпростішим способом освітлення житла було відкрите вогнище. У XVII — першій половині XIX ст. для освітлення вживали просмолені живицею сухі лучини (тріски), що їх втикали в щілину грубої сиріої дошки та по черзі запалювали. Поступово увійшли у побут нафтові (керосинові) лампи.

У другій половині XIX ст. курні хати поступово почали зникати. Їх замінювали хати з димоходом. На початку XX ст. і, зокрема після Першої світової війни повсюдно будували хати з комином. Піч зменшувалася в розмірах. Колишній припічок опускався нижче поміж стінками і накривався залізною плитою, під якою розпалювали вогонь. Дим із печі виходив під капю над плитою. У побут увійшли промислові предмети (зокрема посуд). Стіни старанно вибілювали; стелю не білили, а періодично змивали теплою водою та змащували олією.

Оригінальністю відзначалося зовнішнє оздоблення довгої хати. У Центральній і Східній Лемківщині протіси зрубу в XIX ст. малювали на чорно кількарізним змащуванням вінців зрубу сирівцем нафти (ропою). Щілини між вінцями замазували глиною і забілювали. Споруда набирала смугастого вигляду. У східній частині Ясельського повіту та далі на схід вінці зрубу також замальовували цегляною саморобною фарбою. В околиці Ослави і Команчі Сяноцького повіту на воротах боїща малювали "дерево життя" та інші елементи рослинного орнаменту.

Позасадибне будівництво

Окрему, дуже важливу ділянку позасадибного народного дерев'яного будівництва лемків і, зокрема, лемків Ясельського повіту складають пам'ятки культової (церковної) архітектури — тридільні зрубно-каркасні церкви з високою вежею-дзвіницею. Суворість і простота форм, різке стремління від найнижчої бані над вівтарною частиною через центральний верх нави до стрункої і найвищої вежі-дзвіниці над бабинцем, яка надає всій споруді особливої величі і динамічності, переконують, що найстарший тип дерев'яної церкви з ознаками впливу готичної архітектури зберігся саме на Лемківщині. Енергія лемківської церкви спрямована на художній розподіл мас і багате оформлення декоративних елементів (маківок).

У 30-х рр. XX ст. на території північної (галицької) Лемківщини нараховувалося 275 дерев'яних церков та кілька мурованих (Ванівка, Поляни, Вороблик Королівський), на яких позначився вплив хрестоподібної загальноукраїнської монументальної архітектури. Найцікавішою і, безперечно, найціннішою пам'яткою народного монументального будівництва є церква в с. Поворозник біля Криниці, збудована в 1612 році. Споруді властиві тонкі симетричні форми. Серед культових споруд характерні гармонією симетрії, вдалим вписанням об'єкта в навколишнє оточення є дерев'яні церкви сіл Ясельського повіту, зокрема церква св. Архангела Михаїла в с. Святкова Велика (1757), церква св. Архангела Михаїла в с. Святкова Мала (1762), церква св. Косми і Дем'яна в с. Котань (1841) та церква св. Івана Хрестителя в с. Свіржова Руська (1894).

Зовні дерев'яних церков не малювали, хоч були винятки. Наприклад, у с. Квятонь помальовано на червоно зруб церкви, в с. Команча червоною фарбою помальовано дах церкви, а у Щавнику помальовані бані.

Із позасадібного будівництва слід назвати споруди пастушого господарства. Після переходу з колективного на індивідуальний випас господар будував за межею ріллі сезонну стайню для худоби і овець. Літні стайні називали "будами". Підвалину (спідки) клали на каменях-валунах, вінці зрубу зі смерекового кругляка в'язали у прості замки. Дах чотирихилий, переважно під дошками.

Селяни Ясельського повіту будували сезонні стайні також у вигляді огорожі замість стін і закривали чатинням. Поруч зі стайнею пастух будував малу буду — "колибу" для спання і зберігання особистих речей. У середині стайні була підвішена нижче від стелі драбина для кормів, жолоб, видовбаний у колоді, дерев'яний стільчик або пеньок для доїння, дерев'яна лопата для згортання гною, вила для викидання гною, посуд на молоко.

V. Традиційний одяг

До середини XIX ст. лемки виготовляли одяг виключно з полотна і сукна домашнього виробу. Одяг шили власноручно. У другій половині XIX ст. почалося проникання промислових нововведень у побуті. Це знайшло свій відбиток в еволюції одягу лемків. Народні тканини поступово змінила фабрична продукція, хоч форма одягу до певної міри зберегла народні традиції. Подекуди в одязі лемків помітні польсько-словацькі впливи та вплив сусідніх бойків.

Жіночий одяг

До натільного жіночого одягу належать сорочка (опліча) і спідник. Буденна сорочка з коніпного полотна, без нарядних вишивок. Дуже гарні в Ясельському повіті святкові сорочки з "лянного" або білого фабричного полотна, прикрашені вишивкою. Рукави довгі і широкі. Характерною ознакою є багата різнокольорова вишивка у нижній частині рукавів, які звужуються збиранками і широким манжетом, вишитим листочками, галузками, квітами, стібнуванням, гладдю. Внизу манжет завершується фалдами з різнокольоровими зубцями. Спідник (подолок) з коніпного полотна. У західній Лемківщині зшитий разом із сорочкою (буденний).

До поясного одягу відносяться спідниці (кабати), широкі, збирані. До кінця XIX ст. з домашнього полотна, буденні — без оздоб, святкові — прикрашені малюванням (фарбуванням) різних візерунків: сонечко, кривульки, квіти, листочки. Малюнок синього або бронзового кольору. Узори вирізали на дошці, потім покривалися фарбою і відтискували на полотні. Фарба із синьки, льняної олії, цибулевого лушпиння. Таку спідницю називали мальованкою або фарбанкою.

З проникненням у село фабричної тканини фарбанки зникають. Починаючи з кінця XIX ст., спідниці з — темно-синього в білі горошки фабричного матеріалу.

Жіноча гунька

Жіноча сорочка

Передок спідниці, що його накривала за-
паска, вставляли з грубого домашнього
полотна (його називали "полою"). Спідни-
цю плісували у дрібні збиранки.

Фартушок (запаска) — елемент одягу,
що з'явився у середині XIX ст. Виготов-
лявся з тонкого (здебільшого білого або
чорного) полотна, прив'язувався "край-
кою" поверх спідниці. Плісований у шир-
ші, ніж спідниця, збиранки. Унизу наши-
вали різнокольорові вузькі стрічки,
коронкові фальбани, а також вишивали
орнаменти з квітів і листків.

До плечового одягу належать горсет,
кожушинка, гунька. Горсет (горсетка) із
сукна різних кольорів, а також барвистого
шовку чи оксамиту. Безрукавний вид камі-
зельки з розрізами внизу у вигляді півкру-
глих клинців (клапанів, клапців). Краї та
вузьку смугу продовж швів прикрашали
кольоровою вишивкою "драбинкою". У
Ясельському повіті у міжвоєнний час гор-
сети виготовлялися також із чорного окса-
миту, мережані різнокольоровими нитка-

ми, часто з нашитими блискучими бляшка-
ми, букетами квітів, скомпонованими з на-
шитого різнокольорового бісеру.

Іноді замість горсета поверх сорочки
надівали кожушанки, що за формою подіб-
ні до горсета, але без клинців унизу. Верх
— із фабричного оксамиту вишневого
кольору, підкладка — з домашнього сукна
або полотна. Краї обрамлені чорним ко-
жушком (буденні — матеріалом іншого
кольору). Найкращою і найціннішою окра-
сою були два різнокольорові букети квітів
на грудях за проектом самої вишивальниці.
Запиналася на гудзики або петельки.

Гунька (гуньча) — куртка з чорного до-
машнього сукна, використовувалася у хо-
лодні дні. Краї довкола шиї, кінці рукавів,
нижні та передні береги, а також краї ки-
шень обрамлені білим чи синім фабричним
сукном або червоним і зеленим вовняним
шнурком ("сукнятом"). Жіночі гуньки по-
дібні до чоловічих, лише більш дбайливо
викінчені, із кращим вирізом на бедрах і
спині. Унизу на спині розрізи-фалди.

Кожушанка

Весною і літом жінки і дівчата ходили босі. При потребі взували керпці, що їх мужчини зшивали з двох прямокутних кусків товстої шкіри. Від середини XIX ст. почали носити (у неділі і свята) шнуровані з високими холявками т. зв. угорські черевики або чобітки.

У гарну погоду дівчата ходили з заплетеними косами без хусток або одягали легку хустину ("фацелича") і зав'язували спереду під шиєю. Жінки носили білі хустки ("фацелики"), що їх зав'язували на шиї ззаду. Старші жінки великий білий фацелик зав'язували у широкі фалди над раменами. На рамена накидали складену поздовжньо білу плахту (рубець, лантух), здебільшого з френдзлями, кінці якої пропускали попід руками. На рогах хусток, що звисали поза спину, вишивали великі букети квітів. По цілій хустці вишивали дрібні квіточки, краї обшивали зубцями різних кольорів.

Дівчата і жінки розчісували волосся на прямий "проділ" (переділ) посередині

голови. Дівчата заплітали волосся в одну косу, в кінці якої вплітали кольорову стрічку (стужку), і косу опускали вздовж спини. Жінки теж ділили волосся на проділ, розчісували і закручували на обручку з прута лозини чи з дроту т. зв. "хомевку", "хімлю", а поверх накладали чепець (шапочку) і зв'язували причепленим до чепця шнурком навколо навиненого волосся. Святковий чепець прикрашали кольоровою мережкою.

Дівчата і жінки носили на шиї (зокрема у святкові дні) крайки — прикраси, сплетені з різнокольорового бісеру у вигляді стрічки, а також коралі (пацьорки) з 10-15 ниток різної довжини. Багатші носили червоні правдиві коралі з морських коралів. Незаможні замість дорогих коралів носили скляні пацьорки. До нижньої нитки коралів посередині чіпляли хрестик або медальйончик із двох кольорових скелець у вигляді серця, оправленого у металеву рамку; всередині вставлялася іконка. Носили також білі і чорні пацьорки. Інші прикраси (брошки, перстені) носили рідко.

Чоловічий одяг

Чоловічий одяг селян Ясельського повіту менш різнобарвний, ніж жіночий. Виготовлявся, в основному, із тканин і сукна домашнього виробу, а тому майже не зазнав змін протягом довгого часу.

До натільного одягу відносяться гачі (підштанці) і сорочка. Гачі з домашнього полотна, зібрані у поясі з пропущеним через широкий рубець шнурком — "гачником", що його зав'язували спереду. Це залишки давньої форми штанів на шнурок, поширених у минулому в Україні і Білорусії. Святкова сорочка з лляного, добре вибіленого полотна, буденна — з грубого, коніпного. Отвір на шию мав рубець зі зморшками. Спереду розтин із зарубленими краями, що зав'язувався червоною тасемкою. Сорочки недовгі і опускалися до штанів.

До поясного одягу відносимо нагавки і холошні. Нагавки (ногавиці) — штани з

домашнього полотна, кращого і білішого, ніж гачі, переважно лляного, вузькі без манжетів. На місці поздовжнього шва вшити рубець зі складеної удвоє стрічки синього сукна. Носили штани на вузькому ремінці, кінець якого звисав униз. Холошні — штани з білого сукна, довгі до кісток, унизу звужені з розрізом до 15 см. На швах — рубець із синього сукна. Верхній "берег" зшитий так, щоб можна було просунути пояс. Холошні носили зимою.

Плечовий одяг складався з лайбика (брушляка), гуньки, гуні, чугані. У кінці XIX ст. поширився т. зв. "угорський" лайбик із синього фабричного сукна з потрійним розтином ззаду. Спереду вздовж розрізу в Ясельському повіті нашивали один-два рядки металевих гудзиків, оздоблювали вишивкою — легким стібнуванням по краях і на кишеньках. Запинався на петельки з вівняних ниток.

Гунька — куртка з чорного чи бронзового домашнього сукна з краями обрамленими червоним вовняним шнурком, плечі гладкі, з фалдами унизу. У Ясельському повіті обшивали краї рукавів. Запиналася на петлі з гудзиками або на гачки з дроту.

Гуня — куртка довша і важча за гуньку, без прикрас. Носили зимою.

Найхарактернішим давнім зимовим одягом лемків була чуга (чуганя). Це довгий, поза коліна, плащ із великим, оздобленим візерунком і тороками коміром, що сягає аж поза пояс. Чугу першої половини XIX ст. І. Вагилевич описав так: "Чорна довга опанча (у лемків чугань) з чотирикутним коміром, до якого прироблені білі тороки... Рукави зашиті і служать замість кишень..." Краями чугу з сукна подвійної ширини, зшиваючи два звої сукна вовняними нитками так, що непомітно було слідів зшивання. Склавши сукно впоперек, із боків витинали два трикутні клини, створювали при складанні короткі зашиті рукави. Під час дощу комір закидався на голову, тороки спереду зав'язувалися, створюючи вигідний каптур.

Взувалися у керпці (ходаки), подібні до жіночих, але з грубшої шкіри і з грубшими складками. До ніг прикріпляли наволоками. Зимою на керпці надягали вовняні мішки — сукнянки, щоби не ковзалися і тепліше було для ніг.

На голові літом носили т. зв. "угорські капелюхи" ("калапи") — чорні, фільцові, виготовлені у словацькому містечку Бардієві з крисами, заковченими уверх і червоною стрічкою угорі. Зимою носили чорні баранячі з довгою вовною шапки. Популярними були також шапки — "копачі". Виготовлялися з білого баранка, хутром досередини, зверху покривалися синім фабричним сукном із чотирьох трикутних кусків, а між ними на швах вставлялася вкладка з червоного сукна. На верхку, де сходилися шви, пришивали кокарду з червоної волічки. Унизу береги обшивали стрічкою чорного козушка шириною 5-7 см.

Зачісувалися переважно на центральний "продів". У першій половині XIX ст. чоловіки носили ще довге волосся, заплетене у дві коси.

Великі зміни і безповоротні втрати принесла для матеріальної культури лемків депортація у 1944-1946 рр. Позбавлені землі і знарядь виробництва, в умовах колгоспної системи, лемки були позбавлені можливості використовувати вже зайві знаряддя рільництва, одиниці збереглися хіба у фондах етнографічних музеїв. Зникли умови для мисливства, риболовлі.

Безповоротно відмерли народні промисли. Відсутнє вівчарство з обробкою вовни, занепав промисел обробки волокна, ткацтво, виробництво олії. Повністю занеханий промисел обробки каменю і, фактично, дерева.

Повністю змінився характер сільського будівництва. Прибувши в Україну, лемки отримали господарства депортованих до Польщі поляків. Нових хат, тим більше хат лемківського типу, не будували. З позасадібного будівництва у львівському парку

Шевченківський гай з ініціативи активу і Фондації дослідження Лемківщини відтворено у 1992 році точну копію лемківської церкви 1841 р. з села Котань. Новозбудованій церкві надано ім'я святих Володимира і Ольги. Церква стала осередком духовного і національного відродження, єднання лемків двох християнських конфесій — греко-католицької та православної.

Вийшов із побуту народний одяг лемків. Його поодинокі зразки зберігаються в етнографічних музеях, музеях лемківської культури (Львів, Тернопіль, Монастириська, Зиндранова). Модернізовані зразки лемківського одягу вдягають учасники лемківських хорів, окремі виконавці лемківських пісень під час концертів. Подекуди збереглася традиція лемківських вишивок.

Матеріальна культура лемків, яка зазнала болючих і безповоротних втрат, зможе відновити свої традиції (здебільшого в новій формі) хіба у рідному краю, на Лемківщині. В Україні подібна ідея наразі не здійсненна.

Краща доля зустріла в Україні духовну культуру лемків, яка в своїй основі, перебуває під патронатом церкви, в діях самої людини, її душі. Духовне життя людини меншою мірою піддається руйнуванню іззовні.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА*

Досягнення в ділянці освіти, науки, мистецтва, літератури та інших галузей духовної діяльності суспільства є його духовною культурою. Духовна культура відбиває рівень інтелектуального, морально-етичного та соціального розвитку суспільства.

Традиційні цілорічні звичаї та обряди лемків, в основному, формувалися ще на

* В основу цієї статті покладено дослідження *О. Фабрини* "Духовна культура лемків", опубліковане у "Лемківському календарі на 2003 рік".

ранній стадії розвитку суспільства, коли людина ставила себе у пряму залежність від явищ природи. Постійна зміна пір року (весна, літо, осінь, зима) зумовила формування календарних звичаїв згідно зі змінами в природі, починаючи з весни, коли "воскресає" природа. Доречно згадати, що у дохристиянський період новий рік розпочинався 1 березня. За таким самим принципом аналізуємо родові обряди, пов'язані з найважливішими періодами життя людини — народженням, дитинством, одруженням, смертю.

Найбільш радісним був весняний цикл звичаїв та обрядів, коли "воскресає", оживає рослинний світ. Багатий осінній цикл звичаїв та обрядів, що освячував збір врожаю. Завершував річний процес зимовий цикл обрядовості, приурочений закінченню робіт.

Християнство, яке почало свій переможний хід з початком нової ери, зберегло давній звичаєвий поділ року, доповнивши його новими релігійними елементами. Поруч із тим мешканці Західних Карпат протягом століть збагачували обрядовість власними самобутніми елементами.

Календарна обрядовість

Весняний цикл

М'ясниці та Великий піст

Початком весняного циклу народних свят і обрядів вважаються "м'ясниці" (запусти) — один із найвеселіших періодів у календарному році.

У цей час напередодні Великоднього посту справляли весілля, влаштовували різноманітні забави. Особливо веселим був останній тиждень м'ясниць т. зв. запусти. Повсюдно справлялися гостини, забави.

У піст розпочиналися весняні роботи в полі. Господиня тричі обходила воза з посівним матеріалом, кропила свяченою водою, "жебися зерно не сьнітило". Ще повинна була перейти господареві дорогу з двома відрами чистої води, "жеби мав частя у полі". По приїзді на ріллю госпо-

дар клякав, хрестився, клав грудку землі за пазуху, "жеби ся загірла од людского тіла і добрі родила". Після першої скиби в кінці загону клав під неї яйце, "жеби зерно ся вродило повне, як того яйце".

У перший день Великого посту (понеділок після запустів) жінки окремих сіл справляли "Федоровицю" — "бабське свято". Чоловіки в цей день виконували жіночу роботу, а жінки купляли горілку, ладили закуску і гостилися, щоб "хоц єден ден мати спокій од хлопів".

Остання неділя Великого посту зветься Квітною. Цього дня у церкві освячували "багнятка" (галузки верби з весняними бруньками). В останню п'ятницю перед Великоднем у церкві виставляли Плащаницю. При обході навколо церкви хлопці калатали саморобними "калаталками" на знак, що Христа прибивали до хреста. У цей день не били у дзвони.

Великдень

Свято Воскресіння Христового завжди дарувало радість лемкам. У середу перед Великоднем жінки пекли паску. Слідкували, щоб тісто не запалося у печі, "бо хтось з родини помре в тім році". Якщо паска росла в печі просто вгору, то був добрий знак, коли паска потрїскала — когось чекає смерть, якщо на бік завалилася — можна було сподіватися пожежі...

У п'ятницю не садили курей на яйця, бо, мовляв, вивелись би кури, які співають і яєць не несуть. У суботу дівчата готували писанки. Дуже гарні писанки виготовляли дівчата в селах Ясельського повіту. Хлопці майстрували "сикавки", щоб у понеділок обливати дівчат. Готували продукти для їх освячення в церкві. Православні правили Службу Божу опівночі, а греко-католики — у неділю вранці. Зі свяченим обходили все обійстя, "жеби вигнати всяку біду".

У Великодню неділю після споживання освяченого молодь сходилася біля церкви, влаштуовуючи хороводи з гаївка-

ми. Звичай цей зберігся лише в поодиноких селах.

*Вилетіла ластівка зо скаля,
Збудила нас вишитких зо спанья,
Дерева ся в сагах розвивають,
Наші лемки нову яр витають...*

Наступний понеділок — Поливаний. Парубки, малі хлопці ходили по селу і стежили за дівчатами, щоб їх облили водою. Побутувало повір'я, що весняна вода омоложує людину, дає здоров'я, приносить радість. Дітвора обливала себе взаємно ще й у Великодній вівторок.

Юрїв день

Серед звичаїв весняного періоду важливе місце у лемків Ясельського і сусідніх повітів займав день Юрія (Георгія), який святкували 23 квітня (за ст. стилем).

У цей день селяни вперше після довготривалого зимового періоду випускали худобу на пасовище, супроводжуючи цей захід рядом обрядів та магїчних дій. Під порїг стайні клали яйце — щоб худоба була повна, як яйце, ланцюг — щоб трималася купи. Важливу роль в обрядах першого вигону худоби відігравали самі ж пастухи. У селі Свіржова Руська та сусідніх заможніші господарі мали на Завезлю та під Магурою побудовані стаєнки, куди виганяли телят, ялівок на пасовиська на ціле літо, а на ніч заганяли їх у стаєнки. У день вигону господиня на подвір'ї садиби обкурювала худобу, спалюючи освячене зілля, та кропила худобу свяченою водою. Потім благословила пастуха на щасливий випас худоби.

Увечері перед Юрієм поширені були вечорниці, що супроводжувалися різними віруваннями і вчинками. Щоб відьма "не паскудила молока", малювали дьогтем хрестики на дверях хліва, кружечки на рогах корів. Перед порогом стайні споруджували дві ямки, насипали туди солі, а простір між ямками засипали маком, посвяченим на Маковея. Відьма не могла переступити через мак і мусила його визбирати. Поки визбирувала до кінця, заспі-

вали півні, і відьма втрачала силу. Подекуди дівчата плели вінки і чіпляли коровам на роги.

Трійця

Зелені свята (Русалля). Трійця — особливе весняне свято. Напередодні свята лемки повсюдно прикрашали зовні і всередині житлові будинки та господарські споруди свіжими липовими галузками.

Після недільної Літургії процесія з хоругвами і священником обходила поля, освячуючи їх. На межі з полем сусіднього села закопували в землю невеликий дерев'яний хрест, щоб небесні сили берегли поле і врожай. Подекуди дівчата робили із земного галуззя альтанки над потоками. Коли сходив місяць, зустрічали його піснями міфологічних водяних русалок (звідси і назва свята):

*Ой-ля-ля-лю, ля-ля-лю
Прийшли дівки, Русалю!
Погме вшитки на фалю (водяну хвилю)
Та гвидиме Русалю...*

Зелені свята (Русалля) дуже любили пастухи сіл Ясельського повіту. Вибирали заздалегідь певну площу, пасовиська, де напередодні Русалю не пускали худобу і овець, щоб вироста гарна трава. На Зелені свята запускали там худобу, яка швидко напасалася, і пастухи, заганяючи швидше, ніж завжди, худобу до стаєнок і випускаючи її після обіда пізніше, мали час на забави, пісні, вгощання. Увечері молодь забавлялася в залах при читальнях.

Свято Русалля завершує весняний цикл календарно-обрядових свят.

Літній цикл

Івана Купала

Найвиразнішим святом цього циклу є давньослов'янське свято Івана Купала, яке у християнську епоху поєднано зі святом народження Івана Хрестителя. Значення давнього свята полягало у звеличенні при-

роди, яка в час літнього сонцестояння досягала свого завершення.

По всій Лемківщині для купального свята (24 червня за старим стилем, 7 липня за новим) була поширена загальна назва "Собітка". Вона, правдоподібно, походить від назви гори Соббот у Німеччині, де в давнину палили вогні на честь міфічного бога Перуна, головним атрибутом якого було палення вогнищ — "собіток" — у ніч із 6 на 7 липня.

Час святкування, коли розквітають рослини і дозріває врожай, супроводжується численними обрядами і звичаями. У Ясельському повіті хати прикрашали гілками ліщини. Також на всіх полях, засіяних чи засаджених, запиляли гілки ліщини. Ліщина вважалася святим деревом і мала охороняти врожаї від граду і всяких інших стихійних загроз. Вірили в магічну силу зілля, зібраного в день Купала. Його збирали жінки перед сходом сонця, по росі. Зібране зілля з гілками ліщини зв'язували в сніпок, освячували біля церкви і зберігали до наступної собітки. Використовували при лікувальному "замовлюванні" людей чи тварин. Гірські квіти мали лікувальні властивості, і їх відвари при вмілому приготуванні давали позитивні результати. Також зілля використовували дівчата для ворожби, для запобігання стихійному лихові. Під час бурі його спалювали в печі і стежили за напрямком диму. Серед купальських рослин домінуюче місце посідає папороть, яка, за народним віруванням, цвіте опівночі лише в Купальську ніч. Хто знайде квітку папороті й зірве, може знайти заховані скарби, стати багатим, щасливим, всезнаючим.

У купальських обрядах головним атрибутом був вогонь ("собітка"). Вогні палили за селом на горбі нижнього або верхнього кінця села. Паливо на собітку — ялівець — хлопці заготовляли заздалегідь, щоб висохло. Напередодні стовбур ялиці, вкопаний в землю, обкладали су-

хими кущами ялівцю. Увечері піснями і музикою скликали на собітку:

*Горішняни, долішняни
Погте до нас на собітку,
Бо в нас на собітці грають
Аж ся гори розлігають...*

На собітку сходилося майже усе село. Вибирали найкращу пару, що мріяла про близьке весілля, якій доручали запалити собітку. Коли собітка розгорялася, усі починали співати і танцювати. Дуже цікаво було спостерігати, як на горі Гавці чи Гливінському версі пізно ввечері здійснювалося вгору червоне полум'я й чути було веселий спів молоді.

Пісні, в основному, мали жартівливий зміст:

*Ой на горі оген горит,
Ой там Ганя жабу гонит.
Гонит, гонит до потічка,
Згоїти єй до дінчика...*

Дівчата кидали у вогонь минулорічне зілля. Через вогнище собітки стрибали спритні хлопці, рідше дівчата. Роль вогню полягала в його очисній силі.

Пізно вночі весела молодь поверталася в рідні оселі.

Осінній цикл

Обжинки (гожинки)

Обжинки завершували літній цикл обрядових свят і звичаїв і розпочинали осінній цикл обрядових календарних свят.

Спільна праця єднала людей ще з давнини, зокрема у жнива, які на Лемківщині проходили з труднощами: гарну погоду в горах часто змінювали дощі, зливи. До тих, у кого збіжжя дозрівало швидше, приходили сусіди, рідня, щоб допомогти збирати хліб.

Вийшовши на поле з серпами, жінці ставали обличчям до сходу сонця, хрестилися і починали жати. Завершуючи жнива, плели вінок із колосків і польових квітів, самі завітчувалися, увечері поверталися з вінком до господаря, співаючи:

*Наш пан газда молоденький,
Під ним коник вороненький.
Позапирав господоньку
Та й поїхав на нивоньку...*

У пісні закликали господиню "столи застеляти", вітали газду з нагоди жнив, бажали ще кращого врожаю на наступний рік. Закликали "господаря прийняти вінець красний" взамін за гостину. Господарі дякували за щедрю працю, приймали вінок і запрошували на гостину.

Андрія Первозванного

Багате на народні традиції свято припадає на 30 листопада за старим стилем (13 грудня за новим) і трактується як перехідне від осіннього циклу календарних свят до циклу зимових.

Свято Андрія у народі називають дівочим. Найбільш розповсюдженими звичаями в цей день чи напередодні було варіння пирогів (вареників) для ворожби, магичне виливання воску тощо. Увечері напередодні Андрія дівчата сходилися в умовленій хаті на вечорниці, де виконували різні дівочі ворожіння.

Одним із важливих ворожінь вважалося виливання розтопленого воску на холодну воду. Застигаючи, віск набував різних форм, над якими гуртом гадали: Що ж очікує дівчину? Чи швидко вийде заміж? Скільки матиме дітей? Чи буде багатою і щасливою? Ворожіння викликало іноді загальні жарти, сміх.

Існували й інші ворожіння. Наприклад, дівчата варили вареники чи бобальки з тіста, розкладали їх на лавці, впускали собаку і стежили: чию бобальку собака вхопить першою, та дівчина швидко вийде заміж. На подвір'ї вслухалися: звідки першим загавкає собака, звідти мав би з'явитися наречений. Після ворожіння дівчата впускали хлопців, починалася весела забава, вечеря. Подекуди вдосвіта біля хати на стежці дівчина таємно сіяла льон, промовляючи:

*Андрію, Андрію, на твій день льон сію,
Дай мі, Боже, знати, з ким го бугу брати.*

*Як перейде хлоп, буде весілля гнет,
Як приде ворона — іще цілий рік дома.*

Коли вранці першим через нього перейде хлопець — незабаром відбудеться весілля. Поява цигана пророкувала чоловіка зрадливого. Жінка, кіт, собака чи птах означали даліше дівування. Удосвіта дівчина відламувала кілька гілок черешні, присвячуючи кожен з них певному хлопцеві. Чия гілка у вазоні першою випускала листочки і завітала до Свят-вечора, за того хлопця дівчина до року мала б вийти заміж.

Вечірки

У довгі осінні й зимові вечори на Лемківщині повсюдно проводилися вечірки (прядки), тобто вечорниці. Вечірки мали економічне значення, бо у гурті учасники краще і продуктивніше працювали, організуючи між собою навіть "змагання" за якість роботи і швидкість. З другого боку, вечірки відігравали роль сільського клубу розваг, знайомства.

Ще у жовтні, а найдалі з початком Пилипівки (15 листопада за ст. стилем), збиралося 20-30 прядильниць у велику хату, купували у складчину нафту і починали прядсти майже до півночі. Дівчата і молодіці прядли льон, коноплі, вовну. У селах Ясельщини, Короснянщини вечірки проводили і після Різдва, але дівчата вже не прядли, а скубли вовну, дерли пір'я, вишивали, в'язали рукавички, светри.

Настрій змінювався, коли приходили хлопці. Змінювалися теми розмов, пісень. Горілки не пили, бо це якраз був піст. Хлопці і чоловіки охоче розповідали про різні пригоди. Найбільше страху наводили розповіді про зустріч із "душами померлих", про чортів, які зтягали людей до потоків, мочарів. Крім того, чоловіки плели кошики, шили керпці, гуньки та інше. Шукаючи, де цікавіше, хлопці ходили з вечірки на вечірку, переважно залишалися там, де прядла найближча серцю.

Популярними на вечорницях були загадки. Кожен учасник знав їх велику кіль-

кість. Найцікавіший та найбільш урочистий був останній вечір вечірок. Дівчата брали з собою малий жмуток прядива, намотуючи його на будь-яку жердку, підбирали старі веретена. Існував звичай, за якими останнього вечора хлопці ламали куделі і веретена на знак того, що роботи завершено. Поламані знаряддя опівночі кидали у вогонь. Того вечора (напередодні Різдва) організовували гостину і бавилися до ранку.

Зимовий цикл

Різдво

Різдвяні свята займають особливе місце у зимовому циклі календарних свят. Напередодні Різдва, зокрема в день Святого вечора, на кожному господарстві проводилися серйозні господарські роботи з підготовки робочого інвентарю, заготівлі корму для худоби, наведення зразкового порядку в садібі. Діти прикрашали ялинку, допомагали впорядкувати домівку (хату).

Численні обряди були пов'язані зі Святою вечерею. До вечери господар годував худобу доброякісним сіном, кожній худобині давав скибку хліба з часником. У селах Ясельщини, Сяноччини перед Вечерею існував звичай обв'язувати солом'яними перевеслами стовбури фруктових дерев. У деяких селах обв'язували у третій день свят. Перед кожним деревом господар замахувався на нього сокирою і промовляв: "Я тебе зрубам, бо не хочеш родити". Другий учасник цього дійства відповідав: "Не рубай (те), я буду родити". І господар обв'язував стовбур.

Старші члени родини у переддень Різдва до Святої вечері нічого не їли. Дітям не рекомендувалось їсти городину і сардину, щоб тіло не обсіпало чиряки.

Не дмухали на вогонь, щоб не викликати корости (сверблячок). Якщо вдалося того дня позичити гроші у єврея, на весь рік запевнявся добробут у хаті. Челюсті печі не могли на свято залишатися закіпчені, бо зерно вродилось би засміченим.

Господиня дбайливо білила челюсті, а потім сідала на припічку, "щоб кури добре квокали".

Перед вечерею господар заносив у хату добру в'язку соломи, діти розстелювали її по хаті і під час свят бавилися на соломі. Також господар вносив необмолочений сніп вівса, ставив у куті на лавах під іконами. Сніп (або в'язку сіна) розстелював на столі, господиня застеляла поверх чисту нову скатертину. Під стіл клали різні залізні знаряддя праці (ланцюг, молоток, леміш тощо), члени родини під час вечері тримали на них ноги, "жеби були здорові і тверді, як залізо".

Кожна господиня заздалегідь готувала вечерю з 12 страв (стільки місяців у році і стільки було апостолів). Їли хліб із часником і сіллю, капусту, гриби, вівсяну киселицю, біб, моркву, пироги, голубці, буряковий борщ, пампушки. Раніше куті лемки не знали, бо не сіяли тут пшениці, а їли панцаки (ячмінну кашу). Звичай варити кутю принесли на Лемківщину священники і вчителі зі східної Галичини. Обов'язковою була свічка.

Побутовав звичай, коли перед Святою вечерею уся сім'я йшла митися до річки чи потічка, вірячи, що вода у той вечір має очищувальну властивість, дає силу і здоров'я. Якщо до річки далеко, вмивали лице холодною водою в хаті.

Перед вечерею сім'я промовляла молитву. Господар ділив хліб і давав кожному скибку з зубцем часнику, замоченим у солі, "жеби ніхто не став злодійом". Після бажав усім щастя і здоров'я, дякував за дружню працю.

Після цього споживали дванадцять страв. При кожній страві діти говорили: "Не добре", а мати відповідала: "Їжте, діти, їжте, на другий рік буде ліше".

Також на стіл ставили запасну миску з їжею для "вбогого подорожнього" та "покійних членів родини". Уранці рештки їжі віддавали коровам, щоб їм відьма (босорка) не відібрала молока. Вірили, що в цю ніч тварини розуміють

більше, ніж люди, навіть розмовляють людською мовою, але підслуховувати їх не можна.

Після вечері господар гасив свічку і всі стежили за напрямком диму. Якщо він був скерований до дверей — до року хтось із родини помре. Якщо дим підіймався вгору під стелю — то добра прикмета. Діти швидко зв'язували перевеслом ложки, "жеби ся худоба в поли купи тримала". Дівчата вибігали на двір, калатаючи ложками. З якого боку обізветься собака, звідтам має завітати її суджений.

Подекуди у Святвечір ходили перші колядники зі звіздою. До пізньої ночі з хат лунали дзвінки коляди, в яких славилося Різдво Христове. Колядування (з зіркою чи вертепом) продовжувалось протягом усіх Різдвяних свят. Уранці кидали у миску дрібні монети, "жеби бути багатим", наливали в неї зимної джерельної води і вмивалися. У цей день ходили лише до церкви.

Загальне колядування починалося на другий день Різдвяних свят. Сільські хлопці колядували з живим вертепом: пастушки, три царі, Ірод, жид, смерть із косою, біда з торбою, ангел, чорт.

Новий рік

Наступним святом після Різдва є Новий рік. Свято супроводжувала традиційна обрядовість різноманітних віншувань, новорічних побажань. Вважалося, що щастя в дім приносить перший відвідувач-полазник. Це повинна бути людина чоловічої статі. Доброю прикметою вважали прихід полазника-хлопчика. Полазники посипали зерном пороги, "щоб родило жито, пшениця і всяка пашниця, на щастя, здоров'я, на той Новий рік, аби ліше родилося, як торік". За побажання отримували дрібні гроші, пампушки, випечені спеціально для полазників, горішки тощо.

Щедрий вечір, Водохрестя

Різдвяні, новорічні вітання і побажання тривали до Щедрого вечора та Водохрестя (Йордану). Перед Водохрестям святкували ще одну вечерю — Щедру. Готували теж 12

страв, але ця вечеря не була такою урочистою, як Різдвяна. Після вечері всі щедрували, бажаючи багатого, щедрого року. Звідси і назва — "щедрівки".

*Щегрий вечір в тій хатині,
Добрий вечір господині!
Щегрий вечір, добрий вечір!
Пришли зме ту щедрувати,
Щастьом хижу посипати.
Щегрий вечір, добрий вечір!*

Виконували колядки, в яких члени родини трактувалися як явища природи: сонце — господар, місяць — господиня, зірки — діти. Для доньок оспівувалася їх краса, господарів — сила, розум, багатство, господинь — краса, господарність, материнство. На Йордан святили воду, скроплювали нею житло, господарські будівлі — від нечистих сил, худобу — від різних хвороб, лихих, чарівниць.

Так завершувався зимовий календарний цикл свят і обрядів.

Родові обряди

Народження і хрестини

Ще до народження дитини вагітна жінка змушена була виконувати сформовані віками традиції. Не дозволялось їй переходити трясовину, бо дитина могла народитися заікою, наступати на кровину, бо це сприяло б виникненню у дитини різних хвороб. Не рекомендувалося ступати по спалениську, бо це мало мати для майбутньої дитини небажані наслідки.

Хрестили дитину на другий день або в неділю за тиждень чи два. До церкви дитину могла нести повитуха з першою кумою. Кумів могло бути кілька пар. Перша пара тримала в церкві немовля. На випадок смерті батьків саме на цю пару лягав обов'язок опіки над похресником до його повноліття.

По дорозі до церкви та з церкви слідували, щоб хтось не перейшов дорогу з пустими відрами, бо не було б дитині ща-

стя. Не дозволяли нікому глядіти на дитину, "жеби не дістала з очей".

Купали дитину наступного дня, вірячи, що чим довше триматиметься новонародженого освячена вода і єлей, тим здоровішою і щасливішою буде дитина. При першому купанні хлопця у воду клали молоток, сокиру, пилку, "жеби добрим господарем і майстром виріс"; дівчині — веретено, голку з ниткою, "жеби добрі вміла прясти, шити і вишивати". Також клали олівець, перо, "жеби дітя ся добрі вчило". Стежили, щоб дитину не залишати саму в хаті, бо міг прийти до неї "злий дух".

Хрестини — це загальна радість, яка проявлялася в піснях і танцях. При вході до хати (після церкви) співали:

*Ей куме, куме, дай же вина,
Бугете мати за рочок сина.
Ей, як нам гате лем згорівки,
Бугете мати лем самі дівки...*

Гостилися до пізнього вечора. Співали довго, щоб наспівати щастя дитині і матері. Подекуди існував звичай складання під час гостини на тарілку грошей "для дитяти, яке убоге і голе прийшло на світ".

Кумів діти називали "хресний", "хресна" (східна Лемківщина) або "нанашко", "нанашка" (західна Лемківщина). Господарі зверталися один до одного "кум", "кума".

У лемківській родині існували взаємодовір'я і повага. Дітей виховували спільно, без будь-яких поважних суперечок і непорозумінь. Першим завданням батьків було виховати дітей слухняними, скромними, з відчуттям поваги до старших. Великою ганьбою для батьків була б будь-яка дрібна крадіжка з боку дитини. Батьки постійно повчали дітей не привласнювати чужих речей. Змалку привчали хлопців до дбайливого господарювання, мати навчала доньку шити, вишивати, ткати, куховарити.

Народне весілля

Одним із найяскравіших самотутніх елементів духовної культури лемків є їхнє народне весілля. У весільних звичаях, глибокозмістовних піснях знайшов віддзер-

калення увесь характер працелюбних мешканців Карпат, їх журба, радість, щастя.

Напередодні весілля в хаті нареченої її подруги плели вінки для молодої та дружок, виготовляли букети для молодого та дружбів. У той же час весільні свашки випікали великий оздоблений хліб — "коровай" (балец), що є символом багатства і достатку. Коровай уособлював молодого господаря. Дівчата виготовляли із зеленого вершка ялинки деревце-річку, прикрашене різнокольоровими стрічками, квітами, блискучими бляшками. Річка символізує життя ("дерево життя") і присвячується молодій матері, яка дає нове життя.

Весільні пісні, звичаї — це неоціненне багатство, яке пронесли лемки крізь буремні сторіччя. Саме у лемківських весільних піснях збереглося найбільше старослов'янських і давньоруських архаїзмів. Століттями лемки доповнювали давньоукраїнське весілля власними, самобутніми творами, збагачували його зміст і форму, створивши чудовий весільний ансамбль — гармонію неперевершених перлин народної культури.

Структура народного лемківського весілля мало чим відрізняється від загальноукраїнського. Головними дійовими особами весілля є молодий, молода, дружби, дружки, староста, свашки. Воно починається з освідчин, оглядин і заручин. Власне весілля починається одночасно у молодого та молодої, а після шлюбу спільно по черзі у молодої та молодого або навпаки (завершується там, де житимуть молоді). З весіллям пов'язано ряд звичаїв (заручини, промови старости, почепини молодої та ін.), поширених по всій Україні. Однак чимало весільних звичаїв на Лемківщині є традиціями самих лемків. Вчинки учасників весілля були суворо регламентовані, і відступ від правил не допускався. Кожний крок, дію супроводжували пісні*.

* *Етнографи-лемки працюють над повним сценарієм народного лемківського весілля з піснями і нотами, зразками промов старости, аналізом звичаїв і вірувань.*

Похоронні звичаї

Коли наступала смерть, члени родини затримували хід годинника до повернення з похорону, "жеби тот час померлому не рахувався", повертали дзеркала до стіни, не заглядали крізь вікно, не підмітали хату, щоб не накликати нещастя. Старші люди обмивали покійника, а воду виливали у недоступному місці (напр., корчі тернини), одягали померлого у новий одяг, спеціально приготовлений заздалегідь.

Молодицю одягали у шлюбну білу сукню (якщо збереглась), дівчині шили нову шлюбну сукню, на голову клали вінок. Парубка одягали в нову ляну сорочку, лайбик з металевими гудзиками, поруч клали капелюх з пером. Покійного клали на дошку (дві дошки), що застелювали сіном і білим простирадлом. У головах ставили хрест, з боків запалювали свічки.

Перед похороном тіло вкладали в труну, клали поруч речі, які вживав небіжчик: файку, тютюн, дрібні гроші, музикантові — скрипку, дитині — іграшки. Вкладали небіжчика в труну чужі люди, а не члени родини.

Похорон, як правило, відбувався на третій день після смерті. У день похорону священик і дяк відправляли в хаті парастас чи панахиду, домовину священик кропив свяченою водою. У виносі труни ніхто з членів родини участі не брав. Тричі стукали труною об поріг, "аби небіжчик, який до цього часу чув усе, заснув вічним сном", а також, що ходив через цей поріг. Над гробом священик правив панахиду ще раз, закінчуючи співом "Вічная пам'ять", короткою проповіддю.

Родина запрошувала присутніх на "горячки" — гарячий обід, якого не робили тільки після похорону дитини. Починали обід і завершували молитвою та співом "Вічная пам'ять".

Народне мистецтво

Співоча творчість

Пісенна культура лемків — величезне, неоціненне багатство. Пісня була не гостем, а постійним супутником щоденного життя. Лемківська пісня стала об'єктом дослідження як українських, так і польських та інших дослідників: Вацлава з Олеська, Якова Головацького, Оскара Кольберга, Філарета Колесси та інших.

У репертуарі українських верховинців Західних Карпат, у тому числі лемків Ясельського повіту, нараховується біля шести тисяч пісень. Спробуємо навести основну їх класифікацію:

Обрядові пісні. Найдавніший жанр народнопоетичної творчості. У XIX ст. такі пісні почали забуватися. У народному побуті лемків залишилися рештки народних колядок, щедрівки, весільні пісні, гаївки.

Балади. Народна балада — це епічно-лірична пісня з драматично напруженим сюжетом, у якій розповідається про фантастичні або незвичайні, страхітливі історії. Більшість балад характерна для Східної України і, напевно, там створилася, але згодом поширилась також на Лемківщині.

Коліскові пісні. Це один із найбідніших жанрів Лемківщини. Причина — важка і невтомна праця матері, якій для дитини залишилося мало часу.

*Люляй же мі, люляй,
Кег мі маш люляти,
Бо я тебе не мам
Коли колисати...*

Пісні про кохання (любовні, парубоцькі, дівочі) становлять найбагатшу групу пісенного репертуару Лемківщини. Від лемків розійшлися по Галичині і Закарпатті такі пісні, як "Червена ружа", "Ой сусідко, сусідко", "Як ем була іщи мала" і декілька інших.

Лемківським пісням про кохання характерна емоційна стриманість, інтимність, відсутність драматизму. Важке життя на-

клало свій відбиток і на кохання, але лемко не падав духом, вірив у свої сили, вкладав у пісню надію на краще майбутнє.

Пісні про війну (вояцькі) склали досить численну групу, але засмічену чужими словами і зворотами. Оригінальні твори цієї групи поодинокі, але були вдалі переклади польських чи словацьких пісень.

*А в Мисцовой чорна роля,
Я єй орав не бугу,
Повігат мі моя фраїрочка,
Же на войну поїду...*

Емігрантські пісні займають помітне місце у фольклорі лемків. Змальовують долю емігрантів із Лемківщини, які у другій половині XIX — на початку XX ст. виїжджали на заробітки за океан. Основні мотиви тієї оригінальної творчості — невпевненість у своєму майбутньому, туга за рідним краєм і близькими, нарікання на важку працю з марними заробітками. Окремі пісні присвячені прощанню з родиною, рідною землею, розлуці чоловіка з дружиною, хлопця з дівчиною, дітей з батьками. Популярною була пісня:

*Буг зрава, землице,
їду к Гамерице,
їду заробить пінязь.
Буг зрава, сестричко,
Не плачте, мамичко
Ищи ся верну даколи зас...*

Жартівливі пісні. Ця група ділилася на: загальновідомі, знані також в інших регіонах України; пісні словацького і польського походження; оригінальні лемківські, яких є найбільша кількість. Наділені гумором також інші пісні — любовні, побутові, весільні.

Лемківські мелодії різняться від мелодій центральних областей. Пісні протяжного широкого характеру майже відсутні. У лемківських піснях домінує жвавий темп, пісня одноголосна з епізодичним роздвоєнням на два голоси. Звісно, лемкиня, яка співала при кожній роботі, співала завжди сама. Щоправда, у Ф. Колесси подаються зразки дво- і навіть триголосся.

Різьбярство по дереву і каменю

У Ясельському повіті різьбярство по дереву не було розвинутим, подібно як у сусідньому Сяноцькому повіті (села Вілька і Балутянка).

У Святковій плели мистецькі кошики з корінців ялівцю. Різьбярство по каменю було розвинене, головним чином, у с. Бортне сусіднього Горлицького повіту. Звідти поширилося також у Ясельський повіт, зокрема в село Крамна, що поруч із с. Котань. Місцеві майстри навчилися вирізьблювати придорожні хрести з розп'яттям, фігури святих, надмогильні пам'ятники, побутові речі.

Найбільша кількість придорожніх христів у Свіржові Руській, Святкові Великій. Також поставлені фігури св. Миколая, придорожні каплички. Ці пам'ятки були навмисне знищені після 1945 року.

Релігія

Проживаючи в горах, лемки, фактично, були ізольовані від решти світу, тим більше, що про сучасні засоби сполучення вони й не чули. А тому їх щоденне життя було одноманітним і потреби у ньому були скромні. Не дивлячись на природну ізоляцію, мешканці Карпат створили багату, самобутню духовну культуру, дбайливо ставилися до звичаїв, традицій. Горяни дотримувалися глибокої чесноти, поваги, довір'я до ближніх. І хоч більшість селян була неписьменна, у побуті відзначалися не лише високою культурою, але й неймовірно цікавими знаннями про навколишню природу. Любити природу, рідну землю, сім'ю, односельчан, бути прикладом гідності і поваги до іншомовних сусідів їх навчила релігія, яку глибоко поважали, хоч і не проявляли у побуті зайвого релігійного фанатизму.

Місцеві парохі, які здебільшого закінчували богословські інститути, академії у Львові, Римі та інших містах Європи, стали чи не єдиними (поруч з учителями) носіями добрих традицій, порад, дій. Парох не лише вмів правити у церкві, але й був

у селі фельдшером, юристом, добрим порадиником. Тому не дивно, що народ горнувся до своїх ідейних керівників. Священнослужителі з успіхом закладали братства тверезості, проводили недільні курси катехизму для дітей і молоді, на яких уміли вчити добра, промовляти до душі слухача.

Церква сприяла збереженню величчя і чистоти календарних і родинних звичаїв, сприяла дбайливому щоденному вихованню дітей, допомагала батькам у цій важливій місії. Тому не дивно, що культурний і моральний рівень населення Лемківщини був високий. Дуже рідкісним явищем були бійки, крадіжки, розводи тощо.

Освіта

Перші відомості про організацію навчання у Західних Карпатах сягають початку XII ст. Тоді в окремих селах почали створюватися школи-"дяківки", в яких сільські дяки за невелику плату навчали дітей Святого Письма і катехизму. Але про "дяківки" XII – XVIII ст. маємо дуже скупи джерельний матеріал.

З часу панування Австрії (1772) становище з освітою селянських дітей майже не змінилося. Хоч на початку 80-х рр. XVIII ст. почали закладати народні школи з руською (українською) мовою навчання, брак коштів на будівництво шкіл, підручників і вчителів гальмували розвиток шкільництва. Таке ж становище, як у цілій Лемківщині, існувало в селах Ясельського повіту. Стан шкільництва характеризували у своїх спогадах відомі педагоги Лемківщини Степан Батюк ("Вчителював я на Лемківщині під Австрією"), Йосиф Звірик ("Шкільництво на Лемківщині"), Марко Гижа ("Із шкільної хроніки"), які вклали немало зусиль у справу розвитку освіти на Лемківщині, зокрема у повітах Горлиці і Ясло.

Ось що пише у своїй праці "Причинки до історії лемківського села Святкова" о. Дмитро Ступак:

"(В році 1849) була в Святковій парафіяльна школа, в якій було 42 дітей, а учив їх дяк-учитель Хованський Дмитро.

В 1855 р. була в Святковій вже тривіальна школа, до якої ходило 22 дітей, а учителював Пилип Процько. Відтак побудовано за старанням о. Юрчакевича Осипа державну школу і першим учителем в ній у 1882 р. був Анатоль Прислопський. Пізніші учителювали там: Іван Селецький. Захарій Станчак, Василь Туз, Степан Джуган, Андрейко, Костанська Олена, Пилип Барна... Жвірик Осип (дуже заслужена для Святкової людина на просвітньому і економічному полі), Жвірикова Ева, Галюк Степан і Вислоцька Олександра..."

Оплата вчителя була дуже низькою, тому вчителі були змушені займатися додатково землеробством. Найчастіше один учитель змушений був навчати у дві зміни до 200 дітей. Позмінно з'єднувались окремі класи (наприклад 1-й із 3-м, 2-й із 4-м). Про якісне програмне навчання не було й мови. У багатьох школах навчання відбувалося лише зимою, бо весною, літом і восени діти змушені були пасти худобу, допомагати у господарстві.

Велику послугу для справи покращення освітнього рівня на Лемківщині зробив Іван Франко, який закликав українську інтелігенцію навчати лемківських дітей "у далеких горах". Каменяр закликав народних учителів не лише навчати лемківських дітей писати й читати, але також засновувати в селах драматичні і хорові гуртки, влаштовувати вечорниці, виступати з лекціями.

Після Першої світової війни північна частина Лемківщини відійшла до Польщі. У сільських школах було введено навчання польською мовою, а українських учителів польський уряд вислав на роботу в центральну Польщу, замінивши їх учителями-поляками. Для лемківських дітей вступ у вищі навчальні заклади фактично був закритий.

Наука

Низький освітній рівень населення західних Карпат гальмував розвиток науки. На Лемківщині були відсутні будь-які нау-

ково-дослідницькі осередки, недоступним для селянських дітей було навчання у вищих навчальних закладах. Але, не дивлячись на труднощі, поодинокі лемківські діти (відомо, що в горах пропадали неабиякі таланти) зуміли досягти вершин науки за межами рідного краю.

Першим відомим діячем науки був Григорій з Сянока (1406-1477) — учений-філософ, педагог. За тодішньої ситуації змушений був писати латинською мовою. Помітну роль в науці відіграв Павло Русин з Короснянщини (1470-1517) — поет і мислитель, визначний гуманіст Європи XVI ст.

Поступ у науці здійснив Йосиф Ярина (1789-1817) з Радощини Горлицького повіту, учений-філософ, літературознавець. Про нього, людину великих здібностей і великого таланту, свідчить той факт, що у 25 років він став професором філософії та богослов'я. Певний внесок в історію Лемківщини зробив Михайло Криницький (1797-1863) з с. Ганчова Горлицького повіту — історик і церковний діяч. Він був автором кількох історичних праць. На підставі історичних документів довів, що лемки — автохтони на рідній землі.

Талановитим дослідником історії та етнографії лемків був Олекса Торонський (1858-1901) із сусіднього села Завадки Ріманівської. Найціннішою його працею слід вважати науково-публіцистичний нарис "Русини-Лемки" (1860), опублікований як додаток до "Лемківського календаря — 2000". Як педагог відомий "Руською читанкою для вищої гімназії" (1868).

До числа церковних і наукових діячів належить галицький митрополит, кардинал Сильвестер Сембратович (1836-1898) з с. Дошниця Ясельського повіту. Він заснував журнал "Руський Сіон", є автором численних пастирських послань.

У міжвоєнний час на Лемківщині, зокрема у Ясельському повіті, в галузі науки, історії, фольклору працювали Іван Залинський (1879-1952) з с. Коростенка поблизу Коросна, мовознавець і фольклорист, Юліян Тарнович (1903-1977, народи-

вся в с. Ростайне Ясельського повіту), історик, публіцист, редактор часопису "Наш Лемко" у Львові, автор численних монографій, зокрема "Ілюстрована історія Лемків" (1936), "Матеріальна культура лемків" (1941). Разом з Ю. Тарновичем працював редактор "Нашого Лемка" педагог Петро Смереканич (1909-1997) із с. Свіржова Руська.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЕМКІВ ЯСЕЛЬСЬКОГО ПОВІТУ В УКРАЇНІ

Після депортації лемків в Україну виселенці з Ясельського повіту, зокрема із сіл Святкова Велика, Святківка, Свіржова Руська і Котань, поселилися, в основному, у містечку Калуш на Івано-Франківщині. Певна їх частина поселилася в Тернопільській та Львівській областях. У нових умовах почалася відмінна від попередніх сторінка в їхній історії та побуті. Нове оточення, нові звичаї та обряди, дещо відмінна мова наклали свій відбиток на культуру лемків. Несприятливою для розвитку культури була політика комуністичного режиму, що у жорстокий спосіб забороняла усе, що близьке серцю людини: її духовність, національний патріотизм, любов до землі, правдивість, взаємоповагу, створивши платформу загального недовір'я один до одного.

Зовсім незавидна доля зустріла матеріальну культуру лемків. Щоправда, краща ситуація склалася в ділянці духовної культури лемків. Їх духовне багатство базувалося на внутрішніх, більш живучих почуттях, зокрема релігійних. Збереглася багата пісенна культура, народне мистецтво, знайшли свій розвиток освіта, наука.

Ідеологічна боротьба проти всього національного, традиційного зробила з лемків людей подекуди байдужих до власних традицій, деякі елементи духовної культури втратили свій народний характер. З кінця 80-х рр. відроджувати традиції взя-

лися культурні організації, товариства "Лемківщина", Фондація дослідження Лемківщини, Лемківська церква у Львові.

Певні зміни відбулися в календарній і родинній обрядовості лемків. Як суто релігійна обрядовість сповна збереглися і змінилися із загальноукраїнськими традиціями. Натомість почала зникати народне надбудова (Федоровиця, вечірки і інші). Зникли весняні обряди, пов'язані з виїздом на польові роботи. Збереглася і навіть знайшла свій подальший розвиток традиція писанкарства. Лемківські писанки за служено займають одне з перших місць поруч із гуцульськими писанками.

Змінився характер народних вірувань, пов'язаних із днем святого Юрія. Зникли перекази і вірування у відьм. Зберігся звичай залишати десь у щілині стелі у стайні букет освяченого зілля від злих сил.

У 90-х рр. ХХ ст. щораз ширшого народного характеру набуває свято Русалля. Про це свідчить щорічний фестиваль "Від Русалля до Івана", який проводить рада Музею історії і культури лемків у Зиндрановій.

Цікаве жартівливе літнє народне свято "Собітка" піддалося великим змінам і святкується як релігійне — день Івана Хрестителя. Забулися собітки, купальні пісні і забави. Купальні традиції до деякої міри знайшли своє втілення у фольклорно-етнографічних фестивалях "Лемківська Ватра", початково серед лемків Польщі.

Пожвавилось літнє купальське святкування серед лемків в Україні, наприклад, у с. Сокільники коло Львова. З ініціативи Тернопільського відділення товариства "Лемківщина" систематично організовуються фестивалі "Ватра" у с. Гутисько та м. Монастириську. В умовах колгоспного ладу занепало народне святкування обжинок.

День Андрія зберігся як церковне свято, але змінилися народні традиції давніх дівочих ворожінь. Забулися колишні "вечірки", головним чином, тому, що комуністичні власті суворо забороняли вечірні

сходини молоді, які розцінювалися не інакше як "зборища буржуазних націоналістів". Учасників випадкових сходин молоді переслідували дільничні агенти КДБ, вели допити, лякали їх різними карами, часто застосовували каральні санкції.

Найбільше зимове свято Різдво лемки також широко відзначають після репатріації, але вже, в основному, як свято церковне. У роки панування радянської системи заборонялася участь шкільної молоді в колядуванні, різних різдвяних забавах. Тому свято поступово втратило народні елементи. У селах лемки продовжували традицію вношення соломи в хату, ставлення в куті снопа-дідуха, підготовки і проведення Свят-вечері.

З 90-х років почали відроджуватись різдвяні традиції лемків, зокрема колядування молоді. Успішно виступають з "Вертелом" гуртки "Краєзнавець" і "Лемчатко з Калуша". Це, головним чином, діти виселенців із Ясельського повіту. Вони під загальне захоплення двічі (1999, 2001) виступили в лемківській церкві святих Володимира і Ольги у Львові. Колядують не лише серед лемків в Україні, але й Польщі, а також в інших країнах. Кольорова фотографія учасників "Вертепу" прикрасила обкладинку "Лемківського календаря — 2000". Члени гуртка "Краєзнавець" навчилися чудово відспівувати церковну літургію.

Принципи Щедрого вечора залишилися як загально-українське свято. Збереглося як церковне. Щедру вечерю організували, як і попередню. Звичай загального "щедрування" звівся до мінімуму. Свято Водохреща (Йордан) збереглося як релігійне. Крім церковних відправ, супроводжувалося освяченням води (до 1990 р. — у церкві).

Певних змін зазнали і родинні обряди. У нових умовах, після депортації, ставлення родини до кількості дітей стало змінюватися. З'явилася "мода" на одне-двоє дітей. Дальше переривання вагітності, яке колись трактувалося як найтяжчий гріх,

тепер стало звичайним, буденним. Сама процедура хрещення дитини зведена, в основному, до церковної традиції з домашньою гостиною.

Після депортації змінився і характер виховання дітей. Діти повністю були відірвані від впливу церкви, парохі були позбавлені права впливати на виховання дітей. Та й для школи були створені умови, які позбавляли педагогів права цікавитись молоддю поза стінами школи, а в самій школі атеїстичне виховання, виховання ворожості з боку дітей до батьків "антирадянщиків", "націоналістів", "куркулів" приносило лише шкоду для суспільства. І саме те задовольняло комуністично-більшовицьку владу, яка, захопивши усі ланки господарства, культури, підготувала ґрунт для виховання "нового советского человека".

Зовсім занедбався характер народно-го, колись дуже багатого задушевним співом і незабутніми традиціями, лемківського весілля. Комуністична ідеологія не те що не підтримувала національних традицій, але й всесторонньо сприяла їх забуттю, створюючи навколо національних святкувань негуманні твердження в "насаджуванні українського буржуазного націоналізму". У таких умовах весільні звичаї швидко почали відмирати. Весілля перетворилося на звичайну сільські гостину, що проводиться після церковного шлюбу. Весільні пісні замінено побутовими з перегуками російського походження "Гірко", що зобов'язують молодих цілуватися.

Відтворити лемківське народне весілля в усій його красі та передати молодому поколінню лемківського походження для втілення сценарію у побуті — невідкладне завдання етнографів.

Після депортації обряд похорону зазнав порівняно невеликих змін, оскільки обряд цей перебував у компетенції церкви. Щоправда, у радянські часи заборонялося здійснювати традиційні проводи з хоругвами і священиком небіжчика на

кладовище. Проводився парастас (або панахида) у хаті та панахида на кладовищі.

Збереглося у своїй основі співоче мистецтво. Саме ця духовна особливість культурного багатства лемків, скориставшись можливістю, з початком 90-х рр. почала швидко пускати свої паростки. Лемки не могли забути рідної пісні і постійно радували нею сусідів. Ще у 1947 р. в репертуарі окремих хорових колективів (наприклад, хор клубу трамвайників Львова, хор держуніверситету та інші) значилися лемківські народні пісні. У 1954 р. створено хор у с. Лошнів, потім у Жовтневому (Тернопільщина), Самбірському районі на Львівщині. У 1969 р. формується відомий хоровий ансамбль "Лемковина" (Львів).

У 1991 р. з ініціативи голови обласного суспільно-культурного товариства "Лемківщина" Стефана Криницького в Івано-Франківську було організовано лемківський хор "Бескид", а у Калуші в 1992 р. створено лемківський хор "Студенка" та хор "Терки". Обидва хори з великим успіхом виступили на місцевій сцені, в Івано-Франківську, у Львові, в Польщі на лемківських "Ватрах".

Після репатріації лемків з повіту Ясло в Україну повністю зникло різьбярство по каменю. Причиною цього стала відсутність пісковика і відсутність інтересу до цього виду виробництва. Відмерло плетіння кошиків з корення ялівця. Натомість у м. Калуші розвинув свою творчу діяльність різьбяр Богдан Коваль із с. Щавне. Його вироби є прикрасою експозиції багатьох музеїв, цінними пам'ятками мистецтва державних і приватних колекцій.

До середини ХХ ст. релігія і церква мали великий вплив на виховання молоді. Після депортації стан цей різко змінився. Радянська влада повністю ізолювала вплив церкви на виховання дітей. Були заборонені недільні навчання в церкві, скасовані уроки релігії в школі. Такий спосіб "виховання" перетворив значну частину молоді у людей злобних, заздрисних, бездушних, схильних до злочинів.

Великі надії приніс початок 90-х рр. ХХ ст., виникнення української держави, відродження національної гідності. Велику надію вселяє новозбудована у 1992 р. в Шевченківському гаю (Львів) лемківська церква святих Володимира і Ольги — копія церкви 1841 р. з села Котань, що стала осередком духовного відродження лемків, їх релігійного і національного єднання.

Змінився стан освіти. Лемківські діти, звільнені від давніших обов'язків по господарству, були повсюдно охоплені навчанням у початкових і середніх школах. Але шкільна програма, що базувалася на примусовому дотримуванні вчителями та учнями атеїстичних та "інтернаціональних" засад, за десятиліття зробили свою брудну справу.

Звісно, що в нових умовах українські педагоги, переживаючи важкі економічні умови, змушені долати поважні труднощі у вихованні нового покоління.

Талант лемків знайшов своє втілення також на науковій ниві. Насправді, лемкам відкрилися двері до науки. Численні лемки (навіть з польськими і німецькими свідоцтвами) змогли стати студентами вузів. Через кілька років велика група лемків влилася в ряди творчої інтелігенції — педагогів, лікарів, істориків, юристів, представників інших галузей науки.

Виросли такі поважні науковці, як Василь Кітик (1923-1984), член-кореспондент АН УРСР з с. Мисцова Ясельського повіту, доцент І. Чулик, математик із с. Крампна Ясельського повіту, Андрій Тавпаш зі Святкової Великої та інші.

Розвиткові наукових знань після 1991 р. в значній мірі сприяла Фондація дослідження Лемківщини (Львів). За 11 років існування (1991-2002) видала 30 лемкознавчих книг, у тому числі 10 щорічників "Лемківського календаря", що його читачі сприйняли вельми позитивно.

То ж творімо, думаймо, дбаймо про рідні лемківські традиції, бо все, що зробимо сьогодні, належатиме майбутньому!

*Манастириськ, червень 2003 р.
Відкриття Всеукраїнського фестивалю лемківської культури.
Виступає голова Всеукраїнського товариства "Лемківщина"
Олександр Венгринович*

*Лемки з верхів'я річки Вислоки в етнографічному хорі "Студенька".
М. Калуш, 2002 р.*

*Світовий конгрес лемків. Київ. Пирогово, 2002 р.
І. Дуда, о. А. Дуда, О. Венгринович, Я. Швягла, А. Тавпаш, С. Криницький, М. Миколюк, І. Красовський*

*Ждиня Конечна, 2001 р.
Петро Когут, Федір Гоч, Іван Красовський,
Роман Лубківський, Андрій Тавпаш*

БІБЛІОГРАФІЯ

- Красовський І. Матеріальна культура // Лемківщина, — Т. II. 1988.
- Лемківський календар на 2003 рік. — Львів: Каменяр, 2002.
- З історії та культури Лемківщини: с. Котань // Наше Слово, 24.03.1985.
- Свіржова Руська // НС, 22.01.1984.
- Святкова Велика // НС, 14.XI 1978.
- Святкова Мала // НС, 22.01.1984.
- Ступак Д. Причинки до історії Святкови Великої // Лемківський календар на 2002. — Львів, 2001.
- Миколюк М., Тавпаш А. Святкова — незнищеність добра. — Львів, 2000.
- Фабрика О. Духовна культура лемків // Лемківський календар на 2003. — Львів, 2002.
- Щерба І. Там, де було село Свіржова // Лемківський календар на 2001. — Львів, 2000.

- Brykowski R. Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej. — Warszawa, 1986.
- Garbacik J. Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego. — Kraków, 1964.
- Sarna W. Opis powiatu jasielskiego. — Jasło, 1908.
- Martyniewicz J. Kurna chata występująca w Bieszczadach i Beskidzie Niskim. — Sanok, 1983.
- Masiej A. Zabytkowe cerkwie w Jasielskim. Rocznik jasielski. — 1970-1971. Jasło.
- Pawluś J. Krempna i okolice. — Jasło, 1997.
- Reinluss R. Śladami łemków. — Warszawa, 1990.
- Szanter Z., Tandos B., Tur J. Sztuka sakralna na terenach łemkowskich i bojkowskich. — Sanok, 1983.
- Szymczyk W. Przez Dolinę śmierci i [...] Dukielską. — Rzeszów, 1984.
- Trajdos T. Cerkwie łemkowskie w Polsce. — Nagury, 1990.
- Wieliczko M. Jasielskie w latach drugiej wojny światowej. — Warszawa, 1974.
- Wieliczko M. Jasło i okolice. — Warszawa, 1966.

ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ

Іван Красовський

Народився 22 жовтня 1927 р. в селі Дошно Сянїцького повіту. Навчався в Українській учительській семінарії в Криниці (1941-1944). Після депортації в Україну закінчив культосвітній технікум у Теробвлі, Львівську юридичну школу, історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Обіймав посаду ст. наукового працівника історичного музею (1957-1969) та завідувача наукового відділу Музею народної архітектури та побуту (1969-1987).

Є знаним дослідником історії і культури лемків. Його перу належить близько 1500 наукових статей, нарисів, рецензій, біля трьох десятків книжкових видань. Основна наукова праця — "Енциклопедія Лемківщини" — друкується у Варшаві.

Бере активну участь у роботі міжнародних і республіканських наукових конференцій. Один із засновників товариства "Лемківщина" (1988), Фондації дослідження Лемківщини (ФДЛ, 1991), ініціатор будівництва у Шевченківському гаю лемківської церкви Володимира і Ольги, експозиції музею історії лемків.

З 2001 р. — голова редакційно-видавничого об'єднання Всеукраїнського товариства "Лемківщина".

Андрій Тавпаш

Народився 2 березня 1934 р. у с. Святкова Велика Ясельського повіту.

У 1945 р. депортований в Україну. Закінчив Львівський технікум залізничного транспорту. У 1966 р. — випускник юридичного факультету, а у 1974 р. — економічного факультету Львівського університету. З 1974 до 1982 рр. — голова виконкому Галицької районної Ради народних депутатів. У 1988 р. обраний генеральним директором Львівської кондитерської фірми "Світоч". З 1996 р. — президент акціонерного товариства "Світоч". Андрій Тавпаш — заслужений працівник промисловості України, відзначений рядом урядових нагород.

Постійно сприяє розвитку культури лемків. Є членом президії Світової федерації українських лемківських об'єднань, членом колегії Всеукраїнського товариства та членом правління Львівського обласного товариства "Лемківщина". Своєю діяльністю у правлінні фундації дослідження Лемківщини сприяє видавничій діяльності ФДЛ. У співавторстві з Миколою Миколоюком видав книжку "Святкова — незнищенність добра" (2000 р.)

ЗМІСТ

Джерела людської пам'яті	3
Вступне слово	6
I. СТЕЖКАМИ ІСТОРІЇ	8
II. СВЯТКОВА ВЕЛИКА	13
<i>Додаток</i>	
<i>Дмитро Ступак</i>	
Причинки до історії лемківського села Святкова	23
<i>Роман Лубківський</i>	
Діалог на місці вітцівської хати у Святковій Великій	30
<i>Іван Щерба</i>	
Короткий нарис про історію села Святкова Велика	31
<i>Микола Дрань</i>	
Дещо про нашу Лемківщину	38
III. СВЯТКОВА МАЛА (СВЯТКІВКА)	58
IV. СВІРЖОВА РУСЬКА	64
<i>Додаток</i>	
<i>Іван Щерба</i>	
Моє родинне село — Свіржова Руська	70
<i>Йосип Звірик</i>	
Де була Свіржова	75
<i>Михайло Смереканич</i>	
На могилі бабусі	75
V. КОТАНЬ	84
VI. КРАМПНА	91
Літопись Парохії Крампна Дуклянського деканату, 1942	96
VII. НАРОДНА КУЛЬТУРА ЛЕМКІВ ЯСЕЛЬСЬКОГО ПОВІТУ	124
Матеріальна культура	125
Духовна культура	143
БІБЛІОГРАФІЯ	159
ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ	160

ПЕРЕЛІК ВИДАНЬ "БІБЛІОТЕКИ ЛЕМКІВЩИНИ" У ЛЬВОВІ (за 1991-2003 рр.)

1. Іван Красовський, Дмитро Солинка. "Хто ми, лемки..." — Львів, 1992.
2. Іван Красовський. Тільки з рідним народом. — Львів, 1992.
3. Володимир Барна. Поезії. — Тернопіль, 1992.
4. Іван Красовський. Прізвища галицьких лемків XVIII ст. — Львів: Край, 1993.
5. Іван Оленич. Доля Лемківщини. — Львів: Каменяр, 1992.
6. Іван Красовський. До земляків за океан. Львів: Край, 1993.
7. Василь Хомик. Лемківська "молитва". Поезії. — Львів: Край, 1993.
8. Мар'ян Ковальський. Та не чужинцем є в Україні. Поезії. — Львів: Каменяр, 1992.
9. Семен Мадзелян. Лемківщина у творчості Василя Мадзеляна. Вступ І. Красовського. — Львів: Край, 1993.
10. Народний лемківський календар на 1994 рік. — Львів: Край, 1994.
11. Лемківський календар на 1995 рік. — Львів: Край, 1995.
12. Іван Красовський. Михайло Ористик — визначний лемківський різьбяр першої половини XX ст. — Львів: Край, 1995.
13. Лемківський календар на 1996 рік. — Львів: Край, 1995.
14. Лемківський календар на 1997 рік. — Львів: Край, 1996.
15. Іван Красовський. Бібліографічний показник (до 70-ліття з дня народження). — Львів, 1997.
16. Іван Красовський. Лемківська церква святих Володимира і Ольги (до 5-річчя існування). — Львів, 1997.
17. Лемківський календар на 1998 рік. — Львів: Край, 1997.
18. Лемківський календар на 1999 рік. — Львів: Край, 1998.
19. Іван Майчик, Михайло Цуприк. Одрехова. — Львів: Каменяр, 1999.
20. Лемківський календар 2000 рік. — Львів, 1999.
21. Іван Красовський. Діячі науки і культури Лемківщини. — Львів: Думка Світу, 2000.
22. Лемківський календар на 2001 рік. — Львів: Каменяр, 2000.
23. Іван Сенько, Ольга Фабрика. Народна хорова капела "Лемковина". — Львів: Каменяр, 2003.
24. Андрій Тавпаш. Святкова — незнищенність добра. Упорядник Микола Миколюк. — Львів: Астран, 2000.
25. Іван Красовський. Сіяч зерен правди (до 10-річчя Лемківської церкви). — Львів, 2002.
26. Лемківщина. Енциклопедичний довідник. — Варшава, в друці.
27. Лемківський календар на 2003 рік. З додатком М. Крупа. Село Репедь. — Львів: Каменяр, 2002.
28. Іван Красовський. Бібліографічний довідник. Ч. II. (до 75-річчя з дня народження). — Львів, 2002.
29. Іван Красовський. Родина митців Сухорських. — Львів, 2003.
30. Лемківський календар на 2004 рік. — Львів: Каменяр, 2003.
31. Іван Красовський, Андрій Тавпаш. Незабуття Лемківщина у верхів'ї ріки Вислоки... — Львів: "Думка світу", 2004.

Фундація Дослідження Лемківщини у Львові
Бібліотека Лемківщини, 31

Красовський І.
Тавпаш А.

У ВЕРХІВ'Ї РІКИ ВИСЛОКИ

Відповідальний редактор Зіновій Матчак

Наукова редакція: *Василь Кметь* — к.і.н., доцент Львівського національного університету
ім. І. Франка

Андрій Когут — магістр історії

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний
Гарнітура "Балтика"
Ум. друк. арк. 13,2
Обл. вид. арк. 8,6

Доброчинний фонд "Думка світу"
Видавництво "МС"
Львів, 79017, вул. Родини Крушельницьких, 14
Тел. (0322) 75-51-12. Факс 97-66-39
Е-пошта: msvitu@mail.lviv.ua
www.msvitu.lviv.ua

